

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

**СПИРИДОНОВА Кіра Олександрівна**

УДК 327.7

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА  
ФОРМУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ СПІЛЬНОТ БЕЗПЕКИ  
(НА ПРИКЛАДІ ОБСЄ)**

23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем  
та глобального розвитку

Дисертація на здобуття наукового ступеня  
кандидата політичних наук

Науковий керівник:  
Манжола Володимир Андрійович,  
доктор історичних наук,  
професор

Київ – 2017

## ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СПІЛЬНОТ БЕЗПЕКИ.....	12
1.1. Форми та виміри міжнародного співробітництва в галузі безпеки.....	12
1.2. Теоретичні основи концепції безпекових спільнот.....	27
1.3. Стан наукового дослідження теми і джерельно-документальна база дослідження.....	39
Висновки до розділу 1.....	50
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ СПІЛЬНОТИ БЕЗПЕКИ НА ПРОСТОРИ ОБСЄ.....	53
2.1. Еволюція розвитку спільноти безпеки в рамках ОБСЄ.....	53
2.2. Взаємозв'язок процесу формування безпекової спільноти зі створенням спільних цінностей, норм та ідентичності в рамках ОБСЄ.....	73
2.3. Основні риси безпекової спільноти в ОБСЄ як форми забезпечення регіональної безпеки.....	88
Висновки до розділу 2.....	102
РОЗДІЛ 3. МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ДОВІРИ ТА ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТІВ В РАМКАХ ОБСЄ.....	107
3.1. Засоби підвищення рівня військової прозорості.....	107
3.2. Спільноти безпеки у вирішенні регіональних конфліктів.....	130
3.3. Незалежні інститути та механізми діяльності ОБСЄ у людському вимірі.....	148
Висновки до розділу 3.....	161
ВИСНОВКИ.....	164
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	172
ДОДАТКИ.....	212

## СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АРФ – Регіональний форум АСЕАН  
АСЕАН – Асоціація держав Південно-Східної Азії  
БДПЛ ОБСЄ – Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ  
ВКНМ ОБСЄ – Верховний комісар ОБСЄ у справах національних меншин  
ГЗА – Гельсінській заключний акт  
ДАУ – Дипломатична академія України при Міністерстві закордонних справ України  
ДГ ОБСЄ – Діючий голова ОБСЄ  
ДЗЗСЄ – Договір про звичайні збройні сили в Європі  
ДНЯЗ – Договір про нерозповсюдження ядерної зброї  
ЄАВТ – Європейська асоціація вільної торгівлі  
ЄЕС – Європейське економічне співтовариство  
ЄС – Європейський Союз  
ЗЗД – заходи зі зміцнення довіри  
ЗЗДБ – заходи зі зміцнення довіри та безпеки  
ЗМІ – засоби масової інформації  
ЗС – збройні сили  
КНР – Китайська Народна Республіка  
МВ – міжнародні відносини  
МГ ОБСЄ – Мінська група ОБСЄ  
МЕРКОСУР – Спільний ринок держав Південної Америки  
ММПЛУ – Міжнародна моніторингова місія ООН з прав людини в Україні  
НАТО – Організація Північноатлантичного договору  
НАФТА – Північноамериканська зона вільної торгівлі  
НБСЄ – Нарада з безпеки та співробітництва в Європі  
НУО – неурядові організації  
ОБСЄ – Організація з безпеки та співробітництва в Європі  
ОВД – Організація Варшавського договору  
ООН – Організація Об'єднаних Націй  
ОПМ – операції з підтримання миру

ПА ОБСЄ – Парламентська асамблея ОБСЄ  
ПАР – Південно-Африканська Республіка  
ПЗМ – Партнерство заради миру  
ПЗМІ ОБСЄ – Представник ОБСЄ з питань свободи засобів масової інформації  
ПКМ – Південно-Китайське море  
ПР ОБСЄ – Постійна рада ОБСЄ  
ПСА – Південно-Східна Азія  
РБ ООН – Рада безпеки ООН  
РЕАКТ – команди швидкої експертної допомоги та співробітництва ОБСЄ  
РЕВ – Рада економічної взаємодопомоги  
РЄ – Рада Європи  
РЄАП – Рада Євroatлантичного партнерства  
РКБ – регіональний комплекс безпеки  
РМЗС – Рада міністрів закордонних справ  
РПС – Рада Північноатлантичного співробітництва  
РСМД – Російська рада у міжнародних справах (Российский совет по международным делам)  
РФ – Російська Федерація  
СБА – спільнота безпеки АСЕАН  
СКГ – Спільна консультативна група  
СНД – Співдружність незалежність держав  
СММ ОБСЄ – Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні  
СРСР – Співдружність радянських соціалістичних республік  
США – Сполучені Штати Америки  
ТМВ – теорія міжнародних відносин  
УВКБ ООН – Управління Верховного комісара ООН у справах біженців  
ФРН – Федеративна Республіка Німеччина  
ФСБ – Форум ОБСЄ з питань співробітництва в галузі безпеки  
ЦПК – Центр з попередження конфліктів ОБСЄ

## ВСТУП

**Актуальність теми дослідження.** В кінці XX – на початку XXI ст. високий ступінь взаємопов’язаності безпеки усіх європейських держав призвів до ситуації, коли єдина система колективної безпеки, що залишилася на теренах Європи і після завершення холодної війни – НАТО – виявилася не в змозі вирішити конфлікти, що розпалилися поза її формальними межами у державах колишнього соціалістичного табору, оскільки це завдання потребувало зусиль усіх зацікавлених гравців: західноєвропейських, східноєвропейських, центральноазійських та американських держав, які виступають важливими чинниками європейської безпеки. Тогочасна НБСЄ була єдиним міжнародним майданчиком, учасниками якого виступали усі держави континенту, де не було прив’язок до приналежності держав до певної політичної орієнтації і, відповідно, обмежень на участь у загальних процесах визначення пріоритетів європейського порядку денного. Ухвалення Паризької хартії для нової Європи у цьому зв’язку поклало початок новому етапу загальноєвропейського процесу, який поставив демократичні цінності на перше місце у питаннях розвитку новостворених держав на європейському континенті. Наголоси на нерозривності питань безпеки з повагою прав людини, демократії та верховенства права на початку 1990-х рр. почали набувати практичного змісту, а не суто декларативного характеру.

Проголошене в Астані у 2010 р. на саміті глав держав та урядів ОБСЄ прагнення побудови вільної, демократичної, спільної та неподільної євроатлантичної й євразійської спільноти безпеки на просторі від Ванкувера до Владивостока виявилось доволі амбіційним і суперечливим проектом. З одного боку, такий крок став спробою відновити довіру до самої Організації, яка перетворилася виключно на майданчик для обговорення загальних безпекових питань, де після Стамбульського саміту 1999 р. рішення припинили носити який-небудь суттєвий характер, а з іншого – як перспективний спосіб забезпечення європейської безпеки на основі теорії міжнародних безпекових спільнот, згідно з якою основами для співробітництва виступають, передусім, взаємна довіра, ідентичність та спільні норми й цінності.

Саме ці складові формування та функціонування безпекових спільнот і наразі залишаються основними постулатами створення в рамках інших регіональних організацій світу відповідних політичних утворень, що були б здатні забезпечити регіональну безпеку за участю різних за своєю силою акторів та необхідності боротьби з різного роду загрозами. Дослідження цього типу соціально-політичних утворень та особливостей їхнього становлення, серед іншого, в рамках ОБСЄ, яка прагне «віднайти» себе в умовах кризи європейського порядку, на нашу думку, потребує більшої уваги в сучасних умовах розвитку системи міжнародних відносин.

Для України актуальність дослідження зумовлена тим, що на даному етапі, коли наша держава не є членом жодного військово-політичного союзу, який би надавав дієві гарантії забезпечення національної безпеки на міжнародному рівні, таке забезпечення відбувається лише у двосторонньому форматі та в рамках міжнародних універсальних організацій. Особлива роль при цьому повинна бути надана ОБСЄ, оскільки вона є єдиною регіональною безпековою організацією, в якій Україна є повноправною учасницею. Саме цей унікальний статус загальноєвропейського проекту також забезпечив ОБСЄ провідну роль у міжнародних зусиллях з врегулювання кризи в та навколо України 2014-2017 рр.

Відаючи належне теоретичній і практичній значущості попереднього наукового доробку в сфері вивчення феномену безпекових спільнот, слід зазначити, що проблема висвітлення спільнот безпеки як однієї з форм забезпечення регіональної безпеки не одержала повномасштабного осмислення в науці про міжнародні відносини. Тому актуальність даної дисертаційної роботи визначається необхідністю комплексного вивчення міжнародної безпекової спільноти як соціального та політичного конструкту, що виконує завдання з попередження конфліктів та боротьби з загрозами на регіональному рівні; виокремленням основних чинників та механізмів становлення ОБСЄ, як таких, що притаманні усім спільнотам безпеки на різних етапах їхнього розвитку; а також виявленням існуючих закономірностей функціонування останніх.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Наукове дослідження виконано в рамках комплексної наукової програми Київського

національного університету імені Тараса Шевченка «Модернізація суспільного розвитку світових процесів глобалізації» (затвердженої протоколом Вченої ради Університету № 13 від 20 червня 2011 року) в контексті наукової теми Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка № 0111U007054 «Україна у міжнародних інтеграційних процесах» (зокрема, її підрозділу 1 «Україна в сучасних політичних та безпекових процесах»).

**Мета і завдання дослідження.** Теоретичне значення, об'єктивно зростаюча практична потреба дослідження та стан вивчення проблеми визначили наступну **мету дисергаційної роботи:** розглянути на прикладі ОБСЄ сутність міжнародних безпекових спільнот як комплексного політико-соціального феномену забезпечення регіональної безпеки.

Реалізація поставленої мети обумовила необхідність вирішення таких **завдань дослідження:**

- 1) виділити основні форми забезпечення безпеки в регіональних системах міжнародних відносин;
- 2) визначити основні загальнонаукові засади аналізу концепту безпекових спільнот як форми забезпечення регіональної безпеки;
- 3) розглянути еволюцію становлення ОБСЄ як безпекової спільноти;
- 4) визначити особливості формування безпекової спільноти в рамках ОБСЄ, зокрема, роль спільних стандартів, норм, цінностей та ідентичності у процесі становлення євразійської та євроатлантичної спільноти безпеки;
- 5) виокремити основні механізми підвищення військової транспарентності та формування довіри через призму безпекової діяльності ОБСЄ на сучасному етапі;
- 6) охарактеризувати роль спільнот безпеки у вирішенні регіональних конфліктів.

**Об'єктом дослідження** є європейська регіональна безпека.

**Предметом дослідження** є концептуально-теоретичний і практичний виміри формування регіональної спільноти безпеки в рамках ОБСЄ.

**Хронологічні рамки дослідження** переважно охоплюють період постбіполярності, оскільки на думку автора, саме після завершення холодної війни почало відбуватися становлення НБСЄ/ОБСЄ як безпекової спільноти на європейському просторі. Разом з тим, при висвітленні окремих особливостей розвитку організації як багатостороннього інституту автор виходив за окреслені хронологічні межі, що дозволило пояснити особливу роль загальноєвропейського процесу у забезпеченні європейської безпеки.

**Методи дослідження.** Багатоаспектність феномену безпекових спільнот, а також інших форм забезпечення регіональної безпеки, зумовили своєрідний методологічний плюралізм даного дослідження, адже воно проведене із застосуванням сукупності як загальнонаукових, так і спеціальних політологічних методів аналізу.

Зважаючи на те, що в основу методології роботи покладено конструктивістський підхід міжнародної політичної науки, найбільш широко використовуються описовий і пояснювальний методи, а також історичний і порівняльний аналіз динаміки формування й подальшого розвитку феномену безпекових спільнот. Дані методи, зокрема, дали можливість проаналізувати еволюцію становлення ОБСЄ з ad hoc конференції до безпекової спільноти на стадії свого розвитку, а також окреслити основні цілі та пріоритети безпекової діяльності ОБСЄ на просторі своєї відповідальності.

Окрема увага приділяється процесам сек'юритизації та десек'юритизації загроз в регіоні та особливій ролі ідентичності, спільних цінностей, традицій і норм, що є притаманним конструктивістській школі теорії міжнародних відносин. У цьому ж контексті, виходячи з предмету дослідження, в якості методології безпосередньо використана теорія спільнот безпеки, зокрема, у контексті розгляду чинників формування, особливостей та основних функцій міжнародних безпекових спільнот як окремого типу політичних утворень.

Крім того, в ході дослідження було застосовано низку методів сучасної політичної науки, використовуваних під час вивчення основних проблем міжнародних систем і глобального розвитку. Зокрема, функціональний аналіз дозволив продемонструвати високий ступінь взаємозалежності безпеки окремих

держав та суспільств у межах Європейського континенту, що безпосередньо уможливило визначення меж та механізмів впливу ОБСЄ на євразійську та євроатлантичну безпеку. За допомогою використання компаративістського методу було проведено паралелі між основними постулатами конструктивізму та позитивістських шкіл міжнародних відносин у контексті визначення факторів становлення та функцій безпекової спільноти на просторі ОБСЄ, а також визначено потенційний вплив спільнот безпеки на інші регіональні об'єднання на прикладі ОБСЄ.

Структурний аналіз конструкту міжнародних спільнот безпеки дозволив виділити в досліджуваному явищі провідні системоутворюючі чинники, систематизувати та узагальнити отримані результати. На основі використання методу case study було представлено наочну можливість вирішення безпековими спільнотами регіональних конфліктів, що забезпечило проведення аналізу окремих теоретичних положень роботи в емпіричному ключі.

**Наукова новизна одержаних результатів.** Дисертаційна робота є комплексним дослідженням ОБСЄ як інституту формування міжнародної безпекової спільноти, адже на основі проведеного аналізу теоретичного та емпіричного матеріалу автором:

*Уперше:*

- 1) виділено етапи становлення ОБСЄ як міжнародної спільноти безпеки;
- 2) визначено особливості розвитку безпекової спільноти в рамках ОБСЄ, яка, за визначенням дисертанта, наразі перебуває «у перехідному періоді» від безпекового режиму до спільноти безпеки .

*Удосконалено:*

- 3) положення конструктивістської концепції щодо визначення функцій міжнародних безпекових спільнот;
- 4) теоретичне осмислення нормотворчих функцій та факторів довіри й спільної ідентичності як ключових елементів конструювання безпекових спільнот.

*Набуло подальшого розвитку:*

- 5) розуміння міжвимірною та кооперативного підходу до сприйняття безпеки в ОБСЄ не лише як теоретичного концепту, але й як якісної характеристики усього європейського комплексу безпеки;
- 6) дослідження плюралістичних безпекових спільнот через призму їхнього інклюзивного характеру, що забезпечує більш широку соціалізацію акторів та зміну таким чином їхньої поведінки на міжнародній арені;
- 7) положення про унікальність третього виміру діяльності ОБСЄ, який має найбільший трансформаційний потенціал, змінюючи суспільства не лише ззовні, але й з середини.

**Теоретичне і практичне значення отриманих результатів.** Теоретична значимість проведеного дослідження визначається тим, що отримані в ході дисертаційного аналізу висновки і результати можуть розширити проблемне поле системних досліджень політико-соціальних процесів становлення міжнародних спільнот безпеки та, зокрема, ОБСЄ. Узагальнення, запропоновані в дисертаційній роботі, можуть бути використані в якості додаткового теоретичного базису при побудові концептуальних конструктів безпекових спільнот як форми забезпечення безпеки на регіональному рівні, вдосконаленні понятійного апарату концепції та методології дослідження, а також для якісного дослідження розвитку ОБСЄ з самого початку її утворення. Окремі теоретичні положення роботи можуть бути застосовані в ході інших політологічних досліджень, включені до опорних матеріалів при підготовці навчальних посібників, наукових робіт, нормативних та спеціальних курсів політологічного спрямування у вищих навчальних закладах, зокрема: «Міжнародна та європейська безпека», «Міжнародні відносини та світова політика», «Регіоналізм та регіональні системи безпеки», «Сучасні тенденції світової політики», «Міжнародні системи та глобальний розвиток», «Сучасні європейські політичні теорії», «Міжнародні конфлікти», «Національна безпека України», «Зовнішня політика України» тощо.

Із практичної точки зору, вагомою може вважатися розробка концептуального апарату вивчення безпекових спільнот, на основі якого можуть проводитися емпіричні дослідження цього феномену та моніторинг його змін на прикладах інших регіональних об'єднань. Крім того, визначений концептуальний

апарат дослідження дозволяє проводити подальше узагальнення емпіричних даних щодо проблематики становлення безпекових спільнот та їхніх можливостей виконувати своє найголовніше завдання з унеможливлення появи війн в міжнародних відносинах та вирішення існуючих конфліктів, на основі чого може бути суттєво збагачено теоретичне визначення та подальше практичне спрямування зовнішньої політики Української Держави на напрямі забезпечення регіональної безпеки та по відношенню до ОБСЄ зокрема.

**Особистий внесок дисертанта.** Дисертаційна робота є самостійною науковою розробкою автора. Всі положення та висновки дослідження розроблено безпосередньо дисертантом. Публікації за темою дисертаційної роботи підготовлено автором самостійно.

**Апробація результатів дослідження.** Результати дисертаційного дослідження були апробовані у доповідях на наукових конференціях Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, всеукраїнських та міжнародних наукових конференціях.

**Публікації.** Результати дослідження відображені у 6 наукових публікаціях загальним обсягом 4,4 д.а., з яких 5 наукових праць розміщені у фахових виданнях та збірниках наукових праць, затверджених Міністерством освіти і науки України (3,9 д.а.), та 1 – в іноземному науковому виданні.

**Структура роботи.** Структурно дослідження складається зі списку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (379 найменувань) та додатку. Загальний обсяг дисертації становить 212 сторінок, із яких 171 сторінка складає основну частину роботи, 40 сторінок – список джерел і літератури, 1 сторінка – додаток.

## РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

### 1.1. Форми та виміри міжнародного співробітництва в галузі безпеки

Поняття безпеки в міжнародних відносинах є одним з ключових, якому приділяється основна увага у дослідженнях різних шкіл і течій ТМВ, переважно, з огляду на те, що концепція безпеки як явища нерозривно пов'язана з безпосереднім існуванням акторів міжнародних відносин.

Безпека у найбільш загальному своєму вигляді розглядається з двох принципових позицій: як відсутність загроз для існування суб'єкта чи як стан захищеності від існуючих загроз [159, с.319].

Якщо говорити про безпеку в міжнародних відносинах, де основними акторами виступають держави, міжнародні інститути (організації, об'єднання, форуми), в окремих сферах – транснаціональні корпорації, нетрадиційні актори (на кшталт національних меншин, терористичних угруповань, організованої злочинності тощо), то відсутність загроз для кожного з цих акторів є практично недосяжним ідеалом. У зв'язку з цим ми розглядаємо безпеку як можливість нейтралізувати/захиститися від негативних, небажаних впливів на актора, які реально чи потенційно несуть йому шкоду (незалежно від ступенів їх ескалації та того, як ми будемо називати такі впливи – загрозами, небезпекою, викликами, ризиками тощо) в умовах анархічного міжнародного середовища.

Відповідно, одним з можливих інструментів забезпечення безпеки актора, поряд зі спробами самостійного усунення загроз (незалежно від шляхів – чи-то зміну внутрішнього курсу, спрямованого на уникнення ескалації загрози, чи-то зовнішнього – наприклад, нейтралізації зовнішньої загрози силовими засобами), ми визначаємо міжнародне співробітництво в галузі безпеки (переважно міждержавне, з огляду на предмет нашого дослідження).

Різні форми безпекового співробітництва, такі як режими (наприклад, режим нерозповсюдження ядерної зброї, Васенаарські домовленості), несуть наслідки набагато більше далекоглядні, виступаючи формою поступового переходу до

кінцевої мети співробітництва у віддаленій перспективі [276, с.371], що у подальшому може сприяти формуванню окремої (під)системи міжнародної безпеки, що задовольнятиме потреби всіх її учасників.

У цьому зв'язку ми розглядаємо систему міжнародної безпеки як підсистему загальної системи міжнародних відносин у безпековій сфері (відповідно, систему меншого порядку), яка є вираженням специфічної взаємодії між учасниками міжнародних відносин в безпеково-політичному вимірі. При цьому така система безпеки, як і будь-яка інша система, характеризується окремим елементним складом, власною структурою як формою взаємозв'язку елементів, функціями елементів та цілого (що, в свою чергу, чітко проявляється через емерджентність систем – властивість, внаслідок якої функція системи як цілого становить нову якість, що докорінно відрізняється від простої суми функцій елементів), наявністю середовища системи, законами розвитку системи та її складових.

Міжнародна система при цьому визначається як глобальна система міжнародних відносин, обумовлена наявністю функціональної взаємозалежності та постійних зв'язків міжнародних акторів, які взаємодіють упорядковано і на певному рівні інтенсивності [111, с.474].

Згідно з конструктивістською школою ТМВ, міжнародна система – це «набір ідей, тіло думки, система норм, які були створені певними людьми в певний час на певному просторі» [230, с.32]. Людські агенти (будь-які міжнародні актори, оскільки всі вони створені людьми) конструюють соціальну реальність та відновлюють її щоденно у своїй діяльності. Тобто, конструктивізм розглядає міжнародну систему як таку, що конструюється, а не є заданою оточенням чи визначеними вихідними умовами.

Конструктивізм стверджує, що агенти не існують незалежно від їх соціального оточення. Таким чином, державні інтереси виникають з оточення, в якому оперує держава, та вони є ендогенними відносно взаємодії держав з їх середовищем. Соціальний світ включає в себе вірування, ідеї, концепції, мови, дискурси, знаки та сигнали. Люди створюють свій соціальний світ, який посідає значне місце в їх житті/розумі. Іншими словами, соціальне середовище визначає, ким ми є, нашу ідентичність як соціальних істот, та мету нашої діяльності/самого

існування.

Враховуючи, що система міжнародної безпеки не може бути досягнута/створена внаслідок дій виключно одного актора (бо інакше вона апріорно не буде міжнародною) і потребує співробітництва декількох сторін, ми вважаємо конструктивістський підхід до розуміння структури та сутності систем найбільш вдалим для пояснення особливостей такого роду міжнародних явищ. Зокрема, враховуючи особливі відносини агент-структура та визначальну поведінку агента (актора/учасника/суб'єкта), саме після визначення агентами мети, якої повинна досягати система, і визначається функція, яка забезпечує досягнення цієї мети та створюється структура, що забезпечує досягнення цієї функції [60, с.26].

Таким чином, система міжнародної безпеки розглядається автором як така міжнародна система, головною функцією якої є забезпечення безпеки її учасників, які погоджуються на ведення співробітництва у зазначеній галузі та підтримку безпекових взаємовідносин. При цьому ми виходимо з того, що системоутворюючими суб'єктами-учасниками можуть бути не усі агенти структури, а лише ті, що здійснюють визначальний вплив на систему.

У цьому зв'язку ми вважаємо за доцільне зупинитися на розгляді поглядів основних теоретичних шкіл міжнародних відносин на природу безпекового співробітництва як такого, для подальшого пояснення вибору теоретичного концепту, обраного предметом даного дослідження.

Якщо класичні постулати політичного реалізму наголошують, переважно, на природній протилежності інтересів і, як наслідок, постійному існуванні конфліктів між державами (де стабілізуючу роль може грати лише баланс сил у вигляді системи стримувань і противаг) [273, с.188], то неореалісти пояснюють феномен співробітництва держав в галузі безпеки не лише необхідністю підтримання балансу сил. Так, доволі цікавою точкою зору на безпекову співпрацю навіть між конфліктуєчими сторонами (потенційними ворогами) є погляди Ч.Глейзера, що вважається одним з представників такого напрямку, як «оборонний реалізм». В умовах необхідності звертати більшу увагу на співробітництво, яке ми спостерігаємо в реальних умовах, оборонний реалізм не

відкидає можливість довготермінового безпекового співробітництва (що класичним реалізмом вважається неможливим, адже баланс може існувати лише у вигляді короткотермінового союзу як максимум) навіть враховуючи те, що анархія сама по собі визначає структуру міжнародної системи, а держави, спираючись на самозабезпечення безпеки, намагаються досягти власної безпеки як головного національного інтересу [208, с.52].

Найголовнішим аргументом на користь співробітництва для Ч.Глейзера є зважування ризиків співпраці на противагу ризикам її відсутності (наприклад, гонка озброєнь, в якій можна програти). При чому, така стратегія є доцільнішою для слабшої сторони, яка втягнена у асиметричні відносини з іншою/іншими сторонами. Найголовніше, що впливає на безпеку в таких умовах – це не сила держави як така, а те, як ця сила виражається у військовій могутності (резервні ресурси, які можуть бути задіяні в разі необхідності) [209, с.176].

(Нео)інституціоналісти йдуть ще далі у поясненні природи виникнення співробітництва в галузі безпеки. Пояснюючи весь процес, який передусе започаткуванню співпраці теорією раціонального вибору, представники цієї наукової школи міжнародних відносин наголошують на тому, що безпекові інститути та міжнародні системи (переважно у формі режимів) є інструментом скорочення трансакційних витрат кожної зі сторін, таким чином виступаючи вигідними для кожного учасника. Такі інститути відкривають канали комунікації та встановлюють чіткі правила: сторони знають, що вони повинні доповідати, чого їм очікувати від партнерів (яку саме інформацію, якого роду тощо), вони мають певні стандарти оцінки та аналізу отриманої інформації [266, с.113]. Практика повторення політики протягом декількох раундів в рамках одного інституту сприяє закріпленню його легітимності, позитивно впливаючи на розвиток процесів у майбутньому. Знижені трансакційні витрати, надання інформації та інституціональне закріплення є важливими стимулами, які підштовхують держави до співробітництва в галузі безпеки.

На інші передумови виникнення безпекового співробітництва вказують представники постпозитивістських течій – зокрема, представники школи конструктивізму, які звертають основну увагу на сприйняття загрози як

найголовнішу змінну у розумінні всього концепту безпеки [239, с.330]. Вони йдуть далі від традиційних поглядів реалістів, згідно з якими загрози виникають безпосередньо з матеріальних можливостей опонента у світі суверенних держав, які прагнуть самостійно забезпечити свою безпеку; де об'єктом безпеки є держава як така, а дилема безпеки завжди присутня. Конструктивісти наголошують на тому, що загрози виникають під впливом багатьох факторів, включаючи історію, культуру, ідеологію, комунікацію тощо [162, сс. 76-79]. Таким чином, представники цієї школи звертають більшу увагу на епістемологію та фокусуються на тому, як влаштовані (сконструйовані) окремі елементи системи, оскільки об'єктивно світ в цілому пізнати неможливо. У цьому зв'язку, автор схиляється до конструктивістських поглядів на питання міжнародної безпеки, використовуючи їх як основу як дослідження феномену безпекового співробітництва у багатосторонніх форматах (з огляду на те, що спроби забезпечення безпеки на системному рівні повинні охоплювати усіх зацікавлених гравців, отже обмежуватися національними зусиллями чи двосторонніми форматами не можуть априорі).

Доволі вдалою концепцією, що пояснює сутність систем міжнародної безпеки, є концепція регіональних комплексів безпеки (РКБ), запропонована також у рамках конструктивістської школи ТМВ з використанням деяких постулатів критичного реалізму, яка пропонує зручні рамки для дослідження проблем регіональної безпеки та співробітництва держав у сфері боротьби зі спільними загрозами в межах окремого регіону.

Ми пропонуємо розглянути основні положення теорії РКБ для подальшого їхнього використання у характеристиці умов середовища та етапів становлення систем міжнародної безпеки на регіональному рівні, а також безпекових спільнот як одного з варіантів вираження РКБ.

Згідно з Б.Бузаном та О.Вевером, засновниками згаданої теорії, в анархічній структурованій міжнародній системі значного розміру та географічного виміру, РКБ є важливою підструктурою (субструктурою), яка має важливий усереднюючий (вирівнювальний) ефект на вплив глобальної динаміки полярності великих держав та їх реальних дій у міжнародній системі [163, с.40].

Визначення РКБ варіювалося протягом 1980-90-х рр., відображаючи спроби відходу від державоцентризму та примату військово-політичної проблематики у міжнародних відносинах. Так, у 1980-х рр. РКБ розглядається як група держав, чії безпосередні загрози безпеці пов'язані одна з одною настільки тісно, що національний рівень безпеки окремих держав не може розглядатися інакше, як у взаємодії один з одним [162, сс.105-106]. З іншого боку, під впливом збільшення значення інших вимірів безпеки та недержавних акторів у роботі 2003 р. ми знаходимо наступне визначення: «РКБ – набір одиниць, чії основні процеси сек'юритизації та/або десек'юритизації, настільки пов'язані між собою, що загрози їх безпеці не можуть бути проаналізовані чи вирішені окремо одна від одною» [163, с.44].

Сек'юритизація, у свою чергу, визначається як «дискурсивний процес, в результаті якого в політичній спільноті конструюється міжсуб'єктивне сприйняття певного процесу або актора як екзистенціальної загрози об'єкту і визнається необхідність вжиття невідкладних і виняткових заходів для боротьби з цією загрозою» [163, с.491].

На процес сек'юритизації загроз впливає ряд об'єктивних і матеріальних факторів. Так, здатність сек'юритизувати (тобто представити у вигляді загрози) сусідню країну залежить від тривалості та інтенсивності історичної ворожнечі між двома державами, співвідношення сил між ними тощо. Індикаторами інтенсивності процесів сек'юритизації можуть виступати збройні конфлікти, гонка озброєнь, етнічні чистки та інші надзвичайні заходи. Всі регіони світу можна поділити на дві основні групи – ті, де домінують військово-політичні проблеми безпеки (Східна і Південна Азія, Близький Схід, в значній мірі пострадянський простір), і ті, в яких превалюють інші сектори безпеки (Північна і Південна Америка, Європа) [163, с.463].

Безпекові регіони формують підсистеми, в яких більшість взаємодій у безпековій сфері є внутрішньою (відповідно, ми можемо говорити про наявність у таких регіонах систем регіональної безпеки). Держави бояться своїх сусідів, через що укладають союзницькі угоди з іншими регіональними сусідами. Найчастіше межі (кордони) таких регіонів є зонами слабкої взаємодії, або на них знаходяться

так звані «ізолятори» (наприклад, Туреччина – для РКБ Європи та Близького Сходу, М'янма – для РКБ Південної Азії та ПСА), які стикаються з двома регіонами, перебувають у складному становищі, але не є достатньо сильними для того, щоб об'єднати два світи в одне ціле. Сам факт наявності такого ізолятора є притаманним лише РКБ і визначає певною мірою місце, яке займають два-три актори і де відсутня значна динаміка регіональної взаємодії. Тим не менш, цю концепцію не потрібно плутати з концепцією «буферної держави», чії функції визначаються місцезнаходженням в епіцентрі сек'юритизації, а не на її межах.

Загалом, прихильниками цієї концепції вважається, що дослідження безпекової взаємодії на регіональному рівні, а не на національному чи глобальному, є більш доцільним з огляду на значний арсенал способів взаємодії та прийнятні виміри такого співробітництва [163, с.27]. Національна безпека окремого актора (в першу чергу, держави як основного суб'єкта міжнародних відносин та елемента міжнародної системи) є занадто вузькою для дослідження регіону з огляду на її внутрішні обмеження та неможливість охопити динаміку «відносності» (залежність від інших акторів, дилема безпеки тощо). Разом з тим, дослідження національної безпеки доволі часто моделюються навколо окремо створеної ad hoc системи (в центрі якої і знаходиться сама держава-об'єкт дослідження), яка не враховує зовнішнє середовище та підсистемний контекст взаємодії актора. Глобальна ж безпека є більше прагненням, кінцевою метою співробітництва, а не реальним станом речей. Світ не є настільки інтегрованим у безпековій сфері, лише наддержави та великі держави та їх взаємодія між собою впливають на стан безпеки на глобальному рівні, в той час як переважна більшість інших держав світу не мають змоги безпосередньо впливати на зміну стану речей [с.163, сс.28-29].

Динаміка саме регіональної системи дозволяє повноцінно розглянути і безпеку окремих одиниць, і процеси впливу глобального рівня на інших акторів, оскільки регіон сам по собі є своєрідним поєднанням двох рівнів: взаємодії глобальних держав на системному рівні та кластерів близької безпекової взаємозалежності на регіональному рівні. У той же час, кожний РКБ складається зі страхів та сподівань/очікувань окремих акторів.

Окремою характеристикою глобального рівня взаємодії, на відміну від регіонального, є те, що перший залишається закритим для проникнення зовнішніх сил до нього, в той час як стандартні РКБ, зазвичай, піддаються частим проникненням до регіону зовнішніх акторів у вигляді глобальних та великих держав.

У цьому зв'язку особливістю є те, що членами РКБ можуть бути не лише держави, що географічно належать до якогось окремого регіону, але й позарегіональні актори [272, с.29] – у тому випадку, коли питання безпеки без їх залучення вирішитися не можуть, а система буде неповноцінною з огляду на тісне переплетіння інтересів та цілей регіональних акторів з позарегіональними. Наприклад, враховуючи особливості гельсінського процесу, ми погоджуємося з тезою, що для загального європейського РКБ (не субрегіонального/субкомплексу) США (деякі дослідники додають ще й Канаду [151; 179; 180]) також є важливим гравцем в системі регіональної безпеки поряд з країнами ЄС та Росією.

Як і вимагають основні положення конструктивізму, безпекове співробітництво в теорії РКБ повинно відповідати «природнім», «справжнім», культурним, географічним чи історичним зв'язкам між сторонами. Це, у свою чергу, впливає на динаміку процесів сек'юритизації загроз. Тим не менш, основна увага все-таки приділяється функціональному виміру взаємодії. Безпекові комплекси не залежать суто від географічного розуміння чи виміру регіонів, а й від функціональних рамок (тому вони не завжди на практиці співпадають з географічними регіонами).

Формування РКБ також впливає з взаємодії між анархічною структурою й її наслідками (які проявляються у вигляді окремого балансу сил) та тиску географічної близькості на темпи та характер взаємодії акторів між собою. Проста географічна близькість є доволі сильним стимулюючим фактором у процесах сек'юритизації – хоча б з огляду на те, що багато загроз розповсюджуються/передаються на близьких відстанях легше, ніж на далеких. Вплив географічної близькості найбільш наявний у військово-політичному та економіко-довкільному вимірах безпеки [163, с.46].

Загалом, РКБ як форма організації безпекової взаємодії між окремими

регіональними акторами застосовується виключно до груп держав чи державних утворень, які мають рівень безпекової взаємозалежності, достатній як для ствердження і об'єднання себе в єдину одиницю, так і для виокремлення себе з ряду інших оточуючих безпекових регіонів. Такі комплекси є субструктурами міжнародної системи з відносною інтенсивністю безпекової взаємозалежності між групою одиниць та безпековою непов'язаністю/незалежністю між цією групою та оточуючими акторами. РКБ відрізняються один від одного рівнем відносної безпекової пов'язаності та незалежності [163, с.47].

У найбільш загальному вигляді регіональна безпека, якщо вона відображається у вигляді взаємопов'язаного РКБ, з огляду на характер відносин всередині об'єднання (ворожі чи дружні), варіюється від конфліктних утворень (conflict formation) до режимів безпеки та безпекових спільнот, в яких регіон визначається, відповідно, відносинами протистояння, балансування, союзів чи/та концертів і дружби [163, с.54]. Конфліктні утворення, у свою чергу, відображаються або у вигляді протистояння окремих держав, військово-політичних/військових союзів, або ж навіть систем колективної безпеки/оборони. На думку деяких дослідників [242; 276], до форм забезпечення регіональної безпеки можна віднести також постконфліктне будівництво (у розумінні – повоєнного устрою в регіоні, а не постконфліктного будівництва як фази конфліктного циклу).

Військові союзи, коаліції, альянси є найбільш широко розкритим типом співробітництва в роботах політичного реалізму/неореалізму. Альянси виступають необхідним інструментом балансування, коли власні ресурси актора є недостатніми для створення належної противаги гегемоністичним зазіханням держави/групи держав.

Крім того, альянси є і найбільш поширеною формою безпекового співробітництва між сторонами. Зокрема, найповніша база даних з цього питання в рамках проекту «Зобов'язання та положення союзницьких договорів» (Alliance Treaty Obligations and Provisions) містить інформацію про 648 союзів лише між 1815 та 2003 рр. [247, с.238]. Переважна більшість цих союзів була доволі незначною за чисельністю своїх членів (в середньому, не більше трьох), але

кількість є доволі показовою.

Концепція союзів та коаліцій є «найбільш важливим проявом балансу сил між державами чи союзами держав» [273, с.169]. Ми пропонуємо об'єднати найбільш відомі визначення союзів та коаліцій, запропоновані в рамках реалістичного напрямку [366, с.12; 324, с.104], і визначити їх як формальну/неформальну домовленість щодо співробітництва в галузі безпеки між двома чи більше державами, спрямовану на використання/невикористання військової сили по відношенню один до одного чи окремого іншого актора.

Окремою (більш глибокою) формою союзів є військово-політичні блоки, які можуть бути також спрямовані проти іншого актора/групи акторів/союзу, і які передбачають більш глибоке співробітництво між сторонами, охоплюючи політичну сферу взаємних зобов'язань у мирний час, поряд з необхідністю надавати військову/матеріальну допомогу один одному у разі конфлікту.

Крім того, від військових союзів потрібно виділяти договори про нейтралітет/ненапад, які визначають друзів, союзників, але не передбачають об'єднання ресурсів, і відповідно, суттєвого навантаження на системоутворюючі чинники на загальному рівні не несуть.

Безпекові режими. Стандартне визначення режиму (не лише безпекового) в міжнародних відносинах було запропоноване ще у 1983 р. С.Краснером, який визначив режим як «набір прямих та непрямих принципів, норм, правил та процедур прийняття рішень, стосовно яких в окремій сфері міжнародних відносин співпадають очікування акторів» [238, с.1].

Поняття безпекових режимів було докладніше досліджено Р.Джервісом [228, с.357], який визначає їх як такий набір принципів, правил та норм, який дозволяє державам обмежувати свою поведінку з огляду на очікування того ж самого від інших. Концепція, у його вираженні, передбачає не лише наявність норм та очікувань, які сприятимуть співробітництву, а є окремою формою співробітництва і несе з собою не лише досягнення короткострокових інтересів.

Серед головних умов створення режимів безпеки він зазначає:

- бажання великих держав, тобто їх задоволення існуючою ситуацією в окремій сфері (необхідність підтримки статус-кво);

- віра в інших акторів: що вони також поділяють ціну, яка надається спільній безпеці та співробітництву (необхідність закриття очей на дилему безпеки);
- відмова акторів від вирішення своїх безпекових проблем за рахунок розширення (знову – подолання дилеми безпеки, але тепер вже з точки зору власної безпеки, а не сприйняття політики партнера/супротивника);
- розгляд війни як дорогого засобу забезпечення безпеки (самостійне вирішення проблем також вимагатиме більше ресурсів, ніж за умов кооперації) [228, сс.359-360].

Безпекові режими, за думкою Р.Літтла, є переважно явищем, притаманним ХХ ст., який дозволяв державам уникати дилеми безпеки. Тим менш, серед прикладів таких режимів він зазначає Віденський концерт держав в Європі по завершенню наполеонівських війн (знову ж таки, найбільш яскравий приклад в роботах неореалістів), пакт Раша-Бегота 1817 р. щодо взаємної демілітаризації Великих озер [255, с.301].

Для конструктивістів режими є не лише інструментом та системою правил, спрямованих на регулювання поведінки держави в окремій сфері з метою посилення інтересів усіх учасників з окремими преференціями та ідентичностями. Режими, скоріше, переформатовують шкалу цінностей та переваг (згаданих преференцій). Норми, які безпекові режими містять в собі, передписують державам не лише те, що вони повинні робити, але й що повинні бажати, до чого прагнути (згаданий поступальний характер форми співробітництва), у що вірити. Актор міжнародних відносин, у свою чергу, не повинен думати про можливість використання війни як засобу задоволення власних інтересів, а підтримувати посилення та уточнення відповідних міжнародних норм, і не розвивати глибокі дружні відносини з державами, які не повністю виконують взяті на себе зобов'язання. Норми, які стають загальноприйнятими та отримують легітимність/визнання протягом довгого проміжку часу, і формують ідентичності держав.

Безпекові режими охоплюють як регіональний, так і глобальний рівні. На

глобальному рівні найбільш дієвими режимами безпеки виступають ДНЯЗ, Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення та застосування бактеріологічної (біологічної) та токсинної й хімічної зброї 1972 р. та 1993 р. відповідно, Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва та передачі протипіхотних мін 1997 р., Реєстр звичайних озброєнь ООН тощо.

На регіональному рівні прикладами ефективних безпекових режимів є зони, вільні від ядерної зброї (договір Тлателолко 1967 р. для Латинської Америки та Карибського басейну, Договір Пеліндаба 1996 р. для Африки, Бангкокський договір 1995 р. для ПСА, Договір Раротонга 1985 р. для Південної частини Тихого океану, Семіпалатинський договір 2006 р. для Центральної Азії).

Окремим напрямом безпекового співробітництва виступає постконфліктне будівництво. На глобальному рівні прикладом такого співробітництва є повоєнне врегулювання (як після Тридцятирічної війни 1618-1648 рр., Наполеонівських війн, так і після Першої та Другої світових воєн). Ситуація початкових умов для співробітництва є доволі парадоксальною – нещодавній ворог стає партнером, проте спогади та занепокоєння щодо ворожих дій ще залишаються актуальними протягом певного часу, ризик повернення колишніх протиріч здається великим, а ворожість та образа по відношенню один до одного призводить до занепокоєння щодо обману, збереження прихованих можливостей/зброї тощо у кожній зі сторін [276, с.370].

Саме з повоєнного врегулювання після Другої світової війни вилився окремий тип безпекового співробітництва на глобальному рівні, аналогів якому у світі ще немає – співробітництво між державами в рамках Ради Безпеки ООН, переважно між її постійним членами. Статут ООН надав цьому органу унікальні повноваження, права та обов'язки. Першочерговою ідеєю було створення інституціональних рамок співробітництва для великих держав, де вони б могли вирішувати проблеми між собою та докладати загальних зусиль для попередження конфліктних ситуацій між іншими акторами. Незважаючи на критику діяльності РБ ООН, невиправдані покладені на неї очікування та не завжди вдале реагування на виникаючі конфлікти, ця форма співробітництва є єдиною у своєму

роді.

Деякі дослідники характеризують співробітництво між державами в РБ ООН як таке, що виражає основні цілі світової спільноти, особливості якої, у свою чергу, виражаються у спільній впевненості більшості держав-націй у тому, що міжнародне право та інституції, особливо Статут ООН та її органи, є необхідними для «арбітрування» відносин між державами, захисту спільних принципів, просування єдиних цінностей та матеріального добробуту [197, с.343].

У сучасному розумінні постконфліктне будівництво також розглядається як одна з фаз врегулювання внутрішніх чи міжнародних конфліктів, але ми розглядаємо цей тип співробітництва саме в контексті повоєнного регулювання, яке передбачає співпрацю двох або більше держав з метою вирішення спільних безпекових завдань.

Розгляд постконфліктного будівництва у такому ключі дозволяє говорити про вдалі умови для формування нових міжнародних безпекових систем саме у періоди по завершенню значних конфліктів/світових воєн, які виступають системними війнами, які самі системи пережити без докорінної зміни правил не в змозі. При цьому системи безпеки можуть співпадати у часових і просторових межах з власне міжнародними системами (системами міжнародних відносин), або можуть бути лише одним з етапів або регіональним виміром існування єдиної, більш широкої та довше існуючої міжнародної системи.

Ще одним типом співробітництва в галузі безпеки як на глобальному, так і на регіональному рівні виступає колективна безпека. Якщо ми говоримо про глобальний рівень, то певні елементи створення системи колективної безпеки можна спостерігати в діяльності Ліги Націй та ООН (де потенційна загроза може виходити від учасника системи і не є чітко визначеною); якщо про регіональний – то вона може трансформуватися у систему колективної оборони (агресор, відповідно, більш чітко визначений та не є елементом системи).

Крім вищезазначених, ще однією концепцією, яка пояснює сутність систем міжнародної безпеки є концепція міжнародних спільнот безпеки, апологетами якої також виступають представники конструктивістської школи ТМВ. З огляду на ідеалістичну мету досягнення стабільного миру в межах утворення, ми

розглядаємо її як похідну для багатьох інших теоретичних течій постпозитивістських шкіл і практичних спроб міжнародного співтовариства з забезпечення національної та регіональної безпеки.

При цьому, у ході проведеного дослідження, дисертант дійшов висновку щодо відповідності ідей окремих дослідників про можливість «накладення» однієї форми забезпечення на іншу і існування «гібридних» форм, оскільки регіональні безпекові комплекси (чи «порядки», як їх визначають Р.Стюарт-Інгерсол та Д.Фразір [336, с.25]) повинні розглядатися у своїй динаміці. Так, Е.Адлер і П.Грев [142] говорять про можливість чотирьох видів «накладення» регіональних механізмів забезпечення безпеки один на одного: перехідного, функціонального, просторового та такого, що стосується відносин.

На їхню думку, перехідне (або часове) «накладення» відбувається у випадках, коли одна форма поступово еволюціонує в іншу – саме у такому ключі ними розглядається НАТО, що еволюціонував з організації, заснованій на балансі сил, до системи кооперативної безпеки. При цьому дисертант у даному дослідженні визначає НАТО не просто як організацію, що заснована кооперативній безпеці, а як безпекову спільноту на сталій стадії її розвитку.

Функціональним «накладенням» Е.Адлер та П.Грев визначають тривимірність сучасного розуміння безпеки, де перетин безпекових питань окремих вимірів – військово-політичного, економічного та людського – призводить до їхнього переходу у міжвимірний простір та неможливість концентрації виключно на одному аспекті проблеми заради її вирішення.

Просторове «накладення» виникає, коли в межах одного регіону паралельно існують великі і малі регіональні об'єднання: так, наприклад в Латинській Америці поряд з Організацією американських держав існує НАФТА і МЕРКОСУР, діяльність яких час від часу перетинається в окремих сферах, у тому числі, в безпековій. З іншого боку, деякі дослідники зазначають, що такі ситуації можуть призводити до виникнення конфліктів, коли функції таких паралельно працюючих організацій не є чітко виокремлені та диференційовані [175, с.17].

Четвертий тип «накладення» має місце, коли окремі двосторонні відносини мають виключні характеристики, які не вписуються в контекст більшого

регіонального об'єднання. З цієї точки зору, зокрема, дослідниками розглядаються відносини між Грецією та Туреччиною всередині НАТО [142]. Водночас, дисертант не погоджується з думкою Е.Адлера та П.Грев, що такі двосторонні відносини можуть становити окрему форму забезпечення РКБ/регіонального безпекового порядку, але визнає, що їхня динаміка може впливати на розвиток більшого регіонального об'єднання та не відповідати загальним нормам та принципам співробітництва.

\*\*\*

Міжнародне співробітництво в галузі безпеки виступає одним з можливих засобів нейтралізації/захисту держави від потенційних чи реальних загроз її безпеці – незалежно від характеру цих загроз: чи є вони традиційними, чи нетрадиційними.

Таке безпекове співробітництво може набувати різних форм та здійснюватися в різних географічних масштабах: на глобальному, регіональному чи двосторонньому рівні. Серед основних форм такого міжнародного співробітництва варто виділити союзи та альянси (в тому числі, військово-політичні союзи), безпекові режими та спільноти безпеки. Найголовнішою характеристикою такої співпраці є готовність сторін іти на певні поступки для досягнення більшої безпеки, що є доволі ризикованим в умовах анархії міжнародних відносин та постійної присутності дилеми безпеки у зовнішніх зносинах будь-якої держави.

З іншого боку, тривалість та поглиблення співробітництва сторін в галузі безпеки на регіональному рівні, спільні процеси сек'юритизації загроз можуть призвести до такої ситуації, коли рівень взаємозалежності сторін та стан їхньої безпеки не можуть бути проаналізовані у відриві один від одного, що дозволяє говорити про наявність в регіоні унікальної субструктури міжнародної системи – регіонального безпекового комплексу.

При цьому, дослідження окремих РКБ дозволяє зробити висновок щодо можливості «накладення» однієї форми забезпечення регіональної безпеки на іншу та існування в регіональних системах міжнародних відносин «гібридних» форм співробітництва в галузі безпеки.

## 1.2. Концепція спільнот безпеки

Однією з форм забезпечення регіональної безпеки у міжнародних відносинах (і, як ми зазначали вище, однією з форм вираження РКБ) вважається спільнота безпеки, що також сама по собі як теорія є надбанням конструктивістської школи міжнародних відносин. Разом з тим, «батьком» теорії спільнот безпеки в науці про міжнародні відносини вважається К.Дойч.

Спільнота безпеки, за визначенням К.Дойча – це група людей, яка стала інтегрованою; це спільнота, в якій існує реальна впевненість у тому, що її члени не будуть вдаватися до фізичної боротьби один з одним, а будуть вирішувати суперечки мирним шляхом. При цьому саме поняття безпекових спільнот в перших роботах дослідника нерозривно пов'язане з інтеграцією, адже саме спільноти визнаються ним як політичні утворення, які є свідченням найвищого ступеню інтегрованості. Під інтеграцією К.Дойч розумів досягнення в межах певної території «відчуття спільноти», створення інститутів та звичаїв, що є достатньо сильними та достатньо загальноприйнятими аби гарантувати в довгостроковій перспективі очікування «мирних змін» [187, с.123]. При цьому можна помітити, що поняття інтеграції в такому розумінні містить в собі наголос не на економічній складовій (що є притаманним іншим теоріям інтеграції, на кшталт (нео)функціоналізму), а на сприйнятті самою спільнотою свого соціального орієнтуру та самоідентифікації. Враховуючи інші положення теорії спільнот безпеки щодо політичної інтеграції, також необхідно зазначити, що її необхідність пояснюється дослідниками страхом держав перед анархією та виникненням конфліктів між ними [187, с.126], що фактично, повторює основні постулати політичного реалізму щодо міжнародних відносин як таких, – і є тісно пов'язаним зі структурним реалізмом як окремим напрямом в сучасній теорії міжнародних відносин.

Двома іншими ключовими визначеннями К.Дойча для розуміння загальної теорії зазначає вже згадане відчуття спільноти (віра певної частини індивідів у групі в те, що вони досягли згоди, як мінімум, щодо одного – необхідності вирішення соціальних проблем в рамках процесів мирних змін) та мирні зміни

(безпосереднє вирішення соціальних проблем за допомогою встановлених процедур без використання широкомасштабної фізичної сили) [187, с.124].

К.Дойч доходить висновків про два можливі типи спільнот безпеки: амальгамовані, в яких дві чи більше незалежних раніше політичних одиниць утворюють нову, більшу одиницю з єдиним унітарним чи федеральним урядом, і плюралістичні, в яких зберігаються окремі уряди з юридичною незалежністю [187, с.124]. США, згідно з цією типологією, є прикладом амальгамованої безпекової спільноти, а відносини США і Канади чи Франції та ФРН після Другої світової війни – є плюралістичними спільнотами безпеки.

У своєму дослідженні 1969 р. «Аналіз міжнародних відносин» К.Дойч доводить думку про те, що усі лиха, які загрожують (і загрожували) людству, пов'язані з існуванням і діяльністю держав-націй. «Володіючи безпрецедентними інструментами для здійснення своїх дій у вигляді ідеології та зброї, національні держави стали небезпечніше, ніж коли-небудь раніше, розповсюджувати міжнародні конфлікти, що наділені можливістю його розширення аж до взаємного знищення» [188, с.V]. Саме для унеможливлення таких наслідків створення амальгамованої спільноти безпеки і може бути використане. Разом з тим, створення та функціонування плюралістичної спільноти безпеки досягти набагато легше; її головним завданням визначається забезпечення миру у відносинах між акторами – а не сама інтеграція, що значно збільшує процеси комунікації між учасниками та позбавляє їх певної частини суверенітету (як зовнішнього, так і внутрішнього).

Умови формування/досягнення плюралістичної спільноти безпеки К.Дойч виділяє наступні: сумісність головних політичних цінностей; спроможність урядів та політично активних верств населення держав реагувати на потреби, повідомлення та дії один одного швидко, не застосовуючи силу; взаємна передбачуваність поведінки один одного (різних аспектів поведінки – як у політичній сфері, так і в економічній та соціальній) [187, с.140]. Таким чином, плюралістичні безпекові спільноти покликані не забезпечувати інтеграцію (на відміну від амальгамованих спільнот), а сприяти вирішенню проблем, що існують між державами у безпековій сфері, тобто, створювати платформу для подальшого

співробітництва з метою нейтралізації загроз учасників.

Сучасна теорія безпекових спільнот іде далі від концепції К.Дойча. Головна увага конструктивістів, які займаються дослідженням цієї проблематики (найбільш відомою та видатною в цьому плані є т.зв. «Копенгагенська школа» - Е.Адлер, М.Барнетт, А.Вендт, а також А.Ачарія, Т.Ріссе, К.Робертс тощо), присвячена в першу чергу плюралістичним спільнотам безпеки, як таким, що здатні забезпечувати регіональну безпеку, не обмежуючи суверенітету держав, які продовжують залишатися головними акторами міжнародних відносин.

Е.Адлер та М.Барнетт дають більш широке визначення плюралістичної спільноти безпеки (більш адаптоване до сучасних умов їх функціонування чи формування). Вони стверджують, що «держави-члени цієї спільноти повинні бути носіями спільних базових цінностей, вироблених громадськими та політичними інститутами; держави повинні бути готові та здатні швидко й адекватно реагувати на зміни у взаєминах, що досягається за рахунок лояльності один до одного і наявності почуття спільності; крім цього, держави повинні бути інтегровані між собою до того ступеня, щоб вони не бачили іншого варіанту розвитку взаємовідносин, крім мирного» [318, с.7]. При чому найкращим проявом спільних цінностей є демократія та лібералізм. При цьому безпекова спільнота розглядається, в тому числі, в контексті досліджень регіоналізму як транснаціональний регіон, утворений незалежними державами, численне населення постійно підтримує очікування мирних змін [137, с.30] (знову-ж таки, ми знаходимо відображення сутності РКБ).

Наприклад, трансатлантична безпекова спільнота (на просторі НАТО) розглядається як така, що базується на трьох основних складових: колективній ідентичності, заснованій на спільних цінностях; (економічній) взаємозалежності, заснованій на спільних матеріальних інтересах; та спільних інститутів на основі норм, що регулюють відносини між державами [309, с.84]. При цьому саме ці спільні багатосторонні інститути покликані вирішувати суперечки, які виникають усередині спільноти, а сталі процедурні норми взаємних консультацій та координації політики забезпечують регулярний вплив членів спільноти один на одного [309, с.90].

Дослідники формування безпекової спільноти в ПСА не повністю погоджуються з тим, що саме демократичні та ліберальні цінності є необхідною умовою створення такого утворення. Зокрема, А.Ачарія розглядає АСЕАН вже на сучасному етапі як плюралістичну спільноту безпеки і стверджує, що процес соціального пізнання і запозичення може початися навіть в далеких від демократії умовах [133, с.218]. Хоча науковці згодні, що демократичні цінності є найбільш придатною основою для становлення спільноти безпеки, вони підтримують ідею О.Вевера про те, що, якщо держави діють як члени спільноти, то вони і є такими, незважаючи на можливу різницю в принципах державного устрою [171, с.277]. У свою чергу, навіть деякі представники теорії демократичного миру, розвиваючи ідею І.Канта щодо ролі демократичних норм і принципів у забезпеченні відсутності війни між державами, стверджують, що держави з однаковими нормами ті культурами (незалежно від того, чи є вони демократичними, чи соціалістичними, чи «азіатськими») можуть створити спільну ідентичність, яка допомагатиме мінімізувати конфлікти за перерозподіл сфер впливу та подолати недовіру [365, с.697].

Разом з тим, враховуючи те, що демократії самі по собі не є цілком миролюбними (особливо по відношенню до автократичних режимів), перевагою такого роду державного ладу є вплив внутрішнього рівня реалізації політики на міжнародний рівень. Саме інституційні обмеження (вплив трьох гілок влади одна на одну) та ліберальні норми процесів прийняття рішень у демократичних суспільствах (орієнтування на компроміс у вирішенні конфліктів, рівність громадян, правління більшості, толерантність, права національних меншин тощо), які є частиною політичної культури і формують ідентичність політичних акторів у процесі соціалізації та спілкування, вважаються такими, що найбільш вдало сприяють формуванню плюралістичної безпекової спільноти [310, с.366].

Водночас, як розвиває свої погляди у подальших роботах Е.Адлер, неліберальні регіони також можуть формувати спільноти безпеки, оскільки умови формування спільноти є соціально конструйованими – індивідуумами, державами (які врешті-решт і формують такого роду політичні утворення), а також міжнародними організаціями, а міжнародні інститути можуть передавати «окремі»

ліберальні практики до неліберальних регіонів [139, с.186].

Вдалими прикладами – більш сталими формами – безпекових спільнот, звісно, вважаються ті, які існують на європейському просторі, але ідея побудови такого роду політичних об'єднань розглядається навіть у найбільш «складних» випадках, наприклад, на Близькому та Середньому Сході. П.Білджин, у процесі опису труднощів розвитку безпекової спільноти на Близькому Сході у сучасних умовах, доводить, що сама ідея такої спільноти є набагато більш обіцяючою у плані побудови більш безпечного регіону, аніж інші сценарії розвитку подій [154]. Вона визначає можливість формування безпекової спільноти навіть більш «реалістичною» у порівнянні з іншими підходами, переважно через схильність/потенціал регіону до «падіння в хаос» [155].

Формування безпекових спільнот залежить від «тришарового» розвитку взаємовідносин між учасниками. Перший з них – складається з вихідних умов формування спільноти, в тому числі об'єктивних змін, що передують поглибленню співробітництва, нових інтерпретацій та можливих зовнішніх загроз. Другий шар – це сила (розподіл сили) та знання, що були показані й створені учасниками внаслідок нових трансакцій, організацій і соціального «навчання» (структурні змінні спільноти безпеки [157, с.313]). Третій – взаємна довіра, заснована на колективній ідентичності [373, с.290].

Сучасна теорія пропонує виділення трьох стадій розвитку безпекових спільнот: ті, що народжуються (початкова стадія); ті, які розвиваються; розвинені спільноти безпеки. При цьому остання фаза може характеризуватися слабким чи тісним рівнем взаємодії сторін.

У безпекових спільнотах, що народжуються, можна спостерігати «мінімальні визначальні параметри і нічого більше: транснаціональний регіон складається з суверенних держав, в яких народи розділяють очікування мирних змін» [137, с.30]. Ті, які розвиваються, характеризуються створенням нових інституцій та мережі транснаціональних комунікацій, які сприяють закріпленню взаємної довіри і появі єдиної ідентичності [256, с.16]. Розвинені спільноти безпеки містять в собі аспекти «взаємної допомоги» та «систему правил, що знаходиться десь посередині між суверенною державою та регіональним, централізованим...

урядом; певною мірою, це щось на кшталт постсуверенної системи, яка наділена спільними наднаціональними, транснаціональними та національними інститутами і певною формою системи колективної безпеки» [137, с.30].

Загалом, спільноти безпеки не обов'язково повинні переходити з однієї стадії свого розвитку на іншу, а тому запропоновані етапи не є визначальними для характеристики співробітництва держав в галузі безпеки. Найголовнішим же фактором у забезпеченні успішності безпекових взаємодій сторін у таких спільнотах виступає спільність політичних та соціальних цінностей, наявність спільної ідентичності, звичок та традицій.

Конструктивістська школа міжнародних відносин наголошує на тому, що безпекові спільноти, як і політичні спільноти як такі, визначаються трьома характеристиками, що є для них системоутворюючими. По-перше, члени спільноти повинні поділяти ідентичність, цінності та надавати спільне значення основним сферам життєдіяльності об'єднання. По-друге, в рамках спільноти повинні розвиватися та підтримуватися багатосторонні та прямі відносини між її учасниками. По-третє, у членів спільноти повинен бути довгостроковий інтерес, а часом з елементами альтруїзму, у підтримці відносин між собою та функціонуванні спільноти як такої [137, с.31]. Разом з тим, ми наголошуємо на важливості саме першого фактору, оскільки він є вихідним для двох інших – і розвиток відносин, і характер інтересів учасників буде залежати від наявних спільних цінностей та ідентичності членів спільноти.

Як зазначає Ч.Тейлор, спільні значення, які вкладаються в загальні поняття, є основою спільноти. «Міжсуб'єктивне значення надає людям спільну мову, яка використовується у поясненні соціальної реальності, та спільне розуміння певних норм; але лише в тому разі, коли такі спільні значення підкріплюються значними спільними зусиллями, діями та відчуттями» [340, с.51]. Тут ми знаходимо класичний постулат конструктивізму про роль спільної мови, в тому числі і в міжнародних відносинах, у формуванні та закріпленні спільних цінностей, норм і традицій як наріжних характеристик безпекових спільнот.

Власне, відчуття спільноти К.Дойча, вживання якого ми розглядаємо як прообраз використання терміну ідентичність у подальшому конструктивістському

розвитку теорії спільнот безпеки, для нього самого неодмінно мало під собою особливі традиції та звичаї політичної поведінки акторів, а також наявність спільних інститутів хоча б у певної частини соціальних груп та політичних одиниць [187, с.130]. Ці спільні звичаї, у свою чергу, створюються внаслідок процесів соціального ознайомлення з вихідними умовами існування акторів-учасників та повільної зміни поведінки акторів аж до моменту аналізу спільноти – при чому як у політичній, так і економічній, соціальній та психологічній сферах.

Інші дослідники, наприклад, Х.Вайберг та Дж.Б.Меттерн погоджуються з тим, що ідентичність дійсно є одним з найбільш визначальних факторів у процесі формування безпекових спільнот [260], але вона не обов'язково формується внаслідок запропонованого Е.Адлером та М.Барнеттом механізму. Так, аналізуючи формування «нордичної» безпекової спільноти (Скандинавські країни + Фінляндія) з 1820-х рр., Х.Вайберг зазначає, що спільна ідентичність у цьому регіоні передувала збільшенню кількості трансакцій між державами та формуванню окремих безпекових інститутів, оскільки вона (ідентичність) вже була сформована під впливом близькості мови, релігії, спільної ідеології (т.зв. «скандинавіанізму»/«нордизму») тощо [373, с.296].

Е.Адлер і М.Барнетт зазначають, що ідентичність акторів-учасників спільноти впливає і на структури управління спільнотою (у разі їх наявності та присутності певних інституціональних рамок міждержавного співробітництва) – адже зовнішня ідентичність (сприйняття себе на міжнародній арені) є тісно пов'язаною з асоційованою поведінкою держави у її зовнішніх зносинах [137, с.36], а також національними характеристиками режиму та практикою прийняття рішень і політичною культурою. Ця теза проявляє важливість однієї з вихідних умов успішності безпекової спільноти – взаємної передбачуваності.

З іншого боку, можна спостерігати і зворотній зв'язок. З огляду на те, що члени спільноти «підкорюються» нормативній регіональній структурі (оскільки ми говоримо про спільноту безпеки як форму забезпечення саме регіональної безпеки), вони розглядаються зовнішніми акторами (зовнішніми по відношенню до спільноти як цілого) як частина такої спільноти, що має певні права та обов'язки.

Загалом же, спільна ідентичність представляє собою колективне значення, яке надається їй учасниками, яка прив'язується до матеріального світу, допомагаючи становленню практик безпекової спільноти на більш пізньому етапі її формування [141, с.324].

Разом з тим, міжнародним акторам не притаманна одна вичерпна ідентичність, а навіть одна й та сама держава на її основі може належати до різних спільнот безпеки чи будь-яких інших РКБ. Е.Адлер зазначає серед причин таких явищ або перебування держави «на межі» регіонів (наприклад, у випадку Туреччини), або «концентричні кола ідентичності» (коли ідентичності пересікаються між собою – як, наприклад, серед держав-членів ЄАВТ, ЄС та НАТО, які водночас будуть членами європейської та євроатлантичної спільнот безпеки) [139, с.190]. У цьому зв'язку можливі численні ідентичності, притаманні одним і тим же міжнародним акторам, ми вважаємо ключовим фактором, який може або сприяти входженню держави до безпекової спільноти/РКБ, або заважати її повноцінному включенню в регіон.

Спільні цінності та очікування як другий найголовніший чинник створення спільнот безпеки тісно пов'язаний з політичною поведінкою (та її мотивацією) учасників об'єднання. Зокрема, цінності є запорукою успішності в разі, коли вони не лише розглядаються як абстрактні поняття, але коли є інкорпорованими в політичні інститути та традиції політичної поведінки, що ще більше закріплюють роль цих цінностей для суспільства. Такий зв'язок між цінностями, інститутами та традиціями адепти теорії безпекових спільнот називають «способом життя», який є життєво важливим для такого роду політичного об'єднання, та представляє собою систему соціально прийнятих цінностей та інституціональних засобів їх досягнення й впровадження. У свою чергу, очікування також впливають на успішність проекту та бажання політичного актора брати в ньому участь [187, с.134].

Окремою характеристикою спільнот безпеки є те, що згадані цінності та норми, особливо у випадку їх закріплення, не є механізмами примусу – на відміну від державних інструментів, які є такими на національному рівні. Перевагою таких цінностей та норм є те, що вони є загальноприйнятими не лише через їх

регулятивний характер, що має на меті вирішення проблем міжсуб'єктивного характеру спільними зусиллями, а й з огляду на те, що вони є конститутивними – і на пряму відображають ідентичність актора та його саморозуміння та самосприйняття [137, с.36].

Представники інших напрямів у ТМВ також приділяють значну увагу факторам, що сприяють формуванню спільнот безпеки. Зокрема, поняття «спільнота» та «етика» в критичній теорії МВ (які є також одними з ключових для конструктивістів) входять до основних категорій теорії як такої – поряд із демократією, глобалізацією, силою (не в аспекті політичного реалізму/неореалізму, а з огляду на її незастосування, навіть у вигляді «гуманітарної інтервенції»/відкидання примусу як засобу ведення політики), економікою та середовищем.

При цьому «спільнота» розглядається представниками цього наукового напрямку через призму дихотомії включення/виключення суб'єктів та пов'язана з внутрішньодержавними процесами обмеженого чи космополітичного громадянства, а сама ідея спільноти як політичного утворення є центральною у забезпеченні безпеки індивідів та груп населення.

Неоліберали у своїх роботах також виділяють окремі фактори, що свідчать про тісну взаємопов'язаність безпеки та її роль у формуванні єдиної політичної спільноти. Зокрема, П.Фромут зазначає, що деякі загрози можуть бути вирішені виключно спільними зусиллями у разі поділу акторами спільних цінностей – в першу чергу він говорить про загрози, пов'язані з розповсюдженням зброї масового знищення, хімічної, біологічної, бактеріологічної зброї, прекурсорів подвійного призначення тощо. При цьому він наголошує на тому, що сама можливість порушення будь-якою державою обмежень на застосування такого роду зброї пояснює необхідність того, щоб зробити нерозповсюдження глобальною нормою, яка повинна бути закріплена колективними діями у вигляді можливості покарання держави-порушниці [197, сс.356-357]. При розгляді безпекових спільнот, такі ідеї (та закріплення таких принципів) є необхідною передумовою становлення принаймні безпекових режимів (на шляху до становлення безпекових спільнот), які були б здатні гарантувати поведінку акторів

в умовах наявності дієвих принципів і правил поведінки та сприяти поступовому формуванню довіри і передбачуваності поведінки партнерів на міжнародній арені.

Поняття етики у контексті ролі цінностей у міжнародних відносинах тісно пов'язане з поняттям спільноти: для таких дослідників, як Е.Лінклейгер та Ю.Хабермас, сам подальший розвиток критичної теорії пов'язаний з «діалогічними спільнотами, що є чуттєвими до усіх форм включення та виключення – внутрішніх, транснаціональних та міжнародних» [254, с.115]. Питання космополітизму, дослідження того, що саме по собі означає це явище (з огляду на вихідну рівність усіх людей, що стирає такі межі, як стать, раса, національність тощо), і є ключовим для етики в критичній теорії. Нас у цьому контексті цікавлять аспекти не громадянського космополітизму, який є логічним продовженням марксистських витоків критичної теорії, а питання того, як внутрішні норми спільнот (хоча б у вигляді закріплення та реалізації принципу загальної рівності) впливають на забезпечення безпеки [160, с.56].

Цікавими є також погляди представників школи дослідження проблем миру (peace studies), які цінністю вважають сам мир як явище – на противагу стратегічним дослідженням (до яких і відносяться традиційні парадигми МВ), які розглядають мир виключно як період між конфронтаційними періодами, війнами, збройними конфліктами тощо, інколи визначаючи його навіть як період «обману» сторін між двома проміжками сутички [160, с.67]. У цьому контексті відданість миру та мирним засобам вирішення конфліктів є не лише самою сутністю безпекових спільнот, а може розглядатися як внутрішня цінність учасників спільноти, за умов дотримання якої досягнення мирних змін дійсно стає можливим.

Таким чином, спільна ідентичність, пригаманна учасникам безпекової спільноти, а також наявність і поділ спільних цінностей, норм та традицій у політичній сфері життєдіяльності виступають ключовими факторами формування спільнот безпеки, оскільки є вихідними для подальшого розвитку дво- та багатосторонніх відносин в рамках політичного об'єднання та формування довгострокових стратегічних інтересів учасників у підтримці самого існування та функціонування безпекової спільноти. Ідентичність та цінності – незалежно від

того, чи є вони ліберальними (що є притаманним для західних держав), чи ні (на чому наголошують апологети розбудови та формування безпекових спільнот в азіатському регіоні – в першу чергу, в рамках АСЕАН, де доволі важко говорити про західні моделі демократії та примат ліберальних цінностей в економічному та політичному житті суспільств), впливають не лише на процес формування спільноти, але і на її характер, визначаючи майбутні характеристики об'єднання та його сприйняття зовнішніми акторами.

Ми розглядаємо безпекові спільноти не лише як географічно пов'язані між собою групи держав, перед обличчям яких постають спільні загрози, але й як безпековий механізм, що по своїй суті є антиподом балансу сил в міжнародних відносинах.

\*\*\*

Теорія спільнот безпеки як окремих напрям досліджень сучасних міжнародних відносин, в тому числі регіоналізму та проблем регіональної безпеки, була сформована протягом другої половини ХХ – поч. ХХІ ст. в рамках конструктивістської школи міжнародних відносин під значним впливом ідей автора комунікаційної інтеграційної теорії К.Дойча, який із виданням першої роботи, присвяченій проблематиці політичних спільнот, у 1957 р. поклав початок активному введенню конструктивістських постулатів соціальних наук у дослідження міжнародних відносин.

Такі ключові положення конструктивізму, як визначальна роль соціального конструкту; вплив зовнішнього середовища на агента; важливість норм, цінностей та традицій у конструюванні суспільством нової реальності, були введені в науку про міжнародні відносини, змінюючи традиційне для класичних парадигм – політичного реалізму та лібералізму з їх сучасними варіаціями – розуміння ключових понять у сфері міжнародних відносин та світової політики – сили, анархії, національних інтересів тощо.

Розгляд міжнародно-політичних явищ як соціально сконструйованих внаслідок впливу спільних норм, правил, цінностей та ідентичності на актора і структуру (при чому як внутрішню, так і зовнішню), дозволяє проводити дослідження, засновуючись не лише на традиційних концепціях, але і враховуючи

нові виклики та зміну пріоритетів міжнародного співробітництва держав – визнаючи ключову роль безпеки у всіх її вимірах – економічному, екологічному, правозахисному, культурному тощо. Почуття спільного «ми» та самоідентифікація впливають на зовнішню політику та визначають поведінку держав на міжнародній арені не менше, а може навіть і більше, ніж наявні ресурси та традиційний баланс сил. Спрямоване керування поширенням цінностей та норм у суспільстві сприяє зміні сприйняття загроз та формуванню нових пріоритетів та інтересів держав як основних акторів міжнародних відносин.

Запропоновані К.Дойчем ідеї дослідження міжнародних політичних об'єднань під кутом конструктивістських постулатів важливості сприйняття самого себе та ролі відчуття спільноти у міжнародному співробітництві, спільних цінностей та взаємної передбачуваності зовнішньої політики привернули неабияку увагу міжнародників, що поступово призвело до формування окремої теорії спільнот безпеки. Із появою робіт представників Копенгагенської школи у 1990-х рр. концепція безпекових спільнот отримала увагу і в практичній площині – все більше існуючих політичних об'єднань доходять висновку про важливість соціальних складових у забезпеченні успішності політичного проекту, наголошуючи на необхідності побудови спільноти безпеки (хоча б плюралістичної як такої, що легше досягти) для вирішення безпекових питань, що не може бути зроблене якимось одним актором, а потребує прикладення зусиль багатьох учасників.

Враховуючи вищезгадані положення конструктивістів, у нашому дослідженні ми визначаємо міжнародну безпекову спільноту, передусім, через характер взаємовідносин між учасниками такої спільноти. Дисертант визначає міжнародну безпекову спільноту як формалізоване або неформалізоване політичне об'єднання держав, які є носіями спільних базових цінностей, вироблених громадськими та політичними інститутами; держави повинні бути готові та здатні швидко й адекватно реагувати на зміни у взаєминах, що досягається за рахунок лояльності один до одного і наявності почуття спільності; крім цього, держави повинні бути інтегровані між собою до того ступеня, щоб вони не бачили іншого варіанту розвитку взаємовідносин, крім мирного.

При цьому основна увага приділяється ідентичності та спільним цінностям як ключовим факторам формування спільнот безпеки, які є вихідними для подальшого розвитку дво- та багатосторонніх відносин в рамках політичного об'єднання та формування довгострокових стратегічних інтересів учасників у підтримці самого існування та функціонування безпекової спільноти незалежно від стадії її розвитку.

Приклади успішної побудови спільнот безпеки в рамках НАТО й ЄС, процеси формування плюралістичних спільнот в рамках ОБСЄ та АСЕАН – і спроможність такого роду об'єднань забезпечувати хоча б мінімальну безпеку своїх учасників – доводять важливість аналізу положень теорії спільнот безпеки та їх подальшої адаптації до сучасних умов та міжнародно-політичної практики держав, адже безпекові питання продовжують залишатися ключовими на порядку денному сучасної світової політики.

### **1.3. Стан наукового дослідження теми і джерельно-документальна база дослідження**

Дослідження проблематики формування безпекових спільнот у сучасній науці переважно представлене, які ми вже зазначали, представниками конструктивістської школи МВ, які серед іншого, наголошують на перспективності формування такого роду політичного утворення на просторі ОБСЄ. Водночас, з практичної точки зору ця тема розробляється і всередині самої Організації, особливо після ухвалення у 2010 р. главами держав та урядів ОБСЄ Астанинської ювілейної декларації «На шляху до безпекової спільноти», в якій перепідтверджується бачення державами єдиної вільної, демократичної, спільної та неподільної євроатлантичної та євразійської безпекової спільноти на просторі від Ванкувера до Владивостока, заснованої на погоджених принципах, взаємних зобов'язаннях та спільних цілях [144].

Загалом, ми пропонуємо умовно поділити джерела, які були використані автором при написанні даного дисертаційного дослідження, за походженням, науковою та інформаційною цінністю на такі групи: 1) офіційні документи ОБСЄ

(до них ми відносимо рішення, схвалені та прийняті в рамках робочих органів Організації – самітів, Міністерських засідань, Постійної ради, ФСБ тощо); 2) робочі документи ОБСЄ (проекти рішень вищезазначених органів, неофіційні документи на кшталт нон-пейперів, пам'ятних записок і позиційних матеріалів держав учасниць ОБСЄ, які розповсюджуються всередині Організації); 3) офіційні документи та матеріали, а також виступи, заяви, комюніке посадових осіб країн-учасниць ОБСЄ, що стосуються участі цих держав у відповідних організаціях, у тому числі представників Діючих головувань; 4) монографії та статті авторів, які досліджують проблематику забезпечення регіональної безпеки, у тому числі формування безпекових спільнот, а також особливості становлення та функціонування ОБСЄ; 5) дослідження та аналітичні матеріали, підготовлені науково-дослідницькими центрами та академічними мережами.

Беручи до уваги зазначену проблематику дисертаційного дослідження та офіційне проголошення в рамках ОБСЄ прагнення побудови безпекової спільноти, автором була використана широка першоджерельна база. У цьому контексті особливий інтерес для аналізу еволюції загальноєвропейського процесу, визначення основних тенденцій та напрямів подальшого розвитку Організації становлять офіційні документи міжнародних організацій. Хоча значна частина цих документів має загальний і декларативний характер (у першу чергу, через виключно політичний, а не обов'язковий юридичний характер взятих на себе державами-учасницями ОБСЄ зобов'язань), їх вивчення має принципово важливе значення, оскільки вони є результатом компромісу та узгодження позицій всіх учасників загальноєвропейського процесу і відображають як реальні досягнення, так і проблеми на шляху до забезпечення регіональної безпеки в Європі силами ОБСЄ.

Найважливішими документами у цьому контексті виступають рішення, ухвалені державами на самітах Організації та засіданнях Ради міністрів закордонних справ, оскільки саме ці органи визначені центральними в прийнятті рішень та управлінні ОБСЄ, встановлюють загальні пріоритети та мають найбільше повноважень у галузі попередження конфліктів і врегулювання кризових ситуацій [88].

Окремо серед офіційних документів ОБСЄ, використаних автором дослідження, виділяються рішення Постійної ради – головного робочого органу ОБСЄ. Беручи до уваги регулярний характер зустрічей Постійної ради, саме її рішення є такими, що відображають реальний стан досягнення консенсусу з найбільш значущих на момент прийняття рішення питань, і аналіз цих документів часто дає найбільш повне уявлення про основні тенденції та перспективні напрями розвитку ОБСЄ.

Робочі документи ОБСЄ (переважно, розповсюджуються в рамках робочих органів – Підготовчого комітету, профільних комітетів по вимірах діяльності Організації, ФСБ, Секретаріату, інститутах ОБСЄ), у тому числі, проекти рішень різних органів, дозволяють чітко простежити позиції держав-учасниць і пріоритети їхньої діяльності. Крім того, порівняння вихідних і кінцевих версій документів (у разі їх ухвалення, а не лише ініціативної презентації) наочно показує ступінь наявного консенсусу з певного питання, а також відображає проблемність окремих аспектів співробітництва у різних вимірах безпеки.

Крім офіційних документів міжнародних організацій важливе значення в дослідженні питань формування дієвих і стабільних політичних об'єднань мають офіційні документи та матеріали, а також виступи, заяви, комюніке посадових осіб держав-учасниць міжнародних організацій. Аналіз документів і матеріалів зовнішньополітичних відомств країн дав автору змогу висвітлити як особливості досягнення гравцями своїх зовнішньополітичних цілей в рамках багатосторонніх механізмів співробітництва, так і дослідити в цілому місце ОБСЄ в архітектурі загальноєвропейської безпеки, враховуючи та особливості сприйняття різними акторами ОБСЄ як такої.

Окреме місце серед цієї групи джерел належить виступам та заявам посадових осіб держав-учасниць та очільникам міжнародних організацій. Зокрема, при дослідженні поглядів на шляхи розвитку безпекової спільноти в ОБСЄ на особливу увагу заслуговують заяви Діючих голів Організації, які здійснюють політичне керівництво та визначають середньострокові пріоритети діяльності ОБСЄ на рік [26]; виступи Генерального секретаря ОБСЄ, який протягом останніх років починає набувати все більшої політичної ролі – на

відміну від виключно адміністративних повноважень, які надані йому мандатом.

Автором дослідження була використана значна кількість наукової літератури: статті, монографії європейських та азійських дослідників, які висвітлюють окремі аспекти діяльності ОБСЄ та інших безпекових спільнот – передусім, НАТО, ЄС та АСЕАН/АРФ – чи механізми забезпечення регіональної безпеки у міжнародних відносинах загалом.

У першу чергу, серед дослідників, які опікуються проблематикою діяльності ОБСЄ та створення в її рамках безпекової спільноти, варто виділити Е.Адлера [137-142], А.Загорського [35; 36; 190; 376], В.Цельнера [378-379], Ф.Еверса [193], П.Грев [142], Е.Немцов [278], Ч.Крупніка [241], М. Перрена де Брішамбо [294-295], Г.Вайберга [373], які у своїх працях висвітлюють унікальність безпекового співробітництва держав в рамках ОБСЄ та наголошують на можливості побудови справжньої спільноти безпеки на просторі від Ванкувера до Владивостока.

Зокрема, концепція спільнот безпеки як окремого типу міжнародно-політичних утворень, здатних забезпечувати регіональну безпеку, найбільш комплексно викладена у колективній монографії «Спільноти безпеки» під редакцією Е.Адлера та М.Барнетта [318]. У цій монографії аналізуються теоретичні витoki безпекових спільнот, запропоновані у 1950-60-х рр. К.Дойчем, пропонується нова класифікація цих об'єднань, а також окреслено особливості безпекових спільнот у Західній Європі та можливості формування аналогічних безпекових об'єднань в рамках ОБСЄ, Ради співробітництва арабських держав Перської затоки, АСЕАН та в регіоні Південної Америки.

Особлива увага автором була присвячена загальнотеоретичним положенням розвитку теорій конструктивізму, сек'юритизації, регіональних безпекових комплексів та спільнот безпеки, що викладені в працях Б.Бузана [162-166], О.Вевера [164; 363; 364], А.Ачарії [133-134]. Окремі аспекти співробітництва держав в галузі безпеки та основні форми, яких воно набуває у сучасному світі, детально розкриті в дослідженнях Р.Джервіса [227-228], Г.Моргентау [273], Г.Мюллера [276], С.Краснера [238], Р.Літгла [255], Дж.Снайдера [324], С.Уолта [366], К.Каракасулу [230], К.Ройс-Сміта [306], К.Бута [159-160], Р.Стюарт-Інгерсоль [336], А.Вендта [369-371], П.Моргана [272].

Також варто виділити низку робіт, присвячених проблематиці розвитку безпекових спільнот та забезпечення регіональної безпеки в цілому не лише на європейському, але й азійському просторі – в рамках АСЕАН і АРФ – зокрема, М.Барнетта [137; 141; 150; 318], А.Ачарії [133-134], А.Коллінса [171], П.Фромута [197], А.Лінклейгера [254], Т.Ріссе [309-310], Дж.Рольфе [312], В.Вагнера [365].

Окремі аспекти діяльності ОБСЄ – у розрізі її дослідження як міжнародної організації у розумінні Розділу VIII Статуту ООН – відображені у роботах Д.Чігаса [170], Р.Беррі [151], С.де ла Торре [179], Ф.Гаера [199], Д.Галбрета [200], В.-І.Гебалі [203-206], Е.Греко [210], Дж.Кляйна [236], С.Лене [248], Г.Мьєрло [264], Б.Мьоллера [268-270], М.Моссера [275], Д.Паунова [293], Т.Сніка [323].

Питання розвитку військових конфліктів на просторі ОБСЄ – зокрема, ті які почали розвиватися на теренах колишнього соціалістичного блоку, і до вирішення яких почала активно залучатися ОБСЄ на початку 1990-х рр., – висвітлені в роботах Г.Перепелиці [72-75], Ю.Рубинського [85], А.Беллами [153], О.Геукцяна [202], У.Хілла [217-218], М.Мезоньова [258], В.Перрі [296-297], В.Рамело [302], Д.Сандоле [316], Ф.Таннера [339], М.-Дж. Ван Рі [361], А.Варкотч [368].

Чіткий інтерес серед українських дослідників до проблематики діяльності ОБСЄ почав прослідковуватися лише у період підготовки та здійснення головування України в Організації у 2013 р., а також суттєво підвищився після кращого ознайомлення з діяльністю ОБСЄ у ході її залучення до врегулювання ситуації, що склалася в та навколо України внаслідок агресії Російської Федерації. Так, у 2012-2013 рр. було підготовлено та видано низку робіт, присвячених пріоритетам Українського головування в ОБСЄ, зокрема в умовах активізації процесу «Гельсінкі+40» в рамках підготовки до відзначення 40-ї річниці підписання Гельсінського заключного акту у 1975 р. Найбільші спільні проекти було реалізовано Фондом Фрідріха Еберта та Національним інститутом стратегічних досліджень (проекти «Вироблення рекомендацій щодо порядку денного головування України в ОБСЄ у 2013 році», листопад 2012 р. та «Головування України в ОБСЄ: підведення підсумків та окреслення перспектив», грудень 2013 р. [16]), за результатами яких було підготовлено доповіді з висловленням рекомендацій Українському головуванню в ОБСЄ та викладенням

аналізу щодо результатів здійснення політичного керівництва Організацією у 2013 р.

Практичні рекомендації для Міністерства закордонних справ України у частині можливих пріоритетів Українського головування в ОБСЄ були розроблені Інститутом зовнішньої політики Дипломатичної академії України при МЗС України у науково-дослідній роботі «Пріоритети та ініціативи у сфері зміцнення загальноєвропейської безпеки під час головування України в ОБСЄ» [79]. Ця науково-дослідна робота забезпечувала інформаційно-аналітичне та наукове супроводження процесу підготовки та здійснення заходів головування України в ОБСЄ. За результатами дослідження було визначено пріоритетні напрями участі України в діяльності ОБСЄ з урахуванням результатів головування у 2013 році, а також розроблено План дій щодо участі України у діяльності ОБСЄ по визначених пріоритетних напрямках у 2014-2015 рр. Водночас, розвиток ситуації в та навколо України в кінці 2013 р. та агресія Російської Федерація проти України на початку 2014 р. суттєво змінили пріоритети участі нашої держави в ОБСЄ, що унеможливило реалізацію розроблених ДАУ пропозицій.

Проблематикою Українського головування в ОБСЄ та розробкою практичних рекомендацій для МЗС України також займалася завідувач кафедри зовнішньої політики і дипломатії ДАУ – професор Л.Чекаленко. Зокрема, цим питанням був присвячений її посібник «ОБСЄ: українське головування», а також низка інших публікацій щодо окремих аспектів діяльності України в ОБСЄ [118-119].

Серед інших дослідників, які час від часу присвячують свою увагу окремим аспектам діяльності ОБСЄ, можна згадати С.Желіховського [34], Н.Мушак [62], Ю.Кедровську [43], В.Панасюка [68], Н.Поршакову [76], В.Волошина [9-12], І.Гончаренка [17-19].

Проблематика забезпечення регіональної безпеки та особливості процесів регіоналізму, що може вливатися у різні форми та механізми безпекового співробітництва висвітлена у роботах таких дослідників як Б.Парахонського [69-70], В.Горбуліна [20-21; 222], О.Литвиненка [20-21; 52; 158], В.Константинова [47-48], Т.Чехович [121], О.Мельника [58], І.Мінгазутдінова [61], В.Манжолі [55-57]. Окремим положенням конструктивістської школи МВ щодо важливості для

міжнародних систем таких факторів як ідентичність, спільні цінності, соціальне конструювання об'єктів відносин присвячені праці О.Шаповалової [124-125], Ю.Цирфи [116-117], О.Щурко [128], Н.Пелагеші [71], К.Шинкарук [126].

Серед дисертаційних досліджень з проблематики ОБСЄ, захищених за роки незалежності вітчизняними дослідниками, варто виділити роботи Н.Поршакової, М.Хоменка, В.Волошина, І.Гончаренка.

Зокрема, робота Н.Поршакової «ОБСЄ у зміцненні миру і стабільності на Євразійському просторі» [76] присвячена аналізу місця ОБСЄ в безпековій архітектурі Європи, зокрема, в умовах розширення НАТО та ЄС початку 2000-х рр. Окремо автором визначено найголовніші внутрішні та зовнішні чинники функціонування ОБСЄ зроблена спроба встановити відповідність фактичного місця ОБСЄ задекларованим нею положенням, а також виділено проблемні питання підвищення ефективності діяльності Організації в цілому.

Дисертаційне дослідження М.Хоменка «Діяльність України в Організації з безпеки та співробітництва в Європі (90-ті роки ХХ століття)» [114] окреслює особливості участі України в ОБСЄ з особливим акцентом на підтвердженні доцільності більш активного залучення нашої держави до загальноєвропейського процесу після набуття незалежності в умовах позаблокового статусу. М.Хоменком докладно проаналізовано внутрішні та зовнішні передумови участі України в ОБСЄ, окреслено можливі шляхи реформування Організації, пріоритети роботи Києва в окремих робочих органах, а також особливості діяльності польової місії ОБСЄ в Україні.

В.Волошин у своїй роботі «Природа, характер та динаміка співробітництва України з інститутами ОБСЄ» [7] аналізує особливості діяльності окремих інститутів діяльності Організації у другому та третьому вимірах з точки зору їхньої відповідності аналогічним процесам всередині ЄС. Він доводить, що такі інститути ОБСЄ, як ПЗМІ, ВКНМ, БДПЛ та Координатор з економіко-довкільної діяльності, є найбільш дієвими інституціями на європейському континенті, що довели на практиці спроможність реально сприяти державам у проведенні реформ, адаптації законодавства та інших заходів, необхідних для побудови демократичної держави європейського типу. В.Волошин доводить, що діяльність

цих інститутів ОБСЄ є дієвим практичним інструментом реалізації євроінтеграційних прагнень, який повинен бути використаний і Україною з метою активізації національних євроінтеграційних прагнень.

У кандидатському дослідженні І.Гончаренка «Діяльність ООН та ОБСЄ у врегулюванні конфліктів на пострадянському просторі (90-ті роки ХХ століття)» [17] проведено аналіз особливостей діяльності цих двох міжнародних організацій у конфліктних регіонах колишнього Радянського Союзу, розвиток та трансформацію концептуальних засад їхньої превентивної та миротворчої діяльності, окреслено основні механізми та форми залучення до врегулювання «гострих» фаз конфліктів до їхнього «заморожування» - на прикладах діяльності міжнародних місій у Балтійських державах, Придністров'ї, на Кавказі та в Таджикистані.

Російські державні підходи до діяльності ОБСЄ протягом останніх років яскраво відображені в роботах Російської ради міжнародних справ (РСМД, Российский совет по международным делам) – передусім, у доповіді «Укріплення ОБСЄ: Формування єдиного простору економічного та гуманітарного співробітництва, спільноти неподільно безпеки від Атлантики до Тихого океану» [112], а також рекомендаціях, підготовлених РСМД за результатами низки семінарів, організованих Радою спільно з представниками Парламентської асамблеї ОБСЄ в рамках процесу «Гельсінкі+40». Основними контрибуторами та редакторами цих досліджень є професор МГІМО, член РСМД А.Загорський [35-36; 376], президент РСМД І.Іванов, представник Росії у Панелі видатних осіб ОБСЄ, декан факультету світової економіки та світової політики Національного дослідного університету «Вища школа економіки» С.Караганов [39-41], а також колишній постпред РФ при ОБСЄ А.Келін [232]. В їхніх роботах з наукової точки зору обґрунтовується офіційна позиція Кремля щодо реформування ОБСЄ, необхідності посилення її юридичного статусу шляхом ухвалення Статуту, висвітлюється російська перспектива кризових явищ розвитку та діяльності ОБСЄ, зокрема, у контексті аналізу ситуації в та навколо України 2014-2017 рр. тощо.

Загальна характеристика діяльності ОБСЄ, передусім, за часів холодної

війни, з акцентом на становленні окремого напрямку її діяльності, що представляє окремий інтерес для російських дослідників – контроль над звичайними збройними силами – відображені у роботах А.Загорського [36; 190; 376], Ю.Дубініна [31], Ю.Кашлева [42], Ф.Лукьянова [53], А.Тузіна [106], О.Шакірова [123], В.Шустова [127], М.Енгіна [190], Л.Воронкова [10].

Проблематика європейської безпеки та особливостей її забезпечення в рамках різних міжнародних безпекових механізмів розкривається в працях співробітників Інституту Європи та Інституту світової економіки та міжнародних відносин Російської академії наук, зокрема, А.Арбатова [1], І.Юргенса [2], В.Журкіна [3], О.Громика, В.Федорова [4], Д.Данилова [23-24], Д.Треніна [83], М.Троїцького [105].

Європейські погляди на загальнотеоретичні та практичні аспекти механізмів діяльності ОБСЄ, реалізацію принципів та зобов'язань, взятих на себе державами-учасниками, перспективи подальшого розвитку викладені в роботах таких дослідників і практиків ОБСЄ, як А.Блойда [156], В.Кемпа [233-234], вже згаданих В.Целльнера [378-379], Ф.Еверса [193] (особисто і в рамках спільних дослідницьких проектів CORE – Центру з досліджень ОБСЄ при Інституті дослідження миру та політики безпеки Університету Гамбурга). Серед спеціалізованих періодичних видань та журналів, присвяченим діяльності ОБСЄ, найвідомішим залишається журнал «Безпека і права людини» (*Security and Human Rights*, колишній «Гельсінський монітор»). У той же час, з 2013 р. Секретаріат ОБСЄ щоквартально видає власне періодичне видання «Безпекові спільноти» (*Security Communities*), до підготовки якого залучаються вищезазначені дослідники, а також співробітники Організації та дипломати постійних представництв держав-учасниць.

Серед досліджень і аналітичних матеріалів, підготовлених науково-дослідними центрами, окремо варто виділити доповідь мережі науково-дослідних інститутів держав-учасниць ОБСЄ «На шляху до євроатлантичної та євразійської спільноти безпеки: від бачення до реальності» [355], що була підготовлена у 2012 р. за результатами «пілотної» для Організації Ініціативи зі створення євроатлантичної та євразійської спільноти безпеки (IDEAS), учать у якій в рамках

т.зв. «другого треку» (неофіційної діяльності представників академічних кіл) брали 4 університети з високим науковим потенціалом – згаданий вище Центр з досліджень ОБСЄ при Гамбурзькому університеті, Фонд стратегічних досліджень (м.Париж), Польський інститут міжнародних відносин та Московський державний інститут міжнародних відносин (МГІМО) при МЗС РФ. Зокрема, у доповіді наголошується на необхідності деполітизації окремих питань діяльності Організації (передусім, у людському вимірі) для більш ефективної побудови безпекової спільноти, прискорення процесу примирення для забезпечення стабільності та безпеки в контексті розв'язання конфліктів, зосередження більшої уваги на регіоні Центральної Азії, який, на думку експертів, залишається джерелом нестабільності (і не лише з точки зору ситуації в Афганістані), ініціювання діалогу з мусульманськими спільнотами тощо.

У червні 2013 р. за підтримки Генерального секретаря ОБСЄ офіційно було створено більш широку мережу аналітичних центрів й академічних інститутів ОБСЄ, участь у якій беруть такі наукові центри, як Белградський центр політики безпеки, Фонд Карнегі за міжнародний мир (Вашингтон), Клінгендайль (Гаага), CORE (Гамбург), Королівський інститут міжнародних відносин «Егмонт» (Брюссель), Фінський інститут міжнародних питань, Шведський форум з питань зовнішньої політики, фонд стратегічних досліджень (Париж), FRIDE (Мадрид), Женевський центр політики безпеки, Грузинський інститут політики, Міжнародний інститут гуманітарного права (Сан-Ремо), Міжнародний інститут політичних наук (Вільнюс), Інститут демократії та посередництва (Тирана), Монгольський інститут стратегічних досліджень, ІММО РАН, Міжнародний інститут миру (Відень), Казахстанський інститут стратегічних досліджень, Латвійський інститут у міжнародних справах, Близькосхідний технічний інститут (Анкара), Мережа європейських досліджень (Гельсінкі), Норвезький інститут міжнародних справ, Академія ОБСЄ у м.Бішкек, Польський інститут міжнародних відносин, Франкфуртський інститут досліджень миру, Словацька асоціація зовнішньої політики, SIPRI, Батський університет (Великобританія) та Інститут зовнішньої політики Дипломатичної академії при МЗС України.

За 2013-2015 рр. цією дослідницькою мережею було підготовлено дві

доповіді, присвячені визначенню загроз на просторі ОБСЄ [354] та можливим сценаріям розвитку польових присутностей ОБСЄ, у тому числі враховуючи наслідки кризи в та навколо України, пов'язаної з агресією Російської Федерації [346]. Разом з тим, ці доповіді, хоча і містять низку рекомендацій державам-учасникам у відповідних сферах діяльності ОБСЄ, навряд чи серйозно розглядаються делегаціями та столицями при формуванні їхніх позицій.

Серед дослідницьких центрів, які періодично видають аналітичні доповіді, присвячені проблематиці діяльності ОБСЄ та її здатності забезпечити регіональну безпеку, варто виділити вже згаданий CORE – Центр з досліджень ОБСЄ, який було засновано в рамках Інституту дослідження миру та політики безпеки Гамбурзького університету у 2000 р. [176] Кожного року співробітники Центру готують «Щорічник ОБСЄ» (з 1995 р.), у якому описується поточна безпекова ситуація в Європі, надається оцінка перспективам розвитку ОБСЄ, висвітлюються інтереси та зобов'язання окремих держав-учасниць ОБСЄ. Головним чином, CORE у своїй діяльності зосереджується на діяльності ОБСЄ у попередженні та вирішенні конфліктів, а також миробудівництві; ролі ОБСЄ у становленні режиму кооперативної безпеки в Європі, зокрема, шляхом встановлення контролю над озброєннями та діалогу з питань безпеки; підходах ОБСЄ до боротьби з транснаціональними ризиками та загрозами; зусиллях Організації з досягнення миру та стабільності шляхом демократизації та належного управління; інституційній еволюції та ефективності ОБСЄ.

Огляд наукової літератури дає підстави констатувати, що в сучасній історіографії проблема комплексного дослідження перспектив подальшого розвитку ОБСЄ, зокрема, у проголошеному напрямі формування єдиної євроатлантичної й євразійської безпекової спільноти не стала об'єктом спеціального дослідження ані у вітчизняній, ані в зарубіжній політичній науці, де було б комплексно досліджено: питання еволюції ОБСЄ на шляху до створення спільноти безпеки; її функції та особливості, з особливим наголосом на механізмах діяльності Організації у людському вимірі; фактори формування плюралістичних спільнот безпеки, зокрема процес становлення загальної європейської ідентичності на просторі від Ванкувера до Владивостока; способи

вирішення конфліктів у рамках безпекових спільнот, а також визначено загальні особливості спільнот безпеки як форми забезпечення регіональної безпеки та їхнє місце в регіональних системах міжнародних відносин.

Отже, виходячи зі стану розробки наукової проблеми, виокремлюється ряд зазначених вище проблемних аспектів дослідження формування спільноти безпеки на просторі ОБСЄ, у тому числі, враховуючи негативний вплив подій в та навколо України 2014-2015 рр. на подальше укріплення ідентичності, спільних цінностей, норм і зобов'язань держав-учасниць Організації по відношенню одне до одного, що не знайшли достатнього відображення в джерельній базі, та подальше дослідження яких створює передумови для комплексного, системного дослідження цього процесу, його рушійних сил, теоретичних засад та перспектив подальшого розвитку.

### **Висновки до Розділу 1**

Ми розглядаємо міжнародне співробітництво як один з основних інструментів забезпечення безпеки держав у сучасних міжнародних відносинах. Таке співробітництво може мати місце між різними гравцями на міжнародній арені – починаючи від потенційних та реальних супротивників, закінчуючи формальними союзниками по військових блоках. Рівень глибини таких взаємин залежить від готовності актора йти на компроміси та поступки задля обмеження власного суверенітету і очікувань виграшу від співробітництва з іншою стороною. Незважаючи на визначальну роль анархічного середовища міжнародних відносин та присутності дилеми безпеки у міждержавному безпековому співробітництві, воно є доволі ефективним засобом боротьби з загрозами, які носять транскордонний характер, та не можуть бути вирішені самостійно одним суб'єктом.

Співробітництво держав у галузі безпеки варіюється від двосторонніх союзів/альянсів до багатосторонніх форматів взаємодії, які можуть набувати форм міжнародних безпекових режимів, спільнот безпеки, незалежно від того, чи буде таке співробітництво формалізованим та інституціоналізованим. Координація взаємодій на зовнішньополітичній арені з безпекових питань може відбуватися як

в рамках двосторонніх договорів, так і міжнародних організацій, форумів тощо – їх наявність не є обов'язковою передумовою такого співробітництва.

Наявний досвід і ступінь глибини співробітництва сторін в галузі безпеки на регіональному рівні, спільні процеси сек'юритизації загроз призводять до такої ситуації, коли рівень взаємозалежності сторін та стан їхньої безпеки не можуть бути проаналізовані у відриві один від одного, що дозволяє говорити про наявність в регіоні унікальної субструктури міжнародної системи – регіонального безпекового комплексу.

У ході дослідження автором в основному імплементовані підходи неореалістичної парадигми міжнародних відносин і критичних теорій, зокрема, зроблено спробу поєднати окремі положення структурного реалізму та конструктивізму. Серед іншого, можливість створення і наявності умов для співробітництва в анархічному міжнародному середовищі розглядається з точки зору структурного та оборонного реалізму; разом з тим, значна увага приділяється процесам сек'юритизації та десек'юритизації загроз в регіоні та особливій ролі традицій, спільного історичного минулого та ідентичності, що є притаманним конструктивістській школі теорії міжнародних відносин.

Ступінь зацікавленості держав у вирішенні проблем та боротьбі з загрозами безпеці, баланс сил та баланс загроз, готовність до прийняття норм та правил поведінки у своїх зовнішніх зносинах, наявність спільних цінностей та традицій, історії взаємовідносин, близькість ідентичностей виступають основними факторами, які впливають на вибір формату ведення державами безпекового співробітництва з іншими суб'єктами міжнародних відносин.

У цьому зв'язку все більше існуючих політичних об'єднань та міжнародних організацій доходять висновку про важливість соціальних складових у забезпеченні успішності політичного проекту, наголошуючи на можливості побудови спільноти безпеки для вирішення питань і загроз, які не можуть бути подолані виключно одним актором, а потребують докладання зусиль багатьох учасників через їх тісну взаємопов'язаність і взаємозалежність. Таке співробітництво у кінцевому результаті сприятиме формуванню спільних базових цінностей та швидкому й адекватному реагуванню на зміни у відносинах за

рахунок лояльності один до одного і наявності почуття спільності; що в свою чергу стає запорукою забезпечення безпеки учасників такого роду об'єднання.

Основні результати розділу висвітлені в працях автора [90; 94; 95; 100; 102].

## РОЗДІЛ 2. ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ СПІЛЬНОТИ БЕЗПЕКИ НА ПРОСТОРИ ОБСЄ

### 2.1. Еволюція розвитку спільноти безпеки в рамках ОБСЄ

Створення єдиної безпекової спільноти на євроатлантичному та євразійському просторі стало можливим після завершення холодної війни та міжблокового протистояння, коли наявний досвід співробітництва у попередніх форматах довів життєвість чи, навпаки, недієздатність існуючих інституцій. Наприклад, РЕВ та ОВД після зміни режимів у країнах Східної Європи виявилися непотрібними для самих країн – як з огляду на втрату Росією вирішального впливу Радянського Союзу на країни-колишні сателіти, так і зважаючи на зміну цінностей і поглядів населення.

В умовах завершення біполярності та утворення вакууму сили на європейському континенті тогочасна НБСЄ була єдиним міжнародним майданчиком, учасниками якого виступали усі держави континенту, в якому не було прив'язок до приналежності держав до певної політичної орієнтації і, відповідно, обмежень на участь у загальних процесах визначення пріоритетів європейського порядку денного. Ухвалення «Паризької хартії для нової Європи» [168] у цьому зв'язку поклало початок новому етапу загальноєвропейського процесу, який поставив демократичні цінності на перше місце у питаннях розвитку новостворених держав на європейському континенті. Наголоси на нерозривності питань безпеки з повагою прав людини, демократії та верховенства права на початку 1990-х рр. набули практичного змісту, а не суто декларативного характеру, адже розбудовувати зазначені демократичні цінності державам колишнього радянського блоку і взялася допомагати НБСЄ/ОБСЄ.

Для цілей даного дослідження, дисертант визначає простір ОБСЄ не лише як фізичну територію 57 держав-учасниць ОБСЄ, але і як політичний вимір цього простору, який, відповідно, є структурованим в рамках регіональної безпекової організації. Він включає в себе відповідні політичні та економічні системи, еліти

та суспільства окремих держав, що беруть участь в ОБСЄ. При цьому вживання термінів «простір від Ванкувера до Владивостока», «простір відповідальності Організації», «євроатлантичний та євразійський простір» вважаються синонімічними до поняття «простір ОБСЄ».

Ми розглядаємо саме ухвалення Паризької хартії для нової Європи тим переламним моментом у діяльності НБСЄ/ОБСЄ, який дозволив говорити про початок формування безпекової спільноти на просторі відповідальності Організації. Відповідно, 1990 р. та структуризація НБСЄ в ОБСЄ, яка завершилася у 1994 р. Будапештським рішенням про створення ОБСЄ, є початком фази спільноти, що народжується на єдиному євроатлантичному та євразійському просторі, адже саме тут з'являються мінімальні визначальні параметри такого роду політичних утворень – об'єднаність суверенних держав у транснаціональний регіон, в якому серед учасників панує очікування мирних змін.

Разом з тим, враховуючи надбання попередніх 15 років співробітництва між державами регіону в рамках конференцій НБСЄ, передумови майбутнього переходу до безпекової спільноти закладалися, починаючи з 1972-1973 рр. – із відкриттям переговорів, що завершилися підписанням Гельсінського заключного акту (ГЗА) [89] тридцятьма п'ятьма державами: Канадою, США та всіма незалежними на той час європейськими акторами, за винятком Албанії. Саме ГЗА, як було підтверджено низкою наступних конференцій з огляду його виконання та іншими загальноєвропейськими нарадами на найвищому рівні, задав нормативні рамки для учасників на основі відданості принципам багатопартійної демократії, верховенства права, поваги до прав людини та ліберальної економіки. Відповідно, період з 1972 р. і до 1990 р. дисертант визначає як «нульову» фазу, яка завершилася із припиненням холодної війни і зміною архітектури європейської безпеки в умовах розпаду РЕВ.

Особливістю ГЗА та усієї подальшої діяльності НБСЄ/ОБСЄ є розподіл питань компетенції на три «кошки», що поступово перетворилося на реалізацію концепції кооперативної та всеохоплюючої безпеки: військово-політичний (декалог ГЗА та основні пріоритети заходів зі зміцнення довіри та безпеки (ЗЗДБ), роззброєння, а також механізми вирішення суперечок та проведення консультацій

у надзвичайних умовах; з часом до цих питань також додалися питання боротьби з тероризмом та певні аспекти, пов'язані з забезпеченням прав людини у надзвичайних умовах); економіко-довкільний (створення рамкових умов для забезпечення співробітництва у галузі економіки, науки, охорони навколишнього середовища – у 1970-80-хх рр. із наголосом на знищенні бар'єрів у взаємній торгівлі, промислового співробітництві та передачі технологій); «людський» (захист прав людини) виміри діяльності Організації.

При цьому кооперативний характер такого роду безпекового співробітництва окремо виявляється і в тому, як саме проходив переговорний процес між державами-учасниками Наради/Організації та через ступінь взаємопов'язаності кошиків між собою [257, сс.47-50] – наприклад, пов'язування правозахисних питань з гарантіями військової та територіальної безпеки, економічної проблематики з довкільною, довкільної – з правозахисною, а загальних пріоритетних для СРСР питань безпеки – з обговоренням свободи пересування потоків товарів, осіб та ідей. Саме завдяки вдалому поєднанню, в першу чергу, питань першого та третього кошиків державам у Гельсінкі вдалося досягти консенсусу щодо декалогу ГЗА – принципів, які актуальні в діяльності Організації і до сьогодні: суверенна рівність, повага до прав, притаманних суверенітету; незастосування сили чи погрози силою; непорушність кордонів; територіальна цілісність держав; мирне врегулювання суперечок; невтручання у внутрішні справи; повага до прав людини та основних свобод, включаючи свободу думки, совісті, релігії та переконань; рівноправ'я та право народів розпоряджатися своєю долею; співробітництво між державами; сумлінне виконання зобов'язань згідно міжнародного права [89; сс.4-8].

Наступні після Гельсінкі 1975 р. зустрічі на вищому рівні з огляду виконання зобов'язань – Белградська (1977-1978 рр.), Мадридська (1980-1983 рр.) та Віденська (1986-1989 рр.) заклали підвалини найбільшого успіху загальноєвропейського процесу за часів холодної війни – роззброєння та розвитку ЗЗДБ, що вилилося у підготовку та підписання на Паризькому саміті 1990 р. Договору про звичайні збройні сили в Європі [75], Віденського документу [5], Договору про відкрите небо [28], а у політичній площині – вже згадані Паризької

хартії для нової Європи у 1990 році.

При цьому значення Паризького саміту полягає не лише в тому, що він ознаменував завершення міжблокового протистояння та ще раз підтвердив цінності, на яких заснована НБСЄ/ОБСЄ, але у тому, що, за самою своєю сутністю, ухвалені у той період документи перетворили демократію, верховенство права та права людини з того, що раніше вважалося виключно проголошеним «кодексом поведінки», на нормативну структуру безпекової спільноти, яка почала розвиватися з того моменту на просторі від Ванкувера до Владивостока.

Так, ДЗЗСЄ, який обмежив та й урівноважив загальну кількість важких озброєнь для обох військових блоків, що ще існували у той час [27, с.8], за словами американського представника на переговорах, що передували підписанню зазначеного договору, Дж.Діна, поклав «рішучий кінець можливості несподіваного нападу» [316, с.66] сторін одна на одну.

В ухваленій у контексті підписання цього ж договору Спільній декларації 16 держав-членів НАТО та 6 держав-членів ОВД зазначили, що ці держави віднині «більше не є противниками», але, натомість, сповнені рішучості «збудувати нові партнерські відносини та простягнути одне одному руку дружби». Крім того, вони визнали, що «безпека кожної з держав нерозривно пов'язана з безпекою держав-учасниць [ОБСЄ]» [229]. Фактично, ми бачимо визнання самими державами-учасницями високого ступеню своєї безпекової взаємопов'язаності, що лише підтверджує готовність до поглиблення співробітництва у галузі безпеки на європейському просторі у найбільш широко можливому форматі.

Паризька хартія, у свою чергу, для НБСЄ/ОБСЄ стала віхою, якою Рада як ad hoc механізм багатосторонніх консультацій перетворилася на міжнародну організацію згідно з Розділом VIII Статуту ООН [169, с.11], завданням якої на регіональному рівні є підтримання міжнародного миру та безпеки (остаточно затверджено у Заключному документі Гельсінського саміту НБСЄ 1992 р. [88, с.26]). При цьому для забезпечення цієї функції діяльності Ради створювалася низка додаткових органів і структур: Секретаріат ОБСЄ (у 1994 р. переїхав з Праги, як це було визначено Паризькою хартією, до Відня), Рада міністрів закордонних справ (РМЗС), Центр попередження конфліктів (ЦПК), Бюро з

питань виборів (у січні 1992 р. перейменовано на Бюро демократичних інститутів і прав людини) – з метою удосконалення механізму прийняття рішень, посилення моніторингових можливостей ОБСЄ, сприяння мирному вирішенню суперечок та досягнення мети поширення демократичного плюралізму, верховенства права, прав людини, ринкових систем для країн східної Європи. З 1991 р. до цих органів також приєдналася Парламентська асамблея (ПА) ОБСЄ, створена з метою поглиблення співробітництва між парламентарями держав-учасниць, яка поряд з Бюро з демократичних виборів розпочала здійснення електорального моніторингу у державах колишнього радянського блоку.

У 1992 р., безпосередньо після розпаду СРСР та Югославії, кількість держав-учасниць НБСЄ зростає до 53, і на сьогодні з урахуванням подальших державотворчих процесів (на кшталт відокремлення Чорногорії від Сербії у 2006 р., або «повороту» до демократії в Монголії) загальна кількість учасників налічує 57 держав.

Наступні саміти (після Паризького) відбувалися у Гельсінкі (1992 р.) Будапешті (1994 р.), Лісабоні (1996 р.), Стамбулі (1999 р.) та Астані (2010 р.). На перших двох з них, увага, головним чином, була прикута до врегулювання Югославської кризи та громадянських війн, які розгорілися на території Балканського півострова. Разом з тим, саме ці саміти у практичній площині перетворювали інститут співробітництва холодної війни на певний «інструмент» будівництва єдиної політичної спільноти з можливостями (та завданнями) моніторингу за кризовими ситуаціями. Відповідно, на думку дисертанта, із втіленням в життя домовленостей Гельсінського та Будапештського самітів ОБСЄ завершилася перша фаза розвитку безпекової спільноти в ОБСЄ – фаза народження, після чого Організація перейшла до фази становлення спільноти.

Претензійним, по суті і досі нереалізованим, напрямом розвитку ОБСЄ, який міг би поглибити ступінь безпекової взаємодії держав-учасниць та закріпити довіру до Організації в цілому, у цьому зв'язку став Гельсінський документ 1992 р. «Виклик часу змін» [88], ухвалений державами під впливом доповіді Генерального секретаря ООН Бутроса Бутроса Галі «Порядок денний заради миру» [143] та подальшої активізації в рамках ООН миротворчої діяльності.

Зокрема, ОБСЄ задекларувала готовність займатися окремими аспектами миротворчої діяльності у разі необхідності та згоди держав-учасниць на просторі своєї відповідальності – в першу чергу, раннім попередженням, запобіганням конфліктам та регулюванням криз, а також мирним врегулюванням суперечок [88]. З формальної точки зору розвиток цього напрямку отримав поштовх потім лише у 2002 р. – на засіданні РМЗС в Порту, коли було ухвалено рішення «розглянути роль ОБСЄ у миротворчих операціях на предмет оцінювання можливостей ОБСЄ та визначення варіантів її участі у цій діяльності» [26, с.3]. Таке дослідження було представлено на розсуд держав-учасниць за результатами роботи неформальної «групи друзів» у вигляді проекту рішення РМЗС ОБСЄ, яке внаслідок відсутності консенсусу так і не було ухвалено, і залишилось відображеним у заключному документі Маастрихтського засідання РМЗС 2003 р. у вигляді листа Голови ПР ОБСЄ Міністру закордонних справ Нідерландів (на той момент – Діючому голові ОБСЄ). У листі робиться висновок про можливість 4 варіантів діяльності ОБСЄ у галузі ОПМ: традиційні операції за участю озброєних миротворців типу «блакитних касок»; неозброєні миротворчі операції зі спостереження/моніторингу; поєднання перших двох варіантів; миротворчі операції, що проводяться спільно з іншими міжнародними організаціями, в тому числі операції «під ключ» [66, с.156]. Практичного втілення зазначене дослідження так і не отримало.

Прототипом першої миротворчої операції, яку ОБСЄ повинна була розгорнути (а з формальної точки зору, повинна і досі), є Група планування високого рівня, керівник якої призначається Діючим головою ОБСЄ. Ця група була створена на виконання рішення Будапештського саміту ОБСЄ 1994 р. з метою розробки плану розгортання багатонаціональних миротворчих сил ОБСЄ в регіоні Нагірного Карабаху, детального вивчення ситуації та представлення рекомендацій щодо розміру таких сил та комплексу ресурсів, необхідних для їхнього направлення. Рекомендації, представлені у перші роки діяльності Групи [375, с.66], виявилися для ОБСЄ малореальними як з фінансової точки зору (оскільки бюджет самої Організації є недостатньо великим для здійснення миротворчих операцій), так і враховуючи відсутність політичної волі щодо направлення такої

місії в цілому – для західноєвропейських та американських країн більш ресурсозбережливим варіантом вбачалася місія НАТО, що з політичної точки зору було неприйнятно для Російської Федерації. Ситуативно у середині 1990-х рр. активізувалася Мінська група, яка перебрала на себе деякі завдання Групи планування високого рівня та знизила нагальність відправлення миротворчих сил [236, с.267]. З роками консенсус навколо цієї ідеї всередині ОБСЄ було втрачено, що призвело до ситуації існування непотрібного органу з практичної точки зору, на який витрачаються кошти з бюджету Організації, але важливого, зважаючи на політичну доцільність та відкрите «вікно можливостей» для ОБСЄ у разі досягнення консенсусу та повернення до цього питання в майбутньому.

Як вважають деякі дослідники, окремі елементи, притаманні зазвичай миротворчій діяльності, можна знайти в особливостях залучення ОБСЄ і до врегулювання інших «заморожених» конфліктів на пострадянському просторі – передусім, у Придністров'ї ще на початку 1990-х рр. Так, І.Гончаренко пояснює діяльність місії ОБСЄ у Молдові, що ініціювалася Російською Федерацією після воєнного протистояння 1992 р. для забезпечення миру в регіоні та врегулюванні гуманітарних проблем, саме через призму миротворчої діяльності та перспектив поглиблення діяльності ОБСЄ на цьому напрямі [17].

Разом з тим, у Організації і досі відсутні достатні ресурси та політична воля учасників для здійснення такого роду діяльності, що яскраво засвідчила ситуація в та довкола України 2014-2015 рр. Спеціальна моніторингова місія (СММ) ОБСЄ в Україні – польова присутність Організації, відкрита з метою сприяння врегулюванню кризової ситуації у березні 2014 р. [287], - через низку причин виявилася не в змозі здійснити власними силами покладені на неї завдання Мінськими домовленостями (які, багато в чому, повинні вирішуватися саме миротворчими місіями, аби забезпечити свою безпеку, і принаймні включати військовий чи поліцейський персонал, що був би достатньо досвідчений у воєнній справі – навіть для моніторингу відведення важких озброєнь та встановлення фактів порушень режиму припинення вогню), що, у тому числі, і спричинило звернення України до РБ ООН та Ради ЄС з проханням про направлення до України миротворчої місії [77]. Важливим аспектом у цьому плані для самої ОБСЄ

також продовжує залишатися фінансова складова питання – бюджет найбільшої польової місії – СММ (яка навіть не є миротворчою), складає половину регулярного бюджету Організації в цілому, що є неабияким навантаженням на держави-учасниці.

Будапештський саміт ОБСЄ, який перейменував НБСЄ на ОБСЄ [210], встановив її сучасну організаційну структуру (з плином часу функції окремих органів розширювалися, але структура залишається незмінною): Діюче головування на чолі з міністром закордонних справ головної держави – визначає пріоритети діяльності ОБСЄ на рік, враховуючи увесь спектр думок держав-учасниць (а враховуючи «Трійку» ОБСЄ, певною мірою, і на подальший період роботи ОБСЄ, оскільки держави-учасниці Трійки зобов'язуються продовжувати виконання пріоритетів попереднього головування з метою забезпечення наступництва у діяльності ОБСЄ [26]); саміти – як найважливіші органи прийняття рішень; засідання РМЗС (проводяться щорічно); Постійна рада – складається з постійних представників держав-учасниць ОБСЄ і відповідає за щоденну роботу Організації – у формі проведення всеохоплюючих та регулярних консультацій, а також ухвалення рішень з усіх питань діяльності ОБСЄ [120]; Секретаріат на чолі з Генеральним секретарем, який надає експертну, дорадчу, матеріальну, технічну та іншу допомогу Діючому головуванню і виступає представником останнього, а також головним адміністратором ОБСЄ [183]; Підготовчий комітет, засідання якого відбуваються напередодні засідань Постійної ради та РМЗС, на яких обговорюються проекти рішень, що ухвалюються відповідними органами, та профільні «вимірні» комітети. Крім того, відносно відокремленими органами є ФСБ (Форум ОБСЄ з питань співробітництва в галузі безпеки), СКГ (Спільна консультативна група) та Комісія з відкритого неба, на яких розглядаються питання військового характеру в рамках юридично зобов'язуючих документів – ДЗЗСЄ, Віденського документу про заходи зі зміцнення довіри та безпеки (ВД) та Договору про відкрите небо.

Незалежними інститутами ОБСЄ, які діють в галузі людського виміру, є БДПЛ (Бюро з демократичних інститутів і прав людини, яке створювалося тією ж Паризькою хартією для нової Європи як Бюро з вільних виборів [168, с.13]),

ВКНМ [88, с.16] та ПЗМІ [283] ОБСЄ. Не інститутом, але відділеною від Організації структурою також виступає Парламентська асамблея ОБСЄ, що складається з парламентарів держав-учасниць ОБСЄ. ПА ОБСЄ є своєрідним «парламентським виміром», який виступає додатковим майданчиком для обговорення пріоритетів діяльності Організації (тих, які визначаються Діючим головуванням), а також здійснює спостереження за загальними виборами на просторі ОБСЄ (з 1997 року – в рамках Угоди про співробітництво між БДПЛ та ПА ОБСЄ, яка визначає роль обох інституцій у здійсненні виборчого моніторингу [174]).

Польові присутності ОБСЄ вважаються найголовнішою особливістю діяльності Організації у практичній площині врегулювання конфліктних ситуацій. Створені з метою надання допомоги у постконфліктному відновленні (у першу чергу, на Балканах, де розгорілися найжорстокіші громадянські війни після розпаду Югославії), польові операції поступово перетворилися на інструмент моніторингу за дотриманням досягнутих угод (у випадку місій на Балканах, в Молдові та Особистого представника ДГ ОБСЄ з питань конфлікту, яким опікується Мінська група), попередження конфліктів (через наявні мандати з моніторинговими функціями) та проектну діяльність з метою реформування пріоритетних сфер державного сектору окремих країн (Координатори проектів ОБСЄ в Україні та Узбекистані, а також інші офіси Організації в країнах Центральної Азії).

Саме через польові місії Організація, за великим рахунком, і реалізовує свої функції з раннього попередження, превентивної дипломатії та моніторингу ситуації із дотриманням прав людини. Навіть незважаючи на обмеженість мандатів місій у вирішенні конфліктів, вони слугують «барометром», який показує рівень занепокоєності держав-учасниць тим, що відбувається в їхньому регіоні. Усі присутності, окрім координаторів проектів, мають повноваження «здійснювати моніторинг зрушень, сприяти діалогу між конфліктуючими сторонами, встановлювати контактні точки для вирішення проблем,... проводити тісне співробітництво ОБСЄ з місцевою владою [та] забезпечувати, щоб потенційно вибухонебезпечні ситуації... не вилилися у війну» [234, с.20].

Виключенням з загального кола польових присутностей ОБСЄ є вже згадана СММ ОБСЄ, яка має набагато ширше коло завдань, що пов'язано з надзвичайною ситуацією, яка склалася у зв'язку з агресією Російською Федерацією проти України та додатковими обов'язками, покладеними на СММ Мінськими домовленостями 2014 та 2015 рр. Зокрема, мандатом передбачено, що діяльність Місії спрямована на надання сприяння, у співпраці з причетними виконавчими структурами ОБСЄ та іншими міжнародними організаціями, такими як ООН та Рада Європи, у зниженні напруженості, підтримання миру, стабільності й безпеки по всій країні, а також моніторинг і підтримку дотримання усіх принципів та зобов'язань в рамках ОБСЄ.

Завданнями місії є збір інформації та повідомлення держав-учасниць про безпекову ситуацію у зоні відповідальності, встановлення та інформування про факти інцидентів та про повідомлення про інциденти, включно щодо порушення базових принципів та зобов'язань в рамках ОБСЄ, здійснення моніторингу ситуації із дотримання прав людини та основних свобод, сприяння діалогу з метою зменшення напруженості та нормалізації ситуації [287].

Мінськими домовленостями на СММ було додатково покладено такі завдання, як верифікація та моніторинг за дотриманням режиму припинення вогню, відведенням важкої техніки, за російсько-українським державним кордоном [80], а також за виведенням усіх іноземних збройних формувань, бойовиків та найманців з території України [59; 46]. Усі ці функції є нехарактерними для типових польових місій ОБСЄ, оскільки мають певні ознаки миротворчих операцій і потребують значного військового досвіду спостерігачів у, здавалося б, суто цивільної місії.

Загалом, станом на 2017 р., ОБСЄ має 17 польових присутностей у зоні своєї відповідальності (у липні 2015 р. владою Азербайджану було прийнято рішення про не продовження мандату Координатора проектів ОБСЄ в Баку [290], що призвело до фактичного згорання місії не через те, що вона виконала всі покладені на неї завдання – як це було у випадку закриття місії в Хорватії, – а за рішенням приймаючої сторони).

Співробітництво з державами-партнерами ОБСЄ – 11 азійськими та

середземноморськими країнами, які висловлюють свою зацікавленість у залученні до діяльності Організації, також стає все важливішим напрямом у розвитку безпекової спільноти ОБСЄ, в першу чергу, оскільки транснаціональні загрози та виклики не можуть бути подолані силами виключно одного регіону.

Так, Середземноморський регіон традиційно перебуває у центрі уваги європейської політики безпеки, що відображено в Гельсінському заключному акті НБСЄ 1975 року [89; с.14]. На виконання рішення Будапештського саміту ОБСЄ 1994 р. в рамках ПР ОБСЄ було створено Контактну групу з питань співробітництва з середземноморськими партнерами. У рамках групи на постійній основі відбуваються неформальні засідання з питань порядку денного ОБСЄ. Положення про співробітництво з країнами Середземномор'я включені також до Стамбульської Хартії європейської безпеки [64] та Маастрихтської стратегії протидії загрозам безпеці та стабільності у XXI ст. 2003 р. [66, с.7] Основну увагу ОБСЄ приділяє поширенню норм та принципів Організації у середземноморському регіоні, насамперед, у сфері толерантності та недискримінації, міжкультурної взаємодії, управління міграцією, попередження та розв'язання конфліктів. Формами такої діяльності є: участь представників середземноморських держав у якості спостерігачів в офіційних заходах ОБСЄ, зокрема на засіданнях Ради Міністрів ОБСЄ, Постійної Ради та її профільних комітетів; участь в роботі питань співробітництва з середземноморськими партнерами; зустрічі з Трійкою та Генеральним секретарем ОБСЄ; участь у місіях ОБСЄ зі спостереження за виборами; проведення спільних заходів, основним з яких є щорічна Середземноморська конференція ОБСЄ.

Зважаючи на значення середземноморського регіону для безпеки в зоні відповідальності ОБСЄ, від імені Організації неодноразово висловлювалися заяви щодо готовності ОБСЄ приєднатися до зусиль з надання допомоги та сприяння країнам-партнерам ОБСЄ у їх подальших демократичних перетвореннях, зокрема в сфері здійснення виборчого моніторингу та приведення виборчого законодавства країн-партнерів у відповідність до демократичних стандартів, розвитку демократичних інститутів та зміцнення громадянського суспільства.

Крім того, все більш необхідним таке співробітництво стає у світі

міграційних процесів та актуалізації пов'язаних з ними загроз, які наразі спостерігаються в Європі у зв'язку з сирійською кризою (у тому числі зростання ризику терористичних актів під впливом неконтрольованих міграційних процесів [219, с. 10]). Збільшення потоку біженців з Близького Сходу до європейських країн та необхідність боротьби з нелегальними методами перетину кордону ЄС (на кшталт трагічних випадків потоплення кораблів [265] та знаходження трупів мігрантів у вантажівках [132]) привертають все більшу увагу держав-учасниць [253] та самої Організації до посилення діяльності ОБСЄ на цьому напрямі [280].

Першими азійськими партнерами ОБСЄ стали Японія (1992 р.) та Південна Корея (1994 р.), які традиційно виявляють високий ступінь зацікавленості у досвіді вирішення безпекових проблем шляхом багатосторонніх переговорів, формуванні безпекової спільноти для впровадження схожої моделі у власному регіоні, та європейських справах в цілому [198, с.30]. Приєднання Таїланду до кола партнерів у 2000 р. дозволило активізувати діалог у галузі людського виміру, зокрема, з питань торгівлі людьми, а також встановити тісніші відносини з Регіональним форумом АСЕАН (АРФ). Аналогічно Середземноморській, у 2003 р. була створена Контактна група з азійськими партнерами зі співробітництва. На регулярній основі в одній із країн регіону відбувається конференція з азійськими партнерами для обміну поглядами щодо подальших шляхів розвитку співробітництва з ОБСЄ. Основними аспектами взаємодії є проблематика нових безпекових загроз, можливість застосування заходів зміцнення довіри і безпеки, розроблених в рамках ОБСЄ, на теренах Північно-східної Азії, питання людського виміру, боротьба з торгівлею людьми тощо.

Зусилля азійських партнерів зі співробітництва з ОБСЄ в цілому спрямовані на підтримку зміцнення співпраці та обміну досвідом у сфері забезпечення стабільності та безпеки в регіоні, а також проведення спільних міжнародних заходів. Важливим напрямом діяльності азійських партнерів залишається питання розвитку співпраці у галузі економічних реформ, зокрема в енергетичній сфері та реалізації спільних проектів, у т.ч. з питань транспорту та інфраструктури.

Крім того, деякі з партнерів зацікавлені у розширенні своєї присутності і більш активному залученні як до діяльності самої Організації (наприклад,

Афганістан, який прагне отримати більший – і якісно кращий – європейський досвід у боротьбі з нелегальною торгівлею [135, с.49]), так і до роботи її польових операцій (наприклад, Японія, яка надзвичайно зацікавлена у можливому направленні своїх спостерігачів до складу СММ ОБСЄ, що процедурними правилами все-таки не вбачається можливим для країни-партнера; разом з тим, час від часу до складу місій БДПЛ ОБСЄ зі спостереження за виборами – які розглядаються як короткотермінові польові місії Організації – також включають спостерігачів країн-партнерів – і та ж Японія є у цьому плані флагманом азійським країн) з метою набуття нового досвіду та залучення до європейських справ у цілому. Таке залучення партнерів до роботи ОБСЄ також є свідченням її інклюзивності і всеохоплюючого підходу до забезпечення безпеки – як у функціональному, так і в географічному плані.

Окремим питанням становлення ОБСЄ як міжнародної регіональної організації у розумінні Розділу VIII Статуту ООН і досі залишається її юридичний статус, з чим пов'язана не лише міжнародна правосуб'єктність Організації, але й характер загальних зобов'язань, які беруть на себе держави в рамках ОБСЄ.

Це проблемне питання функціонування ОБСЄ стоїть на порядку денному ОБСЄ з 1993 р., коли на засіданні РМЗС у Римі були прийняті перші документи, що стосувалися необхідності закріплення статусу ОБСЄ на міжнародно-правовому рівні. Зокрема, у рішенні Римської зустрічі відзначалося, що більш гнучкі адміністративні структури (які б могли швидше адаптуватися до постійних змін) і більш чітко оформлені оперативні механізми підвищили б спроможність НБСЄ сприяти зміцненню основ безпеки та співробітництва між усіма державами-учасницями Наради. При цьому констатувався той факт, що уряди країн, де розташовані Секретаріат НБСЄ, ЦПК і БДПЛ, зробили в рамках свого законодавства кроки з надання цим інститутам і персоналу НБСЄ, а також представникам держав-учасниць НБСЄ статусу, порівняного з тим, що наданий ООН та її персоналу, а також представникам при ній [120, с.13]. Разом з тим, єдиним діючим варіантом закріплення дипломатичних привілеїв та імунітетів з того часу продовжує залишатися їх закріплення у національному законодавстві кожної окремої країни [179, с.36].

Під час Стамбульського засідання РМЗС у 1999 р. держави-учасниці доручили Генеральному секретарю розробити рекомендації щодо можливого закріплення міжнародно-правового статусу ОБСЄ, які були представлені для обговорення міжнародному співтовариству у 2000 р. Секретаріат виділив три можливі шляхи вирішення проблеми:

- Односторонній (кожна держава надає привілеї та імунітети окремо, згідно того ж Римського рішення ОБСЄ 1993 р.);
- Багатосторонній (відкриття переговорів та підписання установчого договору про ОБСЄ: цей варіант розглядається в рамках ОБСЄ і досі, але водночас, не вдається досягнути прогресу з огляду на незмінність позицій сторін – позиція РФ полягає у готовності підтримати Конвенцію про міжнародну правосуб'єктність, правоздатність, привілеї та імунітети ОБСЄ лише у прив'язці до статуту ОБСЄ, натомість США підтримують ухвалення лише Конвенції, а ЄС займає компромісну позицію, яка полягає у підтримці Конвенції, водночас, висловлює готовність до обговорення проекту статуту. США наголошують на несприйнятті у будь-якому вигляді установчого документа ОБСЄ і продовжують залишатися єдиною делегацією, яка висловлює неготовність брати участь в обговоренні проекту установчого документа, наполягаючи на ухваленні лише Конвенції. Таким чином, ухвалення будь-якого рішення, яке б перетворило ОБСЄ у повноцінну міжнародну організацію, продовжує залишатися на найближчий час малоперспективним);
- Двосторонній (розробити та прийняти на черговому міністерському засіданні типовий договір про співробітництво з ОБСЄ/окремою місією ОБСЄ).

Окрім того, у цьому контексті суперечливим також залишається питання обов'язковості виконання зобов'язань, які держави беруть на себе в рамках прийняття та виконання рішень НБСЄ/ОБСЄ. З огляду на те, що документи носять декларативний характер (в тому числі, і Гельсінський заключний акт 1975 р.), виникає питання щодо юридичних наслідків невиконання прописаних зобов'язань держав-учасниць, особливо в умовах відсутності механізму примусу чи санкцій за

таке невиконання. Ці зобов'язання є виключно політичними, добровільними, а не юридичними обов'язками з чіткими наслідками. Разом з тим, у цьому полягає і перевага ОБСЄ та унікальність її нормотворчої діяльності.

Таким чином, ми бачимо, що починаючи з 1994 р. – моменту формального оголошення про створення ОБСЄ як постійно діючої регіональної організації, а не лише *ad hoc* нарад представників держав-учасниць, – ОБСЄ почала набувати рис безпекової спільноти, яка знаходиться у фазі свого становлення та розвитку. Свідченням цього, в першу чергу, є створення дієвих інститутів та робочих органів, а також спроби більш стратегічно планувати розвиток Організації з метою побудови єдиної більш безпечної Європи (у вигляді ухвалення та реалізації таких «віхових» для ОБСЄ документів, як Будапештський «На шляху до справжнього партнерства у нову епоху» 1994 р. [87], Лісабонської декларації про модель загальної та всеохоплюючої безпеки для Європи XXI ст. 1996 р. [51], Стамбульської Хартії європейської безпеки 1999 р. [64]). Практичне співробітництво, яке учасники цього об'єднання розбудовували у вигляді заснування польових операцій, проведення багатосторонніх конференцій у всіх трьох вимірах безпеки, постійного моніторингу виконання державами взятих на себе зобов'язань, виконувало найголовнішу функцію спільноти безпеки на тогочасному етапі розвитку – закріпленню довіри та формуванню єдиної ідентичності (відчуття спільного «ми»). Разом з тим, якщо поступальність та наслідковість реалізації зобов'язань в рамках ОБСЄ знаходили своє відображення і дійсно сприяли формуванню і закріпленню довіри між колишніми ворогами, то говорити про єдину ідентичність (у тому числі, через наявність та розгортання постійних криз на просторі відповідальності) доволі проблематично навіть на сучасному етапі. Водночас, враховуючи, що плюралістичні спільноти (на відміну від інтегрованих), як автор вже зазначав у попередньому розділі, покликані сприяти вирішенню проблем, що існують між державами у безпековій сфері, то ми доходимо висновку про відповідність ОБСЄ цьому критерію, оскільки саме вона виступає основною платформою для ведення постійного діалогу між державами одного безпекового регіону, одночасно сек'юритизуючи та десек'юритизуючи різні загрози на просторі від Ванкувера до Владивостока

(перехід конфліктів у «заморожений» стан та їх подальша деескалація – у тому числі, внаслідок залучення ОБСЄ, – як у випадку виконання Дейтонських угод, так і участі Діючого головування у роботі Мінської групи, яскравий тому доказ) для всіх 57 держав-учасниць.

Астанинський ювілейний саміт ОБСЄ 2010 р., незважаючи на відсутність дієвих рішень та практичних результатів проведення зустрічі на найвищому рівні вперше за десять років діяльності Організації, став важливою віхою у становленні майбутніх цілей функціонування ОБСЄ, проголосивши прагнення побудови «вільної, демократичної, спільної та неподільної євроатлантичної й євразійської спільноти безпеки на просторі від Ванкувера до Владивостока» [144]. Таким чином, практичне втілення ідеї конструктивістів про можливість досягнення такої політичної спільноти, в якій всі суперечливі моменти будуть вирішуватися виключно мирними засобами, було поставлено на карту в найбільшій регіональній організації у світі.

Цьому сприяли і паралельні пошуки віднайдення шляхів підвищення ефективності ОБСЄ, які розпочалися в рамках так званого «другого треку» (неформальних заходів за участю представників академічних та напівофіційних представників держав-учасниць) Організації. Так, з 2009 р. після запропонованої Д.Медведевим ідеї відновити діалог з питань європейської безпеки в рамках ОБСЄ розпочався «процес Корфу» [342], який пізніше був продовжений «діалогом від Ванкувера до Владивостока через Відень та Вільнюс» («V to V dialogues» за Литовського головування в ОБСЄ у 2011 р.) [353], Днями безпеки Генерального секретаря ОБСЄ [319], процесом «Гельсінкі+40» [215] та діяльністю Панелі видатних осіб ОБСЄ [291].

З урахуванням дискусій, які відбувалися в рамках цих процесів (за виключенням Панелі видатних осіб, яка була створена у 2015 р., у тому числі, з метою розробки концепції європейської безпеки внаслідок кризи в та навколо України) у 2012 р. Ірландське головування винесло на розгляд делегацій держав-учасниць у Дубліні проект рішення щодо процесу «Гельсінкі+40» (приуроченого до відзначення 40-річчя створення НБСЄ у 2015 р.), в якому містився перелік наступних пріоритетних сфер діяльності ОБСЄ:

- посилення спроможностей ОБСЄ в рамках конфліктного циклу та у протидії транснаціональним загрозам;
- посилення економіко-довкільного виміру діяльності ОБСЄ;
- посилення людського виміру діяльності ОБСЄ, включаючи повне виконання існуючих зобов'язань у людському вимірі;
- посилення інституцій ОБСЄ;
- посилення правових рамок ОБСЄ та підвищення ефективності діяльності Організації.

Однак, через розбіжності у підходах держав-учасниць до проблематики тривалих конфліктів з рішення щодо процесу «Гельсінкі +40» було вилучено більшу частину змістовних положень, зокрема, перелік сфер, в яких очікувалося досягнення до 2015 року конкретних результатів. В остаточному вигляді рішення не послугувало планом дій для наступних головувань щодо створення на просторі ОБСЄ безпекового співтовариства, а схвалений у Дубліні документ передбачав для трьох наступних головувань (Україна, Швейцарія та Сербія) лише такі завдання, як створення неформальної Робочої групи, формування її порядку денного та подальшого звітування про роботу [184].

Українське головування в ОБСЄ у 2013 р. запровадило роботу такої Робочої групи в рамках окремих тематичних засідань (присвячені загальній дискусії, сучасним загрозам та викликам у регіоні, питанням посилення співробітництва в економіко-довкільному вимірі діяльності ОБСЄ, питанням посилення удосконалення робочих механізмів ОБСЄ, правового статусу, перспективам відновлення контролю над звичайними озброєнням та стану виконання зобов'язань, взятих державами-учасницями ОБСЄ, зокрема у людському вимірі). Водночас, у 2014-2015 рр. дискусія з питань розвитку процесу «Гельсінкі+40» точилася практично виключно навколо українського питання, що призвело до гальмування процесу та зниження результативності переговорів.

З метою подолання обговорення виключно однієї проблематики, державами-учасницями на чолі зі Швейцарським головуванням у 2014 р. було прийнято рішення (де-факто переговори відбувалися в рамках «Гельсінкі+40») про заснування Панелі видатних осіб ОБСЄ, які повинні запропонувати своє бачення

майбутньої архітектури європейської безпеки. Діяльність панелі розрахована на 1,5 – 2 роки, за результатами яких мали бути представлені дві проміжні та одна заключна доповіді з рекомендаціями щодо посилення діяльності ОБСЄ на європейському континенті та аналізу методів боротьби з основними безпековими викликами сьогодення в Європі. У той же час, перша з таких доповідей все-таки була присвячена перспективам вирішення українського питання [250], друга – сконцентрувалася на можливих шляхах відновлення довіри на євроатлантичному та євразійському просторі між країнами Заходу та Росією [146] (а саме країни-лідери ЄС, США та РФ і є системоутворюючими чинниками на просторі відповідальності Організації).

Загалом, криза в та навколо України 2014-2017 рр. переконала держави-учасниці у тому, що наразі головним завданням у побудові спільноти безпеки на просторі відповідальності Організації є відновлення довіри між учасниками – що є найголовнішим фактором формування безпекової спільноти як такої (оскільки, як ми зазначали, за конструктивістськими постулатами, спільна ідентичність також тісно взаємопов'язана з довірою). Лише у разі досягнення успіхів у перепідтвердженні важливості та релевантності основних принципів і зобов'язань держав, взятих на себе за 40 років досвіду співробітництва в надзвичайно кризових умовах – від біполярного протистояння до війн і конфліктів на континенті, ОБСЄ зарекомендує себе як політичне об'єднання, спроможне долати сучасні виклики і забезпечувати безпеку своїх учасників – навіть тих, що не є водночас учасниками якихось систем колективної безпеки та оборони, як Україна. Якщо ж необхідність досягнення консенсусу в Організації себе не виправдає і стане на заваді прийняттю певних політичних рішень, побудова в рамках існуючої найбільшої регіональної міжнародної організації, згідно з Розділом VIII Статуту ООН, безпекової спільноти стане автоматично неможливою, адже говорити про відновлення довіри – у разі невирішення українського питання (а в перспективі – й інших заморожених конфліктів на просторі ОБСЄ) мирним шляхом буде неможливо.

\*\*\*

Сорокарічна практика співробітництва держав у галузі європейської безпеки

в рамках НБСЄ/ОБСЄ, яка заснована на принципах рівноправності, інклюзивності, універсальному, всеохоплюючому та кооперативному підході до розуміння безпеки, є вираженням прагнення держав до досягнення більш безпечного внутрішнього та зовнішнього середовища свого існування. Поява нових криз на євроатлантичному та євразійському просторі, що сек'юритизувалися як окремими державами-учасницями, так і ОБСЄ в цілому, ставали одночасно викликом і стимулом розвитку Організації, яка із плином часу обрала для себе в якості взірця-кінцевої мети модель побудови безпекової спільноти.

На шляху до побудови такої спільноти ОБСЄ пройшла крізь різні етапи розвитку, серед яких, враховуючи теоретичні положення концепції безпекових спільнот, ми пропонуємо виділити наступні:

- 1) 1973-1990 рр. – «нульова» фаза, яка розпочалася із початком переговорів у загальноєвропейському форматі за участі основних акторів цієї регіональної підсистеми МВ – західно- та східноєвропейських країн, США та Канади – і завершилася із припиненням холодної війни і проголошенням державами нової «ери демократії, миру та єдності» у відносинах між собою. Ця нульова фаза характеризується закладанням основи для подальшого функціонування ОБСЄ – передусім, практики мирного співробітництва між ворогуючими державами на основі єдиних принципів, закріплених в ГЗА 1975 р.
- 2) 1990-1994 рр. – «народження» безпекової спільноти, що проявляється у створенні постійно діючих інститутів і органів ОБСЄ та визнанні пріоритетності й важливості закріплення ліберально-демократичних цінностей в якості нормативної структури діяльності Організації, а також всередині самих держав-учасниць на національному рівні.
- 3) З 1994 р. – і до сьогодні – закріплення ОБСЄ на початковій стадії розвитку безпекової спільноти та її поступовий перехід до плюралістичної спільноти, що розвивається. Це виражається у започаткуванні нових інституцій (польових операцій, та окремих органів – на кшталт ПЗМІ ОБСЄ, або ж інститутів спеціальних представників

Діючих головувань з різних питань) та поглибленню каналів комунікації між державами на різних рівнях – від найвищого за участі глав держав та урядів до міжособистісних експертних контактів на багатосторонніх конференціях, які сприяють закріпленню взаємної довіри і майбутньому формуванню єдиної ідентичності.

При цьому у рамках даного етапу ми вважаємо за доцільне виділити ще декілька додаткових підетапів розвитку безпекової спільноти, які не змінювали якісно Організацію, але де були присутні переламні моменти, що формально ставили нову середньострокову мету функціонування ОБСЄ як такої:

- 1994-2010 рр. – становлення ОБСЄ як регіональної організації у розумінні Розділу VIII Статуту ООН, інституціоналізація та формування зовнішньої ідентичності ОБСЄ у сприйнятті її позарегіональними акторами (на противагу єдиної самоідентифікації, яка не сформована досі), яке завершилося проголошенням прагнення побудови безпекової спільноти на євразійському та євроатлантичному просторі;
- 2010-2014 рр. – стагнація діяльності ОБСЄ;
- З 2014 р. – криза розвитку європейської безпеки, яка розпочалася разом із конфліктом в та довкола України; відсутність політичної волі РФ виконувати взяті на себе зобов'язання, що призвело до підриву довіри всередині об'єднання. У разі провалу відновлення консенсусу та невідновлення довіри між учасниками спільноти, українсько-російський конфлікт може стати для ОБСЄ точкою неповернення та найголовнішим фактором подальшого фактичного розпаду Організації.

Відсутність довіри, а разом з нею і політичної волі урядів країн (які не готові поступатися суверенітетом у безпекових справах навіть у рамках інших існуючих політичних утворень такого роду, що носять більш закритий та обов'язковий з юридичної точки зору характер, – а ми вважаємо такими НАТО і ЄС), призводить до обмеженої ефективності (або ж навіть провалу) розвитку Організації на напрямі створення спільноти безпеки. Такий ідеалістичний механізм взаємодії держав одного регіону, безпека яких не може бути забезпечена в односторонньому порядку, а потребує злагоджених багатосторонніх зусиль, може бути досягнутий

лише у разі готовності кожного учасника йти на поступки та проявляти лояльність у критичних для себе галузях. Разом з тим, наявний в ОБСЄ досвід співробітництва в кризових ситуаціях та унікальні всеохоплюючі зобов'язання держав-учасниць, які з роками стали спільним надбанням та навіть єдиними для всіх цінностями, створюють необхідну базу й відкривають перспективи для успішного формування такої безпекової спільноти.

## **2.2. Взаємозв'язок процесу формування безпекової спільноти зі створенням спільних цінностей, норм та ідентичності в рамках ОБСЄ**

Виходячи з того, що ключовими поняттями для формування безпекових спільнот вважаються сконструйовані суспільством єдині для всіх учасників загальноприйняті норми поведінки, традиції та цінності, автор вважає, що на особливу увагу у ході дослідження еволюції ОБСЄ заслуговує саме процес становлення та розуміння державами-учасницями цих категорій.

Сорокарічна практика міждержавної взаємодії у рамках цього переговорного майданчика призвела до того, що справжнім надбанням Організації стало саме концептуальне розуміння безпеки – яка визначається як «всеохоплююча» (що поєднує класичну безпекову проблематику з економічними, довкільними, культурними та гуманітарними питаннями), «неподільна» (безпека однієї держави тісно взаємозалежить з безпекою інших держав) та «кооперативна» (безпека, заснована на довірі та співробітництві, мирному вирішенні суперечок та роботі взаємопосилюючих багатосторонніх інституцій).

Кооперативна безпека в рамках ОБСЄ набула особливої ваги по завершенні холодної війни, адже саме після розпаду соціалістичного табору на європейському просторі почали поширюватися ліберальні норми та цінності, притаманні ранше країнам Заходу. Завдяки цьому ЗЗДБ та міжособистісні контакти (яких на початку 1990-х рр. стало набагато більше, ніж за часів блокового протистояння) виконували роль не лише засобів тимчасового вирішення міждержавних проблем, але й факторів формування єдиної ідентичності.

Як така, концепція кооперативної безпеки бере свій початок від «спільної безпеки», запропонованої Незалежною комісією з питань роззброєння та безпеки (також відомою як «комісія Олофа Пальме») у своїй доповіді 1982 р. У цій доповіді зазначається, що у біполярному ядерному світі безпека, заснована на стримуванні та взаємному гарантованому знищенні, може призвести лише до Армагеддону. Замість того, щоб призводити до гри з нульовою сумою, безпека повинна сприйматися як неподільна у контексті кооперативних зусиль, і приносити вигоду усім акторам, що залучені до процесу [173, с.147]. Після завершення холодної війни ОБСЄ втілила в життя цей підхід під назвою «кооперативної безпеки» та застосувала, передусім, до першого, військово-політичного, виміру, поступово поширивши його на другий і третій виміри [205, с.8; 243, с.32].

Так, з часом, вираження концепції кооперативної безпеки в Організації почало визначатися деякими дослідниками як дещо «демілітаризоване», що включає в себе тривимірність розуміння безпеки як такої (де військово-політичний вимір не є єдиним ключовим), напрацювання мирних засобів вирішення конфліктів, а набагато важливішу роль, у порівнянні з класичними підходами, відіграє сфера забезпечення верховенства права та прав людини, з особливою вагою забезпечення прав національних меншин, а також взаємозв'язок традиційних безпекових питань з економічним та технологічним міждержавним співробітництвом [140, с.132]. Однією ж з найбільш ключових характеристик кооперативної безпеки при цьому є транспарентність, що проявляється зокрема, у готовності та відкритості держав до моніторингу з боку ОБСЄ виконання взятих на себе зобов'язань.

У документах самої Організації кооперативна безпека розглядається у більш вузькому сенсі. Так, Лісабонська декларація ОБСЄ про модель загальної та всеохоплюючої безпеки для Європи у XXI ст. визначає кооперативну безпеку як «наш підхід... до забезпечення безпеки на основі співробітництва в рамках демократії, поваги до прав людини, основних свобод та верховенства права, ринкової економіки та соціальної справедливості. Він виключає будь-яке прагнення до панування. Він розуміє під собою взаємну довіру та мирне

врегулювання спорів» [51, с.10].

Таким чином, ми можемо виділити два чітких елементи у концепції кооперативної безпеки в ОБСЄ. По-перше, вона наділена окремими рисами «м'якої» колективної безпеки, яка на теперішньому етапі розвитку має на меті активне залучення до спільної роботи держав між собою (а не лише їхній захист від існуючого чи потенційного ворога): оскільки таке співробітництво за визначенням виключає примус як засіб ведення політики, бажаним результатом формою співпраці буде превентивна дипломатія. По-друге, кооперативна безпека в ОБСЄ включає в себе і «дружнє втручання» у внутрішні справи держав [205, с.9]. Хоча невиконання з боку окремих держав взятих на себе зобов'язань і не несе за собою жодних юридичних санкцій, особлива увага інших держав-учасниць до порушниць, як показала практика останніх 20 років, буде забезпечена. І метою такої підвищеної уваги є не втручання як таке (що неможливо з огляду на відсутність наднаціональних повноважень в ОБСЄ), а максимізація безпеки на регіональному / глобальному рівні, де безпека всіх учасників є тісно пов'язана між собою.

Соціалізація та поширення норм стали знаковою характеристикою розвитку ОБСЄ по завершенні холодної війни та адаптації нових держав, що виникли на просторі СРСР та Югославії [200, с.93]. Як і РЄ, ОБСЄ надає своїм новим учасникам «необхідні знання для імітації, наприклад інформаційного чи консультаційного характеру щодо роботи демократії, верховенства права та ринкової економіки» [317, с.24]. Разом з тим, порівняно з РЄ, НАТО та ЄС як інститутами, діяльність яких також носить певний нормативний характер, ОБСЄ не висуває суворих попередніх вимог щодо наявності певного «рівня демократії» для своїх кандидатів, на практиці обмежуючись лише наявністю політичної волі держав. Якщо держава або суспільство держави відчуває себе частиною єдиного «ми», єдиної спільноти, то цього достатньо для того, щоб вже надалі, в рамках єдиного об'єднання, формально й інструментально впроваджувати спільні нормативні структури та практику, таким чином соціалізуючи еліти усіх держав шляхом дипломатичної взаємодії та наявних механізмів діяльності. Як зазначає Е.Адлер, саме такий підхід став основним аргументом для прийняття у 1992 р. в

НБСЄ усіх держав колишнього Радянського Союзу [140, с.133] (на відміну від Ради Європи, де з пострадянських держав Білорусь і досі не є членом організації через низку зауважень до стану демократії в державі [33]), чудово усвідомлюючи, що закриття дверей не призведе до позитивних зрушень у новоутворених державах, а лише створить розрізнення по лінії «свій / чужий». Доказом збереження цієї політики в рамках Організації і через роки стало приєднання у 2012 р. до ОБСЄ в якості повноправної держави-учасниці Монголії, яка одразу після приєднання почала висловлювати побажання щодо відкриття на своїй території польової присутності ОБСЄ, що б займалася наданням консультативної та проектної допомоги у проведенні внутрішніх реформ у державі. Єдиною учасницею ОБСЄ, яка виступає проти відкриття такої польової місії, залишається Російська Федерація, стверджуючи, що сам факт набуття Монголією нового статусу вже повинен свідчити про достатній рівень демократичного та ринкового розвитку, тож додаткових впливань вона не потребує. Насправді ж така реакція пояснюється занепокоєнням іншого сусіда Росії та Монголії – КНР – наявністю поблизу своїх кордонів присутності міжнародної організації, жодного відношення до якої Китай не має.

У той же час, практика, яка склалася в інших європейських багатосторонніх форматах, які тою чи іншою мірою можуть характеризуватися в якості безпекових спільнот, - ЄС, НАТО, РЄ – є відмінною з огляду на більш закритий характер цих об'єднань і наявність критеріїв навіть для набуття статусу асоційованого членства чи партнерства в організації – тобто вони вже повинні бути носіями спільних норм, цінностей та інституалізованих практик на момент входження в цю спільноту, на додаток проходячи своєрідну перевірку навіть самим асоційованим статусом [180, с.47; 178; 154].

Таким чином, завдяки своїй інклюзивності ОБСЄ набагато ефективніше впливає на зміну внутрішніх норм в державах-учасниках шляхом їх соціалізації та більш активного залучення до своєї діяльності, за результатами якої і відбувається подальша імплементація міжнародних практик на національному рівні.

Загальне визнання стандартів і норм ОБСЄ з точки зору міжнародного права та відповідальності за їх дотримання. Ще однією стратегією нормотворчої

діяльності ОБСЄ є створення спільних цінностей (а не лише їх поширення) та досягнення їх взаємного виконання усіма учасниками об'єднання (передусім, шляхом постійного моніторингу виконання зобов'язань), таким чином трансформуючи конститутивні норми всього регіону. Іншими словами, зміна ідентичності та інтересів колишніх комуністичних країн вилилася в подальше встановлення, сприяння та поширення очікувань, що міжнародне визнання таких норм залежить від демократичної природи внутрішніх режимів (а ідея мирних змін у теорії спільнот безпеки заснована на знанні того, що держави-члени спільноти та їхні суспільства сприймають одне одного як ліберальні демократії – тобто є прибічниками миру) та відповідальності за норми – де, теоретично, держави-учасниці ОБСЄ повинні бути відповідальні одна перед одною та перед усією спільнотою ОБСЄ за те, як вони поведуться одна з іншою та по відношенню до власних громадян (довіра та мирні зміни засновані на заміні норми невтручання у внутрішні справи на норму взаємної відповідальності – яскравим доказом цього є наявність в рамках ОБСЄ правозахисних механізмів – таких як московський, віденський і валеттський).

Когнітивні регіони та держави-агенти. Дискурси та практика взаємодії держав між собою у рамках створення безпекової спільноти на просторі ОБСЄ сприяють формуванню думки щодо того, що кордони у забезпеченні безпеки та добробуту населення спільноти починають відігравати свою захисну та обмежувальну функцію лише там, де завершуються спільні погляди та розуміння явищ і єдина ідентичність акторів. Більше того, досвід функціонування ОБСЄ сприяє становленню в рамках Організації спільного розуміння того, що держави-учасниці повинні відчувати загрозу своїй безпеці не лише у разі наявності екзистенційної загрози, але й випадку, коли загрози піддаються базові розуміння, які є основою самої спільноти.

Таке колективне сприйняття транснаціональної ідентичності надає нове значення ідеї суверенітету в плюралістичній безпековій спільноті. На даному етапі, коли ОБСЄ, на нашу думку, знаходиться на фазі становлення спільноти безпеки, це значення ще не інституціалізоване і не врегульоване належним чином (у сенсі чіткого закріплення – багато в чому це пояснюється унікальним

юридичним статусом ОБСЄ), але у довгостроковій перспективі побудови безпекової спільноти матиме відчутні наслідки для держав. Свідченням цього є політична воля держав-учасниць координувати свою політику у всіх трьох вимірах діяльності, та, що набагато важливіше, з метою вирішення конфліктів у регіоні, адже у довгостроковій перспективі вони погоджуються з тим, що легітимність залежить від їх готовності діяти відповідно до нормативної структури Організації. На більш пізніх стадіях розвитку безпекових спільнот така готовність означає, що держави виступають представниками свого «агентства» (спільноти), оскільки вони відповідають та відтворюють єдині норми і спільні розуміння. Держави залишаються «вільними агентами», діючи на основі своїх пріоритетів лише доти, доки такі пріоритети когнітивно вписуються в рамки загальних розумінь спільноти. Таким чином, плюралістичні спільноти безпеки та їхні агенти – держави (та політичні еліти держав, що здійснюють управління від її імені) – конструюють одне одного за допомогою конститутивних правил – норм та правил поведінки всередині спільноти – створюючи таким чином єдину ідентичність, інтереси та однакову поведінку [140, с.135].

Прикладом сфери діяльності в рамках ОБСЄ, де агент зі структурою вступають у такого роду взаємодію, є забезпечення прав національних меншин. У разі систематичних порушень державою своїх зобов'язань у цій галузі, на неї може вплинути структура – в першу чергу через діяльність ВКНМ ОБСЄ – у вигляді або конфіденційних звернень і рекомендацій безпосередньо для уряду держави, або у вигляді рекомендацій, які періодично видаються офісом Верховного комісара для всіх держав-учасниць.

Наприклад, окрема увага в діяльності ВКНМ присвячена проблематиці політики країни походження національної меншини в іншій державі по відношенню до можливостей захисту прав цієї меншини (kin state). У контексті агресивної зовнішньополітичної риторики Угорщини по відношенню до необхідності захисту угорських меншин у сусідніх країнах, у 2001 р. тодішнім ВКНМ ОБСЄ Р.Екеусом було оприлюднено заяву, у якій, не називаючи країну (оскільки діяльність ВКНМ вважається «тихою дипломатією»), приверталася увага до того, що відповідальність за забезпечення прав національних меншин

цілком і виключно лежить на державі, у якій ці меншини проживають [325]. Пізніше ця ж проблематика була піднята у Больцанівських рекомендаціях ВКНМ ОБСЄ з питань національних меншин у міждержавних відносинах [341] та в низці виступів і висновків наступних Верховних комісарів ОБСЄ по відношенню до політики Російської Федерації з масового надання російського громадянства мешканцям Південної Осетії, Абхазії та Кримського півострова [277]. Прецедент тиску на Угорщину на початку 2000-х рр. став прикладом для наслідування позиції ВКНМ ОБСЄ з цього питання і фактором подальшого формування нових норм в межах Організації, що не втратили своєї актуальності і до сьогодні.

У цьому зв'язку автор наголошує на тому, що ОБСЄ вже знаходиться не на першій стадії свого розвитку (яку ми виділили як «народження»), а дійсно знаходиться на етапі становлення, оскільки саме конструювання спільних норм є однією з визначальних характеристик безпекової спільноти (нехай навіть у нашому випадку вони й не носять юридично зобов'язуючого характеру, що є свідченням не лише гнучкості підходів до розуміння і охоплення різних понять, але й основою для швидкої адаптації спільноти до постійних змін). У той же час, високий ступінь взаємопов'язаності безпеки агентів без конструювання нових норм і впливу структури на агента свідчив би про наявність в регіоні лише регіонального комплексу безпеки (при чому навіть не у вигляді режиму).

Практика співробітництва в рамках ОБСЄ як інструмент побудови безпекової спільноти. Поряд із особливим значенням механізмів та інститутів третього виміру ОБСЄ (які більш докладно окреслені у третьому розділі дисертаційного дослідження), на окрему увагу в якості інструментів формування безпекових спільнот заслуговує практика та досвід співробітництва між державами, які були напрацьовані за 40 років існування Організації в усіх сферах діяльності.

Власним здобутком ОБСЄ, який пізніше став прикладом для наслідування в рамках інших регіональних безпекових об'єднань, стали заходи зі зміцнення довіри та безпеки (ЗЗДБ), які почали розвиватися в рамках Ради ще з початку 1970-х рр. ЗЗДБ, які спочатку повинні були стати лише одним з механізмів контролю над озброєннями [244, с.10], спрямованими на посилення прозорості з метою скорочення ризику несподіваної атаки блоків один на одного, з часом

перетворилися на окремий інструмент формування безпекової спільноти, заснований на соціальному конструюванні взаємної довіри. Оскільки довіра тісно пов'язана з легітимністю урядів і «методами того, як вони [уряди] відносяться до людей» [248, с.15], військове співробітництво та довіра – а у більш загальному плані і мирні зміни – є невідокремлюваними від норм, що складають устрій спільноти. Таким чином, право на запит інформації та пояснення певної проблемної ситуації довкола стану забезпечення прав людини є іншою стороною монети ЗЗДБ.

Навіть самі по собі, незважаючи на постійну критику щодо відсутності когерентності та жорстких наслідків невиконання зобов'язань, інституційні процеси та особливості ОБСЄ виконують функцію побудови спільноти. З одного боку, відсутність чітких юридичних зобов'язань та міжнародно-правового статусу, які носять виключно політичний характер, чітко показують, що «відданість проголошеним намірам є, скоріше, перевіркою на політичну довіру, а не запрошенням на пошук юридичних лакун» [259, с.2], що сприяє поглибленню взаємної довіри. Більше того, політично зобов'язуючі інструменти призводять до більш ефективних змін у практиці, політичних інтересах та внутрішній політиці держав, ніж юридичні, оскільки вони менше обмежують політичну поведінку акторів, сприяючи просуванню політики, яка здійснюється «у дусі» загальноприйнятих регіональних норм.

З іншого боку, неформальність гельсінського процесу, особливо на його ранніх етапах, попередила створення складної бюрократичної структури (у порівнянні з іншими міжнародними організаціями), сприяючи окремим особам, НУО, соціальним рухам та громадянському суспільству в цілому діяти на основі своїх прав. Така неформальність створила тісну мережу транснаціональних відносин у регіоні, що деякими дослідниками вважається запорукою розвитку транснаціональної спільноти [140, с.137].

Продовжуючи ідею поглиблення довіри між учасниками, варто зазначити, що консенсус як механізм прийняття рішень всередині Організації (на відміну від голосувань більшістю), означає, що після його досягнення він «має вищу моральну довіру та більшу політичну вагу» [248, с.73], оскільки кожен з учасників

може виступити проти ухвалення будь-якого рішення. Крім того, сам переговорний процес досягнення консенсусу з того чи іншого проблемного питання створює потребу у постійному переконуванні своїх партнерів, що також тягне за собою подальшу соціалізацію та ознайомлення з процесами, що відбуваються всередині самої ОБСЄ.

З іншого боку, принцип консенсусного прийняття рішень є вираженням рівності сторін в рамках спільноти, яка була закріплена ще у 1973 р. у Остаточних рекомендаціях гельсінських консультацій (так званій Синій книзі) [196]. Формально цей принцип був надалі підтверджений у Процедурних правилах ОБСЄ у 2006 р., де додатково було уточнено, що «Рішення директивних органів ОБСЄ ухвалюються на основі консенсусу. Консенсус визначається як відсутність будь-якого зауваження з боку тієї чи іншої держави-учасниці проти прийняття рішення з питання, що розглядається» [78]. Водночас, унікальністю консенсусних рішень в ОБСЄ є можливість виголошення державою застережень навіть в умовах приєднання до консенсусу. Так, держава у ході прийняття рішення може виступити з інтерпретуючою заявою, яка додається до ухваленого рішення та записується у журналі відповідного засідання Постійної ради або РМЗС ОБСЄ [78]. У разі виголошення такої заяви консенсус не порушується, але при цьому особлива позиція одного учасника в проблемному питанні чітко доноситься до інших.

Формально можливим в рамках Організації також є ухвалення рішень за принципом «консенсус мінус один», який, втім, застосовувався на практиці дієво лише один раз. Принцип, запропонований державами-учасницями на Празькому засіданні РМЗС у січні 1992 р., дозволяє використати процедуру «у разі необхідності, в умовах відсутності згоди зацікавленої держави, у випадках чітких, значних та непоправних порушень відповідних зобов'язань НБСЄ» [300]. Цей принцип було використано з травня 1992 р. по відношенню до фактичного позбавлення права голосу Союзної Республіки Югославія з метою уникнення блокування рішень Народи. Рішення було тісно пов'язане з переходом регіонального конфлікту з відкрито міждержавного до такого, у якому внутрішні протиріччя та подальші порушення фундаментальних прав людини ставали все

більш загрозливими для всього регіону. Югославська криза, яка все далі поглиблювалася, давала безпосередній сигнал щодо необхідності ефективного реагування з боку ОБСЄ у таких ситуаціях. Саме рішення на основі використання принципу «консенсус мінус один» було визначене як таке, що відповідає ситуаціям, коли збереження захисту прав людини та верховенства права повинно стояти в регіоні ОБСЄ на вищому рівні, незалежно від думки держав (в першу чергу, держави, яка звинувачувалася у таких порушеннях) [297]. Водночас, усі інші ініціативи застосувати принцип «консенсус мінус один» - навіть у тому ж 1992 р., які зокрема, робилися Азербайджаном та Вірменією щодо ухвалення рішень по Нагірному Карабаху, підтримки серед усіх держав-учасниць не знайшли [199, с.135].

Певною мірою, відступом від принципу консенсусу також можна вважати московський та берлінський механізми ОБСЄ, які можуть бути активовані і без згоди приймаючої держави. Втім, їхня дія абсолютною без згоди держави може і не бути (наприклад, у разі оголошення експертів ОБСЄ персонами нон-грата та недопущення на свою територію).

Окрім того, валеттський механізм вирішення спорів, який пізніше трансформувався в окремий судовий орган, також по суті своїй є відходом від принципу консенсусу. В існуючій формі він не використовується державами-учасницями на практиці, проте є можливим для залучення до врегулювання конфліктної ситуації у разі наявності політичної волі та відповідної згоди сторін. У продовження цієї ініціативи, пізніше в рамках ОБСЄ було створено окремий Суд з примирення та арбітражу для тих держав-учасниць, які готові стати його членами, і [який] має повноваження на направлення спостерігачів, [здійснювати роботу зі] встановлення фактів та здійснювати посередництво у проблемних ситуаціях [326, с.140].

Інституціоналізоване поширення практик ОБСЄ також відбувається завдяки такого роду заходам, як конференції з огляду виконання зобов'язань / рекомендацій (follow-up conferences), на яких відбувається перегляд ефективності попередньо ухвалених документів, рішень, вжитих заходів та їх імплементації державами-учасницями. Як стверджують окремі дослідники, такий перегляд

практик був новим не лише для гельсінського процесу, але й для всієї історії дипломатії [216, с.51]. Завдяки участі у такого роду заходах, дипломати та експерти країн, які пізніше повертаються до своїх столиць, стають прибічниками та апологетами ОБСЄ – таким чином соціалізуючись і доносячи до своїх суспільств ідею наявності спільної ідентичності між учасниками. Крім того, такі конференції з огляду виконання зобов'язань наочно показують успіхи та невдачі держав у певній галузі, даючи, таким чином, їм змогу виправити ситуацію, що склалася, і краще націлитися на результат.

З роками в рамках ОБСЄ у кожному з вимірів діяльності Організації сформувалася практика проводити по одній, уже традиційній, конференції високого рівня за участю фахівців та широкого залучення громадськості до обговорення проблематики своєї діяльності та пріоритетів Діючого головування. Так, у першому вимірі це – Щорічна нарада з огляду питань безпеки, яка проводиться кожного червня у Відні і є ключовим заходом ОБСЄ у галузі безпеки. Участь у роботі її тематичних сесій беруть близько 400 учасників, зокрема, посадовців держав-учасниць ОБСЄ, представників міжнародних та регіональних організацій, Секретаріату та інститутів ОБСЄ.

У другому вимірі таку роль виконує Економіко-довкільний форум, який традиційно відбувається у жовтні у Празі, і якому передують два підготовчих засідання, що проводяться Діючим головуванням в ОБСЄ. Економіко-довкільний форум трансформувався у такого роду захід після переїзду секретаріату Організації до Відня, перетворившись з засідання старших посадових осіб на головний майданчик фахових обговорень та визначення основних викликів та загроз безпеці в регіоні ОБСЄ у зв'язку з економічною, довкільною та енергетичною діяльністю.

У третьому ж вимірі – це унікальна за своїм масштабом і складом учасників Щорічна нарада ОБСЄ з огляду виконання зобов'язань держав-учасниць у людському вимірі, яка проводиться за організаційної підтримки БДПЛ у вересні-жовтні у Варшаві. Нарада є ключовим заходом з питань прав людини, верховенства права та демократизації в рамках Організації, участь у якому традиційно беруть офіційні делегації держав, а також понад 1000 представників

урядових та неурядових організацій, що опікуються цією проблематикою. Саме широке залучення НУО до рівноправної участі у Нараді (а не в рамках додаткових паралельних заходів – side-events – як наприклад, у ході засідань РМЗС, де представники громадського сектору мають можливість взяти участь у засіданнях, але лише у рамках Форуму громадянського суспільства, не отримуючи доступу до приміщень пленарних засідань дипломатів) і відкритих дискусій з представниками влади, поглиблює довіру між учасниками і сприяти формуванню єдиного «ми» як спільноти, що рівноцінно виражає інтереси суспільства як через систему владного представництва, так і через громадські організації.

Такі заходи в рамках ОБСЄ ми розглядаємо у тісній прив'язці до загального явища, притаманного Організації - «дипломатії семінарів», яка відіграє особливу роль у формуванні міжлюдських контактів і подальшому закріпленні довіри на особистісному рівні між представниками 57 держав-учасниць, об'єднуючи академічну експертизу з дипломатичним дискурсом і практикою.

Під дипломатією семінарів ми при цьому розуміємо не лише проведення семінарів та робочих зустрічей як таких, а усю сукупність всіх типів заходів багатосторонньої дипломатії (зустрічі дипломатів, практиків, державних службовців, експертів, залучення академічних кіл до роботи дипломатичних місій), які спрямовані на сприяння політичному діалогу і міжнародного співробітництва (політичного, соціального, економічного) та попередження чи врегулювання конфліктів засобами консенсусного технічного або нормативного знання [140, с.138]. З точки зору безпекових спільнот, дипломатія семінарів є інструментом соціального конструювання спільних цінностей та взаємовіддачі у певному регіоні, а також єдиної транснаціональної ідентичності регіону.

Ще у період підготовки до Гельсінської зустрічі на найвищому рівні, коли на початку 1970-х рр. відбувся розподіл безпекової проблематики на «кошики», переговори, що передували підписанню ГЗА та подальші зустрічі за часів холодної війни перевели ведення перемовин по суті кожної окремої функціональної галузі з дипломатичного на експертний рівень.

Типові фахові зустрічі стали загальноприйнятною практикою з 1975 р. у таких галузях як мирне вирішення суперечок, права людини та окремо – національних

меншин, ЗЗДБ, захист навколишнього середовища, наука і технологія, економіка, перейшовши на новий рівень трохи згодом, коли вони стали набувати певних рис форумів, змодельованих за прикладом університетських семінарських занять. В рамках ОБСЄ ця ідея вперше була запропонована і реалізована Сполученими Штатами [319], перетворивши семінар на механізм соціалізації, заснований на взаємодії та діалозі, сприяючи розвитку спільних значень, інноваційних ідей та кооперативних рішень. Сенс таких семінарів полягає у навчанні членів єдиної майбутньої спільноти принципів, на яких вона повинна бути заснована, а також засобів, за допомогою яких ці принципи можуть бути реалізовані. Це схоже, певною мірою, на педагогічний підхід, заснований на рекомендаціях і технічній підтримці, щодо встановлення демократичних та ринкових систем всередині держав, належного захисту прав людини, сприяння довірі між суспільствами – навіть якщо це відбувається шляхом встановлення певних взаємно погоджених обмежень щодо військових маневрів та навчань.

Завдяки такій дипломатії семінарів та іншим інноваційним формам співробітництва, у постбіполярний період ОБСЄ доклала значних зусиль для зміни міжсуб'єктивного знання, через яке і визначається ідентичність. Крім того, стимулюванням кооперативної поведінки шляхом значних міжособистісних контактів зі значної кількості технічної, практичної та нормативної проблематики, в межах процесу досягнення безпекової спільноти паралельно формувалося та посилювалося громадянське суспільство у колишніх комуністичних країнах, що, у тому числі, змінювало віру самих людей у те, ким вони є: «Шляхом навчання інших та самих себе вести співробітництво... актори одночасно навчаються ідентифікувати себе один з одним – і бачать себе як «ми», об'єднані певними нормами» [369, с.390].

У цьому плані набагато важливішими є довгострокові наслідки, що витікають з такого роду співробітництва – регулятивні, адже вони і виступають складовою ідентичності та зв'язків спільноти.

\*\*\*

Спільні норми, створені в рамках ОБСЄ за весь час її існування з 1975 р., стали надбанням усієї Європи, яка за своїми культурними, історичними,

ціннісними та безпековими характеристиками не обмежується географічним регіоном від Атлантики до Уралу, а охоплює традиційно широке коло учасників, які є важливими чинниками безпеки для своїх сусідів та для забезпечення безпеки на загальноєвропейському рівні в цілому. Такий інклюзивний підхід до розвитку Організації призвів до того, що активними її учасниками є не лише країни Західної та Східної Європи, але й держави Центральної Азії та Північної Америки, які також зацікавлені у безпечній Європі – передусім, для свого власного розвитку. Їхня зацікавленість у проекті формування безпекової спільноти (у тому числі, банальне бажання подивитися, що з цього вийде, і не бути осторонь ключових процесів, особливо в кризових умовах) призвела не лише до розширення ОБСЄ до 57 держав-учасниць і 11 партнерів зі співробітництва, але й до принаймні висловленої готовності до більш тісної співпраці в різних галузях безпеки з метою досягнення на просторі своєї відповідальності такого політичного об'єднання, яке б унеможливило виникнення збройних конфліктів та вирішення суперечок інакшим, аніж мирним, шляхом. При цьому з плином часу у політичному дискурсі (а ми вводимо його і в науковий у контексті дослідження загальноєвропейського процесу, який бере свій початок з Гельсінських переговорів 1973-1975 рр.) для характеристики цього простору з більш загальної точки зору в Астанинській ювілейній декларації 2010 р. почали використовувати термін «євроатлантичний та євразійський простір», аби охопити усіх без винятку учасників безпекової спільноти.

Саме спільні норми, які поступово перетворилися на уніфіковані та загальновизнані мирні принципи співробітництва та цінності Організації, на нашу думку, є основою для реалізації ідеї формування дійсно єдиного євроатлантичного та євразійського простору. У разі наявності політичної волі та готовності держав до зміни своєї ідентичності та подальшої самоідентифікації з безпековою спільнотою в ОБСЄ (що на даному етапі кожного року вдало вдається робити лише діючому головуванню, яке здійснює політичне керівництво та виступає від імені усієї Організації), такий простір може стати реальністю. Тісна взаємопов'язаність безпеки та спільна сек'юритизація загроз державами-учасницями, які свідчать про наявність в регіоні стандартного безпекового

комплексу, також є факторами, як сприяють виробленню спільних підходів до боротьби із загрозами, особливо враховуючи їхній транскордонний характер у сучасну еру глобалізації.

Якщо цей простір дійсно буде носієм спільно сконструйованих цінностей, вироблених політичними елітами усіх держав, а всі учасники спільноти доведуть свою здатність швидко та мирно реагувати на зміни у взаєминах, то питання статусу чи сили у регіональних відносинах відійде на другий план. Нормотворча та нормопоширювальна діяльність ОБСЄ у цьому контексті (у першу чергу, у форматі закріплення демократії та ліберальних цінностей на внутрішньому рівні в державах-учасниках та постійний моніторинг стану їх дотримання), яка є доволі ефективною в окремих секторах співробітництва першого та третього вимірів, повинна закріпитися, передусім, на національному рівні та стати частиною політичної культури усіх держав, які входять до цього об'єднання.

Повага до принципів і традицій Організації (у тому числі, консенсусу як механізму прийняття рішень), готовність виконувати взяті на себе зобов'язання, а також усвідомлення своєї відповідальності за їх належну імплементацію як раз і слугують показниками перспективності об'єднання простору в єдиний політичний регіон, який виконує функцію попередження конфліктів та забезпечення безпеки усіх і кожного – спільноту безпеки.

Водночас, подальша відсутність довіри між державами «на захід від Відня» та Росією як пертурбатором ОБСЄ свідчатиме про розкол Європи та провал загальноєвропейського процесу. У разі безуспішності діяльності навіть в якості переговорного майданчика між конфліктуючими сторонами (а цю функцію Організація ще в змозі виконувати, як і 40 років тому), та відсутності спільно сконструйованих і визнаних цінностей, зазначений політичний простір зазнає розпаду принаймні на дві частини – ту ж євроатлантичну (в рамках якої є успішно функціонуючий в умовах наявності зовнішньої загрози Північноатлантичний альянс) та євразійську (де, традиційно, найбільш важливу роль відіграватиме більш сильний авторитарний актор). При цьому принаймні один з цих РКБ, у разі їх звуження з одного до декількох, матиме характеристики центрованого, де сек'юритизувати та десекуритизувати загрози здатність матиме лише один актор

– США та РФ відповідно (ми виходимо з того, що у разі потенційного виключення «російського фактору» з американсько-європейських відносин ЄС не зможе на паритетних умовах відстоювати свої інтереси).

З іншого боку, незважаючи на перебування ОБСЄ наразі у кризі (як ми зазначали у попередньому підрозділі), активне залучення інструментарію Організації до віднайдення шляхів вирішення кризи в та довкола України з 2014 р. надало поштовх активізації діяльності навіть окремих держав-учасниць всередині ОБСЄ. Наприклад, якщо до 2014 р. Канада роздумувала над тим, аби вийти з ОБСЄ (з огляду на її неефективність та значні фінансові внески), то наразі вона не тільки облишила такі думки, але й є одним з основних контрибуторів до діяльності СММ та фінансування позабюджетних проектів у інших державах «на схід від Відня». Свідченням на користь цієї тези також є вже згадане нами прагнення Японії – партнера зі співробітництва – більш активно включитися до практичної польової діяльності ОБСЄ, що не може бути повноцінно реалізоване через її партнерський статус. Така активізація держав може стати основою для відновлення віри в доцільність і ефективність роботи ОБСЄ, а в перспективі – і успішного формування справжньої безпекової спільноти.

### **2.3. Основні риси безпекової спільноти в ОБСЄ як форми забезпечення регіональної безпеки**

Вже протягом сорока років ОБСЄ відіграє важливу роль з формування безпекової спільноти на просторі від Ванкувера до Владивостока, аби унеможливити виникнення на європейському просторі війни як засобу вирішення конфліктів. У період 1975-1990 рр. тогочасна НБСЄ сприяла становленню норм та стандартів майбутньої спільноти безпеки, яка почала зароджуватися на теренах великої Європи після завершення холодної війни. З 1990 р. із завершенням блокового протистояння ad hoc нарада почала набувати більш інституційних рис, отримала розвиток власної постійно діючої структури та перетворилася на міжнародну організацію у розумінні Розділу VIII Статусу ООН. За словами деяких

дослідників, ОБСЄ перетворилася на «найбільш креативну організацією сьогодення в галузі превентивної дипломатії» [170, с.68], а також почала розповсюджувати свої практики на інші європейські організації.

Найбільш вагомий вплив у цьому зв'язку, у процесі формування безпекової спільноти, ОБСЄ здійснила, змінивши розуміння безпеки на просторі своєї відповідальності. Шляхом сприяння перегляду, розповсюдження та інституціоналізації концепції всеохоплюючої, неподільної та кооперативної безпеки ОБСЄ започаткувала постійно діючий процес навчання, який пропонує урядам, воєнним інститутам та громадянському суспільству усіх держав-учасниць (де-факто, з особливим акцентом на тих, які не є членами Північноатлантичного альянсу) – передусім засобами дипломатії семінарів – нові бачення та нові аспекти забезпечення регіонального миру та безпеки – по суті, визначаючи подальшу сек'юритизацію загроз всередині простору відповідальності Організації.

Очікування мирних змін – що також є однією з характеристик спільнот безпеки – на теперішній фазі розвитку ОБСЄ не превалює серед усіх учасників спільноти. З одного боку, це пояснюється тим, що багато держав, які набули незалежності після завершення холодної війни ще не встигли імплементувати на національному рівні норми, цінності та практики, які б могли забезпечити становлення ОБСЄ в якості сталої плюралістичної безпекової спільноти. З іншого боку, ОБСЄ «застрягла» в парадоксальному процесі взаємозалежності поглиблення розвитку спільноти безпеки з досягненням і підтримкою належного рівня спільних розумінь та довіри, яких в регіоні немає. По-третє, враховуючи наявні етнічні та міжнародні «заморожені» конфлікти, а також триваючі порушення прав людини, що є притаманною рисою для багатьох держав регіону, у найближчому майбутньому стан забезпечення регіональної безпеки та миру і далі залежатиме від розкладу сил по лінії НАТО-ЄС-РФ (тобто баланс сил не припинив своє існування в якості визначального механізму підтримки більш-менш задовільного статусу безпеки в регіоні). І нарешті, для закріплення статусу Організації, ОБСЄ необхідно вирішити з юридичної точки зору питання, пов'язані зі своїм правовим статусом та організаційною структурою (враховуючи дублювання зусиль в окремих галузях діяльності різними інститутами та/або

структурними підрозділами Секретаріату ОБСЄ), а також розподіл відповідальності з іншими регіональними безпековими та правовими організаціями, передусім, НАТО і РЄ.

Для успішного завершення процесу побудови безпекової спільноти на просторі від Ванкувера до Владивостока, враховуючи конструктивістські постулати формування такого роду безпекових утворень, ОБСЄ необхідно подолати найголовнішу перешкоду – конфліктуючі ідентичності своїх учасників, в першу чергу, між американськими та європейськими країнами з одного боку та Росією з центральноазійськими державами з іншого (в рамках ОБСЄ цей розподіл йшов по лінії блокового протистояння, у спадок чого залишилося формулювання «на схід та на захід від Відня»). Формування єдиної ідентичності для такої гетерогенної спільноти хоча і вбачається доволі складним завданням, але може бути досягнуто за рахунок високого рівня довіри та враховуючи позитивний досвід ЄС, який також починався у 1950-х рр. як проект, що б унеможливив повторне виникнення війни між Францією та Німеччиною (О.Вевер визначив це як десек'юритизацію повоєнних загроз в Європі на користь інших питань, що становили взаємний інтерес [363, с.69]).

Дисертант погоджується з точкою зору М.Барнетта, що ідентичність – незважаючи на свою індивідуальну соціальну природу, в міжнародних відносинах є дієвою категорією, лише коли розуміється як еліто-центрований феномен [150, с.426]. Виходячи з того, що один і той же актор може водночас знаходитися в різних соціальних спільнотах (при цьому не забуваємо, що конструювання ідентичностей як таких визначається існуючими соціальними умовами), він може мати декілька ідентичностей, які буде відтворювати в майбутньому в залежності від умов, в яких він знаходитиметься. Проявлення кожної такої ідентичності ж відбувається, коли агент намагається створити та в подальшому відтворювати певну культурну атмосферу, наголошуючи на власній лінії поведінки та, відповідно, реалізуючи дії, необхідні для її практичного підтвердження [313, сс.159-163].

Сама ж ідентичність у цьому ключі є одним з факторів, який може видозмінити навіть міжнародну систему – зокрема, у разі зміни концепції

ідентичності та переорієнтації у зв'язку з такою зміною своїх національних інтересів [226, с.258]. Соціальний конструктивізм це пояснює тим, що у випадку приділення більшої уваги інтерактивним взаємозв'язкам, які виникають між окремими елементами міжнародної системи, створюється можливість покращення розуміння суб'єктності та надання динамічності концепції її структурування [306, с.10].

Враховуючи вищезазначене, ми можемо стверджувати, що успішний процес завершення формування єдиної ідентичності в процесі побудови безпекової спільноти є запорукою переходу такої спільноти від фази народження/розвитку до сталого існування.

При цьому центральною категорією, яка для нас є взаємозалежною з категорією ідентичності в спільноті, є довіра всередині соціального об'єднання. Механізмами формування такої довіри (а відповідно, й ідентичності) виступають спільні правила, норми та принципи («інститути»), які регулюють багатосторонні відносини. Саме вони забезпечують передбачуваність поведінки учасників і зменшують ризик опортуністичних односторонніх дій окремої держави [220, с.3].

За визначенням, довіра означає готовність актора поставити щось цінне під контроль іншого актора [147; 212]. Така готовність ставити свої інтереси у залежність від волі та рішення іншої сторони, за твердженням А.Вендта, «складає фундаментальну проблему формування колективної ідентичності, що призводить до виникнення просоціальної поведінки в міжнародних відносинах» [370, с.358]. При цьому фактор довіри визнається важливим не лише конструктивістами, але й представниками інших шкіл ТМВ, передусім позитивістських. Так, Р.Джервіс наголошує на тому, що від рівня довіри учасників один до одного залежить жорсткість дилеми безпеки: «Держави, які можуть справитися з брехливою позицією іншого актора, або такі, яких не знищити несподіваною атакою, можуть легше довіряти іншим учасникам і не будуть одразу ж вдаватися до жорстких дій в якості першого кроку [вирішення проблеми]» [227, с.172].

Відповідно, відновлення довіри в рамках ОБСЄ є ключовим фактором становлення єдиної ідентичності на просторі від Ванкувера до Владивостока, а в подальшому і виконання амбітних цілей унеможливлення розгортання конфліктів

у великій Європі.

У контексті окреслення процесів становлення єдиної транснаціональної ідентичності, на нашу думку, варто зупинитися і на такій характеристиці ОБСЄ, як інклюзивність. У той час, коли ця риса є визначальною для забезпечення всеохоплюючого характеру діяльності Організації і виступає, з одного боку, перевагою відкритих плюралістичних безпекових спільнот (адже включення будь-яких бажаючих учасників без висунення чітких попередніх вимог вступу до організації забезпечує переформатування шкали цінностей і переваг, перетворюючи таким чином спільні норми з засобів обмеження на «світло в кінці тунелю», якого треба прагнути в якості кінцевої мети національного розвитку та багатостороннього співробітництва), вона парадоксальним чином виступає перепорою на шляху становлення єдиної ідентичності спільноти. Умовність та критеріальність процесів розширення інших інститутів регіоналізму закритого характеру (на кшталт НАТО і ЄС, як ми зазначали в попередньому підрозділі) сприяє формуванню більшої або меншої гомогенності акторів, що інклюзивний характер діяльності безпекових об'єднань не передбачає.

З теоретичної точки зору успішне формування безпекової спільноти в рамках ОБСЄ могло б поставити під сумнів відповідність позитивістських теорій МВ – передусім, (нео)реалізму та (нео)лібералізму – сучасності. За великим рахунком, саме мирне завершення холодної війни, яке відбулося не в останню чергу завдяки НБСЄ, а також нове розуміння безпеки та напрямів, за якими буде рухатися євроатлантичне та євразійське співтовариство й міжнародні організації у галузі забезпечення безпеки, вже стають базою для закладання таких сумнівів у свідомість теоретиків і практиків МВ, особливо у контексті постулатів щодо невизнання особливої ролі і суб'єктності міжнародних інститутів та їхніх функцій з побудови спільнот [263]. Особливістю ОБСЄ у цьому зв'язку є те, що хоча вона і була з самого початку вигідним проектом для блоків, що протистояли один одному в Європі – для Радянського Союзу з метою легітимізації кордонів і свого впливу на європейські країни соціалістичного табору, а для США з метою «підігрування» своїм європейським партнерам у налагодженні діалогу з СРСР і, водночас, втягнення СРСР у діалог з правозахисної тематики, – з часом вона перетворилася

на сприятливий майданчик для нормотворчої діяльності, поширення ліберальних цінностей та формування очікування мирних змін в суспільствах держав-учасниць. І сама така діяльність перетворила ad hoc нараду на Організацію, створила її інституційну структуру, яка багато в чому ґрунтується на мобілізації соціальних ресурсів, незалежних від державних органів – громадянського суспільства, НУО, академічних і експертних кіл.

З огляду на особливу функцію соціалізації, яка притаманна ОБСЄ, можна піддати критиці і неоліберальні твердження про те, що міжнародні інституції важливі лише через те, що вони допомагають державам координувати свої зовнішні інтереси – головним чином, шляхом зменшення «транзакційних витрат» та надання інформації сторонам (як, наприклад, стверджує Р.Кеохейн [235, с.91]). Такий аргумент, на нашу думку, може мати місце лише у організаціях, де роль суспільства як такого є доволі низькою, а самі спільноти мало залучені до ключових трансформаційних процесів в інституціях [194, с.6]. Враховуючи особливості діяльності ОБСЄ (та інших безпекових спільнот, наприклад, ЄС і НАТО) – виключну роль громадянського суспільства, примат прав людини та верховенства права – ми доходимо висновку, що плюралістичні спільноти безпеки зі сталим громадянським елементом, коли вони мають формальний статус міжнародної організації, мають дуже високий потенціал для внутрішнього реформування суспільств учасників своїх об'єднань, а не лише зменшують зусилля з зовнішньополітичної координації держав.

Крім того, діяльність ОБСЄ та інших міжнародних організацій, що мають на меті формування безпекової спільноти (наприклад, АСЕАН), доводить обмеженість класичного розуміння поняття «мультилатералізму» (багатосторонньої дипломатії) – як координації поведінки «між трьома або більше державами на основі узагальнених принципів поведінки» [314, с. 14]. Так, Е.Адлер називає таке розуміння багатосторонньої дипломатії «слабким», пропонуючи доповнити його більш «сильним» мультилатералізмом (саме на основі практики ОБСЄ), що включає в себе додаткові процеси інституціоналізації безпекових спільнот – багатосторонні дебати, діалог, переконання, дипломатію семінарів та дискурсивну легітимізацію на основі колективного знання [140,

с.150]. При цьому колективні знання, як вже зазначалося у першому розділі, розглядаються конструктивістською школою як важливий фактор трансформування ідентичностей та безпекових інтересів учасників спільноти. Таким чином, вищезгадані процеси інституціоналізації безпосередньо впливають на сек'юритизацію загроз в регіоні та визначення пріоритетів держав у боротьбі з загрозами.

З цього випливає, що міжнародні інституції (на відміну від сприйняття їх неолібералами) не тільки визначають поведінкові ролі учасників та обмежують їхню зовнішню діяльність, але й конституюють ідентичність агентів та змушують їх діяти на основі нової інституційної реальності. Відповідно, створення і подальше функціонування спільнот на кшталт ОБСЄ є не лише раціональним вибором держав, але також і актом створення нової соціальної реальності на основі нормативних та епістемних домовленостей між учасниками. Більше того, у подальшому такі політико-соціальні утворення виступають також джерелами та засобами зовнішньо- і внутрішньополітичної практики, що надає нове значення та напрями соціальному вибору та дії.

Крім того, міжнародні інститути, що будують безпекові спільноти, допомагають визначити, які спільні розуміння можуть політично і культурно «прижитися», аби в подальшому стати практиками та інтересами урядів-учасників об'єднання. Так, наприклад, російська ідея укладання нового «Договору про європейську безпеку», висловлена у 2008 р. тогочасним президентом РФ Д.Медведєвим, не знайшла підтримки серед держав-учасниць Організації [131, с.3]. Але вже факт того, що запропонована вона була, виходячи з особливостей загальноєвропейського процесу ОБСЄ, вже свідчить про те, що саме в рамках цього майданчика відбувається «перевірка» ідей на їхню життєздатність. В першу чергу, ми пояснюємо це тим, що організації типу ОБСЄ є інноваторами, адже вони створюють нові оціночні й нормативні значення, навколо яких створюється безпекова спільнота. Такі інститути відіграють критичну роль у розповсюдженні та закріпленні цінностей, норм та спільних розумінь [195]. На додаток до цього, вони також можуть відігравати значну роль у внутрішньо- та міждержавних політичних процесах, які впливають на політичний вибір та роблять формування

безпекових спільнот можливим. Цю інновативність, розповсюдження, політичний вибір та інституціоналізацію, які по суті є стадіями міжнародного процесу навчання, Е.Адлер називає «когнітивною еволюцією» [138], яка, на нашу думку, пригаманна лише високосоціалізованим політичним об'єднанням.

При цьому інновативність ОБСЄ проявляється і в особливостях адаптації запровадженої в рамках ОБСЄ концепції всеохоплюючої та неподільної кооперативної безпеки іншими регіональними об'єднаннями, у тому числі такими, які ми вважаємо інтегрованими безпековими спільнотами (ЄС та у певній мірі НАТО). Так, по відношенню до своїх сусідів – спочатку у контексті розширення, а потім у форматі партнерських взаємовідносин (РЄАП/ПЗМ для НАТО та ЄПС для ЄС [293, с.374; 246, с.800]) – у галузі безпеки цими європейськими акторами водночас виконувалося два важливих завдання: посилення власних можливостей шляхом забезпечення сталих мирних відносин з державами-потенційними джерелами загроз, а також поширення ліберально-демократичних цінностей на нові суспільства, зокрема, для забезпечення трансформаційних процесів всередині таких держав (комплементарно до цієї функції свої завдання виконує ще одна багатостороння європейська організація – РЄ – шляхом сприяння становленню демократії та закріплення верховенства права на національному рівні своїх членів).

Узагальнюючи, ми доходимо висновку, що «сильний» мультилатералізм та практична діяльність інститутів з побудови безпекових спільнот (якою і є ОБСЄ на сучасному етапі) доводять, що соціальні функції (які певною мірою, є більш латентними та не настільки наочними як скорочення трансакційних витрат) є настільки ж важливими, як і більш очевидні на перший погляд функції, на яких наголошує неоліберальна школа МВ. Говорячи про міжнародні інституції, Дж. Раггі писав, що їхня діяльність може бути настільки ж важлива, як і результати такої діяльності. Якщо діяльність є успішною, то вона матиме три ключових наслідки (окрім субстантивного наповнення): прискорить процеси створення нових утворень (де нічого немає), створить постійні мережі зв'язку навколо цих утворень та забезпечить політику наслідування (те, що в ОБСЄ носить форму інституційної пам'яті) для таких утворень. Іншими словами, вони

потенційно забезпечують процеси інституціоналізації та впливають на формування політики [315, с. 538].

ОБСЄ у цьому контексті є більш, ніж яскравим прикладом. У той час як перші п'ятнадцять років своєї діяльності тогочасна НБСЄ не мала жодної організаційної структури, і залежала від довготривалих нарад та постійного коригування з метою вдосконалення та багатостороннього узгодження своєї діяльності, джерелом політичного впливу ОБСЄ на своїх учасників були такі можливості:

- створення нових об'єднань – у першу чергу, у вигляді гельсінських груп/спілок та соціальних рухів практично в усіх державах-учасницях Наради;
- тиск таких об'єднань на уряди держав з метою досягнення політичних домовленостей на міждержавному рівні;
- забезпечення нової ліберальної ідентичності для лідерів вищезазначених гельсінських груп, які у майбутньому стали очільниками своїх країн (наприклад, В.Гавел).

Виходячи з вищезазначеного, ми погоджуємося з тезою Р.Баррі про те, що за часів холодної війни (особливо, паралельно з процесами перебудови в СРСР та послабленні радянського тиску на соціалістичні держави у другій половині 1980-х рр.) саме джерела такого роду грали важливу роль додаткових каталізаторів розпаду радянського табору та поширення ліберальних цінностей на просторі від Ванкувера до Владивостока [151, с.6].

Діяльність ОБСЄ доводить, що регіональні безпекові організації не обов'язково мають бути чітко інституціоналізовані та легалізовані, аби здійснювати суттєвий вплив на політику держав, що входять до складу таких організацій. Конференційна дипломатія, дипломатія семінарів, спільні підходи до сприйняття і вирішення загроз виливаються в подальше прийняття політичних рішень, які стають обов'язковими для виконання. Кожні наступні зобов'язання засновані та нерозривно пов'язані з попередніми, забезпечуючи таким чином поступальний та всеохоплюючий характер рішень. Відповідно, ОБСЄ є інститутом, який не лише визначає нові ролі акторів і новий регіональний

безпековий порядок, змінюючи поведінку держав на міжнародній арені, але й змінює ідентичність та спільні розуміння й підходи до боротьби з загрозами.

Плюралістичні спільноти безпеки допомагають мобілізувати матеріальні та нормативні ресурси для формування і розвитку транснаціональної колективної ідентичності. Крім того, як яскраво свідчить правозахисна практика діяльності ОБСЄ та широкоживана дипломатія семінарів, інститути з побудови безпекових спільнот підвищують якість і природу трансакцій в регіоні, а також формують або змінюють регіональну міжсуб'єктну структуру.

Практика взаємодії між акторами, яка є стратегічно важливою в окремих галузях взаємодії (наприклад, як ЗЗДБ та раннє попередження у першому вимірі) забезпечує матеріалізацію спільних знань і їх перетворення на почуття спільного «ми» і нової єдиної ідентичності.

Крім того, завершення холодної війни довело, що діяльність такого роду неінституціоналізованих утворень може бути особливо корисною у двох випадках: у разі неготовності держав брати на себе юридичні зобов'язання, або ж в перехідні часи, коли міжнародне право як таке не встигає за структурними змінами для уникнення вакууму сили в регіоні.

Як форма забезпечення регіональної безпеки безпекові спільноти якісно відрізняються від класичних для політичного (нео)реалізму та (нео)лібералізму форм – балансу сил, систем колективної безпеки/оборони або навіть безпекових режимів (хоча до останніх вони й тяжіють) – зокрема, у вигляді міжнародних організацій або військово-політичних союзів. Звісно, безпекові спільноти можуть бути закріплені у вигляді формальних або неформальних інститутів, які сприяють поширенню єдиних норм та принципів поведінки, стримують одностороннє прийняття рішень, забезпечують обмін інформацією та формують взаємну передбачуваність і довіру. Разом з тим, як зазначає А.Ачарія, безпекові режими (або й інші міжнародні організації/інститути) можуть існувати в ворожих умовах (умовах суперництва між сторонами), де можливості використання сили знижені наявністю стійкого балансу сил чи ситуацією взаємного стримування [134, с.201] (що довело свою дієвість за часів біполярного протистояння, коли ядерна зброя стала спільним стримуючим фактором для закріплення режиму

нерозповсюдження ядерної зброї на глобальному рівні). Стала ж безпекова спільнота повинна бути заснована на фундаментальному довгостроковому співпадінні інтересів сторін щодо уникнення війни як засобу вирішення спорів. У той час як інститути та режими (незалежно від того, чи є вони безпековими, чи ні) працюють над стримуванням окремих аспектів діяльності сторін (діючи лише в одній сфері), участь держави у безпековій спільноті одразу розуміє під собою незастосування сили. У цьому зв'язку, для того, щоб стати спільнотою безпеки, режим (або міжнародна організація, яка ставить собі за мету досягнення більш високого рівня безпеки) повинен нести в собі «символи, відношення та очікування спільноти» [186, с.100], а незастосування сили, відповідно, повинно бути не ситуативним фактором, коли ведення збройного конфлікту є не вигідним через економічні або політичні причини для сторін, а характерною рисою політичного об'єднання, де сама ідея гонки озброєнь або навіть односторонньої демонстрації нарощування військової потуги є немислимою.

Враховуючи згадану вище визначальну роль балансу сил між головними учасниками ОБСЄ для забезпечення безпеки на континенті, ми доходимо висновку, що в умовах функціонування на просторі європейського безпекового комплексу, стадія безпекової спільноти, що розвивається, у нашому випадку співпадає з існуванням безпекового режиму в рамках тієї ж міжнародної організації, яка входить до предметного поля даного дослідження.

Як ми вже зазначали у першому розділі, безпековий режим передбачає наявність принципів, правил і норм, що обмежують / стримують поведінку держав на взаємній основі. За твердженнями дослідників, в режимах зазвичай продовжується нарощування озброєнь (якщо в ньому присутні ворогуючі сторони, або потенційні супротивники) та планування стримування супротивників, хоча й можуть створюватися окремі режими для обмеження розповсюдження зброї та військових сил сторін [134, с.20] (в ОБСЄ таким режимом виступають ЗЗДБ першого виміру діяльності Організації та, безумовно, ДЗЗСЄ). При цьому відсутність війни в такого роду об'єднаннях може пояснюватися короткостроковими факторами та чинниками (наприклад, з огляду на сприйняття супротивника як економічно або політично слабкого, а отже як такого, що не

представляє достатньої загрози), або існуючим балансом сил / ситуацією взаємного стримування. У будь-якому випадку, інтерес у мирі акторів-учасників режиму не є фундаментальним та довгостроковим, на відміну від безпекової спільноти.

Безпекова спільнота ж за умовчанням повинна бути заснована на довірі та передбачуваності, що виражається в спільній ідентичності та цінностях, які стоять вище за досягнення короткострокових цілей. Співпадіння довгострокових інтересів та стала політична культура (у вигляді єдиних норм і традицій), на нашу думку, є запорукою переходу режиму до стадії спільноти в умовах наявності РКБ.

Таким чином, в стандартних РКБ плюралістична безпекова спільнота на стадії свого народження та розвитку може існувати водночас і у вигляді деформованого безпекового режиму. Така деформація буде проявлятися у глибшому ступені нормотворчості, соціалізації (а не лише обмеженні поведінки держав заздалегідь визначеними нормами, які не еволюціонують під впливом внутрішніх та зовнішніх умов) та поширенні єдиних цінностей і практик багатостороннього мирного співробітництва. При цьому на такому етапі свого розвитку ключовим фактором, який забезпечує еволюцію безпекової спільноти та її перехід на наступну стадію – сталого функціонування – є спільна ідентичність, заснована на довірі між учасниками. Успішність формування такої ідентичності також може залежати і від внутрішніх процесів, які відбуваються всередині держави – зокрема, дійсної імплементації на національному рівні цінностей, якими для ОБСЄ, наприклад, є відданість демократії, правам людини та верховенству права. Такі інституційні самообмеження та ліберальні норми процесів прийняття рішень у суспільствах (вже згадані орієнтування на компроміс у вирішенні конфліктів, рівність громадян, правління більшості, толерантність, права національних меншин тощо), на нашу думку, є чинниками успішного розвитку та становлення безпекових спільнот як форм забезпечення безпеки на регіональному рівні.

У випадку ОБСЄ спроби здійснити перехід від класичного балансу сил (за часів холодної війни у вигляді біполярного протистояння) до реального закріплення на практиці концепції кооперативної безпеки, призвів до

перетворення ad hoc багатостороннього заходу на безпекову спільноту в стадії її народження. Ці процеси відображалися структурними змінами Організації та отриманням нею нових функцій і завдань діяльності, які перетворилися на успішні якісні характеристики ОБСЄ, які на нашу думку, є притаманними всім плюралістичним безпековим спільнотам:

- створення умов для діалогу;
- нормотворчість та формування стандартів і правил ведення співробітництва;
- перегляд, моніторинг та осучаснення встановлених раніше норм;
- формування рекомендацій та виокремлення кращих практик, які можуть бути використані усіма учасниками об'єднання, а також екстрапольовані на інші регіональні утворення;
- координація політики різних держав в найбільш проблемних та гострих сферах безпеки.

Проаналізувавши приклад ОБСЄ, ми дійшли висновку, що враховуючи соціальну роль безпекових спільнот, навіть самі процеси з їхньої побудови (а не лише сталі спільноти як такі) сприяють наступним процесам:

- розвитку довіри, зокрема, шляхом встановлення спільних норм поведінки;
- розвитку «регіональної культури» навколо таких спільних цінностей, як демократія, спільні переваги успішного економічного розвитку та права людини;
- розвитку регіональних функціональних проектів, які заохочують віру в спільну долю народів/суспільств (в плюралістичних безпекових спільнотах це стосується практичної взаємодії держав переважно в третьому вимірі безпеки, в інтегрованих – у другому вимірі – на кшталт спільної валюти, промислових проектів тощо [134, с.23]);
- розвитку соціального навчання, зокрема, надання нових значень і нової інтерпретації реальності, розуміння, самоідентифікації та обміну очікуваннями між групами держав та розповсюдженню нових значень від держави до держави від покоління до покоління [137, сс.43-44].

Вищезгаданою регіональною культурою, напрацьованою в рамках ОБСЄ, на нашу думку, є концепція кооперативної безпеки, яка, як ми зазначали раніше, має на меті активне залучення держав до взаємодії між собою, а також «дружне втручання» у внутрішні справи одне одного у разі порушення фундаментальних прав людини та створення загрози для всього простору відповідальності Організації. Така регіональна культура, а також регіональні функціональні проекти в рамках ОБСЄ (наприклад, по окремих безпекових вимірах співробітництва, або в залежності від компетенцій основних робочих органів) сприяють максимізації безпеки на регіональному і, відповідно глобальному рівнях, в умовах тісної взаємопов'язаності безпеки основних акторів системи.

\*\*\*

Практика формування та функціонування безпекових спільнот у сучасній системі міжнародних відносин в різних регіональних об'єднаннях свідчить про те, що реалії сьогодення пішли набагато далі теоретичних концептів, які пропонувалися класичними школами міжнародних відносин у ХХ ст. Так, питання несприйняття реалістами міжнародних інститутів як окремих самостійних акторів міжнародної системи, на нашу думку, піддається сумніву феноменами нормотворчості та спільної ідентичності учасників спільнот безпеки, що створюються в процесі соціалізації, адже вони доводять реальність суб'єктності такого роду політико-соціальних конструктів. Крім того, безпекові спільноти, що наділені сталим громадянським елементом у своєму складі, можуть здійснювати внутрішнє реформування учасників своїх об'єднань, що йде в розріз з неоліберальними наголосами на виключній функції багатосторонніх інститутів зі зменшення трансакційних витрат держав-учасниць.

Плюралістична безпекова спільнота, спроби сформувати яку на теренах ОБСЄ здійснюють 57 держав-чинників регіональної безпеки, безсумнівно, залежить від належного втілення в життя конструктивістських концептів ідентичності та довіри, а також реалізації кооперативного підходу до розуміння безпеки на просторі своєї відповідальності.

Зміна мислення суспільств, у тому числі, впровадження в свідомість

політиків і науковців примату кооперативної безпеки як основного підходу до боротьби з загрозами на європейському просторі, сприяла розповсюдженню серед усіх держав регіону очікування мирних змін, що визначається однією з вихідних характеристик спільноти безпеки. Іншими такими ознаками є високий ступінь нормотворчості та поширення створених норм на всіх учасників спільноти (і навіть поза нею), регіональна культура та політичні традиції, рівень довіри між учасниками, а також відчуття спільного «ми», наявність яких в окремому регіональному механізмі забезпечення безпеки свідчатиме про успішне формування сталої безпекової спільноти. У разі наявності лише окремих рис з цього переліку ми стикаємося зі спільнотою безпеки «у перехідному періоді» - коли вона водночас знаходиться на стадії свого народження або розвитку та у вигляді деформованого безпекового режиму (який забезпечує мінімальні рамки стримування небажаних односторонніх дій, але цілком залежить від стану розподілу сили між акторами). Така деформація буде проявлятися у глибшому ступені нормотворчості й соціалізації та поширенні єдиних цінностей і практик багатостороннього мирного співробітництва, що притаманне не режимам як формам забезпечення безпеки на регіональному рівні, а спільнотам як формам з більш високим рівнем організації. При цьому ми наголошуємо на тому, що на цьому етапі розвитку спільнот безпеки (на якому, зокрема, знаходиться наразі ОБСЄ) ключовим фактором, який може забезпечити їхню еволюцію та перехід на наступну стадію – сталою функціонування – є спільна ідентичність, заснована на довірі між учасниками.

### **Висновки до Розділу 2**

Після ухвалення Паризької хартії для нової Європи ОБСЄ стала інститутом, який не лише поставив собі за мету вирішення конфліктних суперечок між державами колишніх блоків, що протистояли один одному, а перетворився на механізм створення нової транснаціональної ідентичності, заснованої на ліберальних цінностях. Поширення демократичного устрою західних держав на «схід від Відня» сприяло і подальшому становленню нових, вже спільних інтересів на усьому просторі діяльності Організації, серед яких загально визнаним

пріоритетом стало належне забезпечення прав людини.

Саме Паризька хартія кодифікувала спільноту цінностей, які повинні поділяти усі держави-учасниці Організації: «...демократію, засновану на правах людини та фундаментальних свободах, добробут шляхом забезпечення економічної свободи та соціальної справедливості, рівна безпека для всіх країн».

З плином часу, напруженням значного доробку спільних зобов'язань у всіх трьох вимірах діяльності та становленням інституціональної структури Організації, ОБСЄ стала на шлях формування безпекової спільноти 57 держав, кожна з яких є важливим чинником загальноєвропейської безпеки. Разом з тим, наявність невирішених протиріч між різними акторами регіону та, в першу чергу, невирішеність конфліктних ситуацій – як заморожених конфліктів, так і виникнення нових – свідчать про те, що на даному етапі свого розвитку ОБСЄ ще не дійшла до стадії сталої безпекової спільноти, залишаючись останні 25 років на фазі її становлення.

Проаналізувавши основні етапи розвитку безпекової спільноти в рамках ОБСЄ, взаємозв'язок процесу формування спільноти зі створенням та поширенням спільних норм, цінностей та ідентичності, зокрема, в галузі людського виміру, ми пропонуємо виділити такі передумови (фактори) формування спільноти безпеки на просторі від Ванкувера до Владивостока:

- кооперативний і міжвимірний підхід до розуміння безпеки як єдиного явища, забезпечення якої потребує спільних зусиль учасників об'єднання;
- соціалізація та поширення норм серед старих та на нових учасників спільноти (що є надзвичайно актуальним в умовах розширення Організації за рахунок держав-партнерів – навіть якщо таке партнерство здійснюється лише в окремих сферах), що свідчить про всеохоплюючий та інклюзивний характер ОБСЄ, який приваблює інших акторів МВ;
- взаємний вплив агентів один на одного та структури на агентів, що сприяє здійсненню внутрішніх реформ в державах, уніфікації цінностей та норм на національних рівнях, поступово змінюючи таким чином ідентичність акторів навіть зсередини;

- соціальне конструювання взаємної довіри шляхом підтримки традицій ведення переговорів і «дипломатії семінарів» - як на міждержавному рівні, так і на міжособистісному, що є унікальністю ОБСЄ та сприяє становленню єдиної спільноти знизу.

Крім того, ми пропонуємо виділити декілька функцій більш прикладного характеру, які ОБСЄ виконує вже на сучасному етапі, що сприяють формуванню плюралістичної безпекової спільноти між учасниками, де саме Організація в її єдності відіграє найважливішу та перспективну роль. Ми виділяємо сім таких функцій:

- 1) Сприяння політичним консультаціям та укладанню двосторонніх і багатосторонніх угод між державами (оскільки ОБСЄ виступає загальноєвропейським майданчиком, на якому обговорюється увесь спектр безпекових питань із залученням широкого кола учасників – у тому числі з азійського та середземноморського регіонів у рамках співробітництва з державами-партнерами);
- 2) Впровадження і встановлення ліберальних стандартів, які повинні реалізовуватися як всередині однієї держави, так і в рамках спільноти в цілому, і використовуються з метою оцінки стану демократії та ситуації із забезпечення прав людини (нормотворчість та моніторинг виконання зобов'язань);
- 3) Превентивна дипломатія / попередження конфліктів – при чому ці функції виконуються не традиційними безпековими механізмами (типу миротворчих місій), а засобами «м'якої» безпеки, яка діє навіть у правозахисній сфері – адже функції раннього попередження в першу чергу притаманні незалежним інститутам ОБСЄ у сфері людського вимірі – ВКНМ, ПЗМІ, певною мірою БДППЛ та польовим присутностям Організації, які слідкують за ситуацією на місцях;
- 4) Розвиток практики мирного вирішення суперечок і конфліктів на просторі ОБСЄ, що по суті, є найважливішим завданням будь-якої безпекової спільноти – як інтегрованої, так і плюралістичної;

- 5) Формування взаємної довіри (як у ході суто політичного співробітництва – у другому та третьому вимірі, – так і шляхом просування угод у галузі контролю над озброєннями та військової транспарентності – навіть незважаючи на недієвість ДЗЗСЄ, в рамках Організації діючими залишаються Віденські документи про ЗЗДБ та Договір про відкрите небо);
- 6) Підтримка демократичних інститутів та ринкових реформ в економіці держав, що розвиваються (через діяльність БДПЛ та польові присутності ОБСЄ);
- 7) Надання допомоги у постконфліктному відновленні та забезпеченні верховенства права у державах, що не мають достатнього досвіду у цій сфері.

Політичний характер діяльності ОБСЄ, відсутність чіткого юридичного статусу зобов'язань, які беруть на себе держави в рамках Організації, принцип консенсусного прийняття рішень, можуть вважатися як недоліками, так і перевагами ОБСЄ. Наявність політичної волі та готовності у представників еліт різних держав продовжувати роботу Організації навіть у період її стагнації та кризи, яку вона переживала на початку 2000-х рр. після провалу Угоди про адаптацію ДЗЗСЄ, свідчить про дієвість напрацьованих практик взаємодії в рамках ще НБСЄ за часів міжблокового протистояння та інституційну пам'ять про можливість вирішення спірних питань мирним шляхом. Довгострокові наслідки, що витікають з такого роду співробітництва та виконання зобов'язань (при чому в умовах триваючого нормотворчого процесу в рамках ОБСЄ) багато в чому є регулятивними, виступаючи запорукою формування єдиної транснаціональної ідентичності та поглибленню взаємозалежності між учасниками спільноти, що має потенціал стати не лише «спільнотою цінностей» чи «спільнотою відповідальності», але й повноцінною плюралістичною спільнотою безпеки.

Дослідження практичного виміру діяльності ОБСЄ доводить, що плюралістичні безпекові спільноти на різних етапах свого розвитку (інститутом з побудови якої ми і вважаємо ОБСЄ), незалежно від їхньої інституціоналізації та характеру рішень, що приймаються, є джерелом теоретичних конструктів та практик, які активно запозичуються іншими міжнародними акторами та

імплементуються в інших системах регіональної безпеки.

В рамках існуючого європейського безпекового комплексу (повноправними учасниками якого, враховуючи історичні умови, є не лише євразійські, але й американські держави, передусім, США), ключовою організацією, яка здійснює забезпечення євразійської та євроатлантичної безпеки, виконуючи завдання підтримання статус-кво на континенті та допоки що уможлиблюючи відсутність повномасштабних конфліктів (незважаючи на наявність локальних та заморожених міжнародних криз, які не набувають загальноконтинентального характеру), на думку дисертанта, є саме ОБСЄ. За нашим визначенням, вона виражається не лише як міжнародна міжурядова організація (де уряди діють, представляючи свої національні інтереси і досягають лише своїх – і далеко не завжди спільних – зовнішньополітичних цілей), а як набагато глибше політико-соціальне безпекове утворення – міжнародна спільнота безпеки, яка знаходиться на стадії свого становлення. Окремі характерні риси, які притаманні ОБСЄ, у тому числі, і як безпековому режиму, дозволяють нам робити висновок про те, що плюралістичні безпекові спільноти, які не досягли стадії сталого розвитку, можуть водночас існувати у вигляді деформованого безпекового режиму. Запорукою еволюції режиму у такому випадку та переходу безпекової спільноти до наступної, сталої, стадії свого розвитку дисертант визначає досягнення високого рівня взаємної довіри між учасниками спільноти, що забезпечить у подальшому формування єдиної спільної ідентичності.

Основні результати розділу висвітлені в працях автора [92; 98; 99; 103; 330].

### РОЗДІЛ 3. МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ДОВІРИ ТА ВИРШЕННЯ КОНФЛІКТІВ В РАМКАХ ОБСЄ

#### 3.1. Засоби підвищення рівня військової транспарентності

Кооперативний та всеохоплюючий характер сприйняття безпеки, на якому заснована ОБСЄ, враховуючи основну мету її створення та подальшої діяльності, розуміє під собою, передусім, попередження конфліктів. Оскільки ми виходимо з того, що проголошеною метою подальшої діяльності Організації є формування безпекової спільноти, саме відсутність збройних конфліктів на просторі відповідальності буде головною характеристикою ОБСЄ (як найголовніший показник ефективності чи неефективності функціонування такого типу політичних утворень) – у разі досягнення поставленої мети. Кооперативна безпека прагне досягнути поставлених перед нею цілей шляхом міжнародної згоди; вона заснована на постійному процесі створення та утвердження міжнародних норм, цінностей та принципів. Усі держави-учасниці повинні бути віддані одному й тому ж набору норм діяльності Організації, виконання яких підлягає постійному моніторингу та оцінці. А саме моніторинг виконання таких норм і принципів і лежить в основі усієї безпекової діяльності ОБСЄ [374, с.176].

Як ми вже зазначали у попередньому розділі, кооперативна безпека доволі часто фокусується на транспарентності та співробітництві на міждержавному рівні, тобто на прозорості ведення своєї оборонної та, по мірі можливості, зовнішньої політики. Разом з тим, особливістю функціонування ОБСЄ є охоплення питань транспарентності і на внутрішньодержавному рівні. У цьому контексті ОБСЄ спостерігає за виконанням державами-учасницями не лише своїх міжнародних зобов'язань, але й внутрішніх (у першу чергу, питання імплементації національного законодавства) – при чому в усіх трьох вимірах безпеки.

Пріоритети роботи у цих вимірах, як згадувалося раніше, з формальної точки зору визначаються Діючим головуванням, а результати (ухвалені рішення) повинні наслідуватися та розглядатися (у контексті огляду імплементації та адаптації

існуючих зобов'язань до нових умов) наступними головуваннями – принаймні державами-членами Трійки ОБСЄ у короткостроковій перспективі. З практичної ж точки зору постійну роботу у цьому зв'язку ведуть робочі органи та незалежні інститути Організації. Крім того, для досягнення більш-менш об'єктивного огляду ситуації у сфері безпеки – передусім, питань існуючих конфліктів на просторі Організації, та діяльності ОБСЄ у військово-політичній сфері, - важливим залишається залучення «другого треку» (академічного) у вигляді «груп друзів», «груп мудреців» чи паралельних тимчасових робочих груп під егідою Діючих головувань в ОБСЄ.

Так, спроби визначити найактуальніші загрози безпеці на просторі ОБСЄ (нагальність надання відповіді на які, відповідно, і визначає пріоритетність того чи іншого напрямку діяльності – тобто сек'юритизує загрози) були зроблені у доповіді «Сприйняття загроз на просторі ОБСЄ», підготовленій у квітні 2014 р. представниками академічної мережі ОБСЄ, створеної за рік до того за підтримки Українського та Швейцарського головувань в ОБСЄ на основі попереднього неформального проекту «другого треку» - Ініціативи зі створення євроатлантичної та євразійської спільноти безпеки (IDEAS).

У зазначеній доповіді на основі країнових звітів академічних установ 18 держав-учасниць (які висловили зацікавленість у приєднанні до проекту) було виділено три групи загроз, які панують на просторі відповідальності Організації – внутрішні, транснаціональні та військові, – а також окремо приділено увагу кризі в та навколо України (зокрема, Кримському питанню), яка ще починала розгортатися на той момент без активних бойових дій [354].

Внутрішні загрози виявилися такими, що викликали найбільше занепокоєнь держав-учасниць – особливо у поєднанні з питаннями ефективності та легітимності управління. Саме слабкі, недостатні та/або такі, що погіршуються, можливості владних структур здійснювати належне управління були визначені загрозливими усіма представниками держав-учасниць. Так, країни, що розвиваються, розглядають у якості найбільшої загрози слабкі державні інститути; країни ЄС – численні негативні наслідки світової економічної та фінансової кризи, що також довели недостатню регуляторну ефективність наявних державних та

навіть наднаціональних владних структур; для більших акторів внутрішні загрози тісно переплітаються з сусідніми державами та регіонами; для США – навіть і питання, частково пов'язані з втратою глобального лідерства.

Транснаціональні загрози також є причиною занепокоєння абсолютно усіх держав-учасниць, оскільки прямо чи опосередковано впливають на стан забезпечення безпеки у кожній сусідній країні та на всьому просторі ОБСЄ в цілому. Найнебезпечнішими з них у доповіді визначаються тероризм, організована злочинність та незаконна торгівля (зброєю, наркотиками та людьми), міграція, кіберзагрози, питання енергетичної залежності та екологічна проблематика.

*Військові загрози* пов'язані з більш традиційними безпековими питаннями, такими як невирішені територіальні суперечки (відсутність демаркації окремих кордонів та чіткого поділу виключних економічних зон між певними сусідніми країнами) та заморожені конфлікти (у першу, суперечливий статус окремих автономних регіонів – починаючи від Косово та Метохії і завершуючи питанням анексії та подальшої приналежності Кримського півострова).

Відповідно, питаннями боротьби з внутрішніми загрозами ОБСЄ займається, переважно, у сфері третього та другого вимірів, де розглядається уся проблематика, пов'язана з належним управлінням, демократизацією та верховенством права, у той час як військовими та транснаціональними – військово-політичний вимір, який продовжує залишатися на порядку денному Організації, незважаючи на проголошення наявності спільних цінностей та норм, які повинні унеможливити вирішення суперечок військовим шляхом.

При цьому варто зазначити, що чітких загальноприйнятих визначень вимірів і виключного переліку сфер діяльності Організації у них дипломати у ході гельсінського процесу та усіх 40 років функціонування ОБСЄ не пропонували, залишаючи питання узгодження формулювань поза межами своєї компетенції, спираючись виключно на практику, нові загрози та залишаючи в силі притаманний ОБСЄ інклюзивний характер діяльності.

В.Цельнер, у свою чергу, таким чином охарактеризував перший, військово-політичний вимір діяльності ОБСЄ: «[спочатку] ...стосувався виключно міжнародних, міждержавних відносин та, головним чином, військових аспектів. З

плином часу включив в себе питання роззброєння, контролю над озброєнням, заходи зміцнення довіри та безпеки і безпековий діалог. З початку 1990-х рр. додалися питання попередження конфліктів, кризового управління і постконфліктного відновлення, хоча ця проблематика не обмежується лише військово-політичним виміром. Нещодавно термін також став використовуватися по відношенню до зусиль по боротьбі з транснаціональними загрозами, такими як тероризм, організована злочинність та торгівля зброєю» [379, с.7].

На думку дисертанта, головним завданням першого виміру ОБСЄ як безпекової спільноти є формування та закріплення довіри між учасниками Організації. При цьому ми вважаємо за доцільне більш докладно зупинитися на теоретичних положеннях шляхів підвищення рівня досягнення довіри, оскільки вона дозволяє подолати підозру та сприяє становленню мирних і передбачуваних стосунків між різними акторами, таким чином сприяючи основній меті безпекових спільнот – унеможливлення конфліктів між учасниками багатостороннього об'єднання, та дослідити особливості діяльності ОБСЄ на цьому напрямі.

Дослідники різних наукових шкіл сходяться на виділенні трьох великих блоків стратегій взаємодії між сторонами, які сприяють становленню довіри: блок поступальних стратегій, блок «ідентичності» та інституційний блок [220, с.3]. Поступальні стратегії передбачають поетапне розширення напрямів взаємодії між акторами, починаючи з невеликих кроків та сфер співробітництва, поступово розширюючи їхнє коло та глибину взаємодії. Яскравим прикладом цих стратегій є стратегія «ГРІТ» – *graduated and reciprocated initiatives in tension reduction/ gradual reduction in tension* (градуїзовані та взаємні ініціативи зі зниження напруженості), – запропонована у 1966 р. Ч.Осгудом, радником Агентства США з контролю над озброєннями та роззброєнням. За думкою Ч.Осгуда, кожна сторона конфлікту (у його прикладі – США та СРСР в умовах холодної війни) повинна йти на маленькі односторонні кроки/поступки, аби показати іншій стороні своє бажання врегулювання ситуації, що повинно призвести до поступового формування довіри у взаємовідносинах (при чому навіть односторонні кроки можуть бути ефективними – так, візит А. Садата до Єрусалима у 1977 р. вважається прикладом успішного застосування такого роду стратегії) [167, с.313].

Стратегії «ідентичності» базуються на розумінні того, що відносини довіри можуть розвиватися між акторами, які поділяють спільні цінності та характеристики [245, с.237]. І саме такі спільні риси, а не історія взаємовідносин між акторами, є ключовими для забезпечення відносин та становлення довіри.

Інституційні стратегії виходять з того, що найважливішим аспектом у формуванні довіри виступають наявні інститути співробітництва – набір правил, принципів та норм, які «визначають способи ведення співробітництва та суперництва між акторами» [263, с.8]. У сфері безпеки ефективними правилами такого роду, які сприяють формуванню атмосфери довіри, вважаються такі, що дозволяють державам брати участь у колективних рішеннях та впливати на них («ефективний голос»), а також такі, які залишають їм простір для маневру у внутрішньополітичних питаннях («вільний простір») [220, с.8].

При цьому ОБСЄ, на переконання дисертанта, активно впроваджує самою своєю діяльністю усі три блоки стратегій, спрямованих на закріплення довіри між своїми державами-учасниками. Поступальне розширення сфер взаємодії відображається в оглядах виконання зобов'язань держав в трьох «кошиках»; стратегії ідентичності – у спробах закріпити демократичні та ліберальні цінності в якості життєво важливих на внутрішньодержавному рівні в усіх державах-учасниках; інституційні – передусім, у принципі консенсусу та відкритості держав до співробітництва з незалежними інститутами ОБСЄ, які мають можливість де-факто втручатися у національні внутрішні справи.

При цьому перший блок стратегій (поступальний), на нашу думку, пригаманий першому виміру безпеки, у той час як другий та третій – людському виміру. Відповідно, більш детальний розгляд таких засобів формування довіри ми пропонуємо почати саме з першого – військово-політичного – виміру безпеки ОБСЄ.

Автор вважає, що в рамках ОБСЄ формування довіри а також створення нових правил та інститутів співробітництва (більш формальних та обов'язкових, аніж звичайні зобов'язання в рамках ОБСЄ, невиконання яких не несе юридичних наслідків) досягається шляхом практичної співпраці між державами на трьох рівнях: функціональному, структурному та на напрямі попередження конфліктів.

До функціонального рівня автор відносить ЗЗД та ЗЗДБ (передусім, у вигляді Віденського документа), Кодекс поведінки стосовно військово-політичних аспектів безпеки [44], Договір про відкрите небо та регулярні семінари з військової доктрини (для часів НБСЄ)/діяльність ФСБ для ОБСЄ. До структурного рівня ми відносимо ДЗЗСЄ, діяльність на напрямі реформування цивільного сектору оборони, верифікаційні заходи та управління потоками малої та стрілецької зброї. До напрямку попередження конфліктів, передусім, відноситься діяльність польових місій ОБСЄ, контртерористична діяльність, діяльність Центру попередження конфліктів ОБСЄ та незалежних інститутів (з особливим акцентом на діяльності ВКНМ).

Хронологічно, першими заходами у сфері контролю над озброєннями у першому вимірі ОБСЄ були функціональні – ЗЗД та ЗЗДБ (на практиці, протягом останніх років різниця між цими двома термінами у науковій літературі майже не виділяється; водночас, дисертант притримується вихідних формулювань НБСЄ, де спочатку мова велася виключно про ЗЗД, які були розширені до ЗЗДБ лише зі включенням до комплексу заходів невійськових аспектів безпеки та ЗЗДБ невійськового характеру), спрямовані на збільшення рівня військової транспарентності в Європі та зниження ризику неочікуваного нападу НАТО та ОВД один на одного. ЗЗД були спочатку закріплені у ГЗА, потім – у Стокгольмському документі 1986 р. та Віденському документі 1990 р., наразі чинному у редакції 2011 р.

Згідно ВД (у тому числі його попередніх редакцій, з яких «проривним» оновленням була версія 1999 р., яка підкреслювала значення регіонального / субрегіонального виміру для безпеки), держави беруть на себе зобов'язання поетапно здійснювати нові, ефективні та конкретні дії, спрямовані на розвиток прогресу в зміцненні довіри і безпеки і в досягненні роззброєння, з тим щоб реалізувати та виразити обов'язок утримуватися від застосування сили чи погрози силою в їхніх взаємних, так і у міжнародних відносинах в цілому.

До комплексу ЗЗД при цьому входять:

- Щорічний обмін військовою інформацією (по часу подання відповідної інформації узгоджене з відповідними положеннями ДЗЗСЄ – до 15

грудня), серед іншого, про збройні сили (організацію їх командування, найменування, чисельність / плани про її збільшення, військову техніку, що мається у розпорядженні), основні системи озброєння та техніки (ті, які використовуються та які плануються до введення), плани їх розгортання;

- Обмін інформацією, роз'яснення та підтримка діалогу щодо планування у сфері оборони;
- Заходи зі зменшення небезпеки (механізм консультацій і співробітництва стосовно незвичайної військової діяльності; співпраця у разі виявлення небезпечних інцидентів військового характеру; організація ознайомчих візитів);
- Підтримка контактів на робочому рівні між військовими держав-учасниць;
- Попереднє повідомлення та надання можливостей здійснювати спостереження за окремими видами військової діяльності, а також здійснювати інспекції з метою перевірки наданої інформації.

Особливістю практичного застосування ЗЗД на сучасному етапі виступає саме їхній регіональний рівень, що може охоплювати не всіх без виключення держав-учасниць ОБСЄ, а навіть окремі держави та субрегіони. Про такі ЗЗД та ініціативи щодо їх застосування держави заохочуються інформувати одне одного на засіданнях ФСБ, який у свою чергу, виступає певним депозитарієм такого роду домовленостей [6]. Це виливається в оформлення дво- або багатосторонніх угод про ЗЗД, які були укладені між собою за період чинності ВД більш, ніж 20 державами [308].

У свій час, для України укладання таких ЗЗД на двосторонньому рівні з сусідніми державами було пріоритетним напрямом діяльності в рамках ФСБ ОБСЄ – зокрема, в період чинності позаблокового статусу нашої держави, оскільки це дозволяло отримати якщо не гарантії безпеки, то можливості відвідати сусідні країни, аби переконатися в безпечності свого оточення. Такі угоди було укладено з Білоруссю [107], Польщею [108], Румунією [109], Словаччиною та Угорщиною [110]. При цьому варто відзначити, що Росія протягом багатьох років відмовлялася від укладання будь-яких двосторонніх угод з Україною про ЗЗД

[224].

З роками, у тому числі, за ініціативи України, до ЗЗД у галузі звичайних озброєнь додалися також аналогічні заходи (втім, набагато менш охоплюючі за глибиною обміну інформацією та допуском інспекцій) у військово-морській сфері та сфері ІКТ [286; 289].

Водночас, розвиток ЗЗД та питання їхнього поглиблення в усіх сферах. Стоїть під питанням на тлі триваючого мораторію РФ на виконання ДЗЗСЄ та обмеженості у цьому зв'язку військової інформації стосовно ЗС Росії, а також після загострення кризи в та довкола України, питання подальшого оновлення ВД продовжує безрезультатно стояти на порядку денному Організації, аби ЗЗДБ відповідали сучасним військовим, безпековим та технологічним реаліям у Європі, а також включали положення про заходи довіри щодо нових сучасних видів військової діяльності [332].

Так, ще у 2012 р. в рамках ФСБ ОБСЄ велася активна робота з вироблення концептуального бачення суті подальшої модернізації ВД, проте, такий підхід викликав категоричне неприйняття з боку РФ, яка зазначає, що ВД не можна застосовувати як заміну ДЗЗСЄ в силу різного характеру цих документів, а також виходячи з формальних пояснень неможливості збільшення навантаження та, відповідно, фінансування верифікаційних заходів [13].

Іншими ж державами-учасницями визнається, що в рамках діяльності ОБСЄ контроль над звичайними збройними силами та ЗЗД не є інструментами для вирішення конфліктів, а виступають засобами їх попередження, що повинні сприяти стабільності та передбачуваності і посилити безпеку в Європі [191].

Одним з елементів системи ЗЗД також виступає Договір про відкрите небо [29], який було підписано в рамках НБСЄ у 1990 р. і який набув чинності у 2002 р. Членами Договору є 34 держави ОБСЄ, він є відкритим для приєднання інших держав (ще один прояв інклюзивного характеру діяльності Організації). Договір дозволяє учасникам здійснювати спостережні польоти над територією один одного, а також дає право на отримання результатів фотозйомки, що здійснювалася під час таких польотів будь-яким з інших учасників [192, с.60].

Разом з тим, низка держав-учасниць є незадоволеними окремими аспектами

функціонування Договору: так, РФ час від часу відзначає зниження ефективності його реалізації у контексті рішення країн НАТО не здійснювати польоти над територіями одне одного [29] (відповідно, Росія втрачає джерело отримання додаткової інформації та фотознімків). Окрім того, конфліктні ситуації довкола Грузії у 2008 р. та України у 2014-2017 рр. призвели до часткового відходу держав, що опинилися втягнутими в конфлікти від зобов'язань за Договором (так, Грузія припинила виконання Договору стосовно Росії у 2012 р. у відповідь на обмеження РФ здійснення польотів уздовж кордонів Південної Осетії та Абхазії [201]; а статус і приналежність Кримського півострова, а відповідно, і здійснення суверенітету над ним, оскаржуються українською та російською сторонами). Такі відмови від повноцінного виконання взятих на себе зобов'язань ставлять під сумнів ефективність функціонування режиму взагалі, оскільки поставлені перед ним завдання він виконати не в змозі [327, с.375].

Водночас, важливою роллю ЗЗД та ЗЗДБ ОБСЄ також є те, що вони стали джерелом та прикладом для наслідування в рамках інших регіональних безпекових об'єднань – наприклад, в рамках АСЕАН. Зокрема, вони знайшли своє місце в рамках АРФ, хоча й у трохи видозміненому вигляді у порівнянні з аналогічними заходами на просторі від Ванкувера до Владивостока. Так, в рамках зони відповідальності АРФ ЗЗДБ включають:

- поширення між державами-учасниками документів та заяв з питань оборонної політики;
- публікацію «білих книг» з питань оборони;
- підготовку і надсилання даних до Реєстру звичайних озброєнь ООН, а також розповсюдження покраїнових даних між державами АРФ;
- участь у двосторонніх безпекових діалогах, оборонних контрактах та спільних навчаннях (у тому числі програмах обміну);
- участь у процесах контролю над озброєннями, роззброєння та нерозповсюдження, таких як Договір про всеохоплюючу заборону ядерних випробувань, Конвенція про заборону хімічної зброї, Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають

невибіркову дію, Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення, ДНЯЗ [311, с.68].

На нашу думку, враховуючи досвід діяльності ОБСЄ, для забезпечення успішного формування безпекової спільноти АРФ повинен розширити коло своєї відповідальності, включивши до пріоритетних напрямів врегулювання конфліктів, а не лише залишивши його на папері. Це пояснюється і рівнем сек'юритизації міждержавних конфліктів в регіоні, які всіма державами визнаються як потенційні загрози міжнародному миру та безпеці (а не лише регіональному) – свідченням цього є загальна занепокоєність північнокорейською ядерною програмою, а отже, ці конфлікти потребують негайного вирішення, – а також колом учасників АРФ, яке включає в себе усіх важливих та зацікавлених регіональних гравців. На сучасному етапі діяльності АРФ це вбачається малоімовірним (так, у 2004 р. Пакистан було включено до АРФ лише за умови, що країна не буде використовувати Форум для вирішення своїх суперечок з Індією і не вносити ці питання до порядку денного Форуму [193, с.414]), але у разі успішності аналогічних європейських проєктів, може стати перспективною галуззю діяльності і в ПСА.

Серед заходів, які були вжиті в рамках ОБСЄ на структурному рівні, найбільш вагомим був Договір про звичайні збройні сили в Європі, укладений у 1990 р. між двома військово-політичними блоками з метою, аналогічною ВД: ліквідації «потенціалу для несподіваного нападу і початку великомасштабних наступальних дій в Європі» [27, с.4].

Певною мірою, ДЗЗСЄ вважається прикладом реалізації європейської концепції «ненаступальної оборони» [262; 268], яка де-факто у 1987 р. була закріплена у військовій доктрині СРСР. Водночас, розпад СРСР призвів до зміни військових пріоритетів держав та до необхідності внесення змін і до самого ДЗЗСЄ, який орієнтувався на міжблокове протистояння. Зміни торкнулися, поперше, району застосування Договору – так, Прибалтійські республіки колишнього СРСР, отримавши незалежність, не приєдналися до Договору.

З метою розподілу прав і зобов'язань СРСР вісім пострадянських держав у

1992 р. уклали Ташкентську угоду про принципи і порядок виконання ДЗЗСЄ, в рамках якої розподілялися максимальні рівні озброєнь для кожної держави, і яка так і не набула чинності.

Зміни в Європі, пов'язані з припиненням дії Варшавського договору, розпадом СРСР і початком розширення НАТО, зробили необхідним приведення ДЗЗСЄ у відповідність з новою ситуацією. У 1996 р. коригування положень Договору, що стосувалися розмірів флангових районів (зону з найбільш жорсткими обмеженнями) Росії та України, були зафіксовані у фланговому документі, прийнятому на першій Конференції з розгляду дії ДЗЗСЄ. На цій Конференції було також вирішено, що «держави-учасники розглянуть варіанти адаптації, спрямовані на досягнення цілей Договору та підвищення його життєздатності та ефективності» [38]. Результатом подальших переговорів стало підписання в 1999 р. Угоди про адаптацію ДЗЗСЄ, яка чинності також так і не набула.

В адаптованому Договорі був відображений відхід від міжблокового протистояння – замість сумарних обмежень для угруповань вводилися національні та територіальні граничні рівні для кожної держави-учасниці окремо. Також статтею XVIII передбачалася можливість приєднання до Договору для будь-якої учасниці ОБСЄ, територіально розташованої в межах району його застосування. Угода була ратифікована лише чотирма державами – Білоруссю, Казахстаном, Росією та Україною (при чому, без передачі ратифікаційної грамоти депозитарію). Інші держави відмовилися почати ратифікацію Угоди до виведення російських військ з територій Молдови та Грузії [217, с.135], чого Росія так і не зробила, незважаючи на проголошену готовність зробити це Стамбульською Хартією європейської безпеки [123, с.32].

Загалом, у процесі виконання Договору про звичайні збройні сили в Європі, починаючи з 1990 року – моменту його підписання, не лише було ліквідовано понад 72 тис. одиниць військової техніки, на яку встановлювалися кількісні обмеження, але й проведено тисячі інспекцій, що суттєво підвищило рівень довіри та військової транспарентності на континенті (і слугувало саме в якості доказу ефективності ЗЗД ОБСЄ). Ми погоджуємося з точкою зору дослідників, що саме

після укладання Угоди про адаптацію у 1999 р. та подальшого провалу приведення ДЗЗСЄ у відповідність з військово-політичними реаліями на зламі тисячоліть поступово увесь напрям контролю над звичайними збройними силами в ОБСЄ припинив своє ефективне функціонування [221, сс.52-53].

Разом тим, низка держав-учасниць продовжує добровільно виконувати положення ДЗЗСЄ по відношенню одна до одної, визнаючи важливість існування та функціонування такого роду форми контролю над озброєннями. З підписантів Договору (якими є 22 держави-члени НАТО – усі, крім Латвії, Литви, Естонії, Хорватії, Словенії, Албанії, - та РФ, Україна, Білорусь, Молдова, Грузія, Вірменія, Азербайджан і Казахстан) усі держави-члени ДЗЗСЄ, окрім Росії, виконують взяті на себе ще у 1990 р. зобов'язання. Навіть у Ювілейній декларації Астанинського саміту ОБСЄ 2010 р. високо оцінюється значення Договору у «створенні стабільної та передбачуваної ситуації для усіх держав-учасниць ОБСЄ». Водночас, відзначається, що ДЗЗСЄ виконується не в повній мірі, а Угода про адаптацію ДЗЗСЄ не набрала чинності, хоча сам напрям вбачається необхідним і перспективним [144].

Проблема у цьому зв'язку полягає в тому, що у грудні 2007 р. Російською Федерацією виконання ДЗЗСЄ було призупинено (формально – через відмову інших держав ратифікувати Угоду про адаптацію, а також у зв'язку з «негативними ефектами» поведінки держав-членів НАТО: флангових обмежень, загальних рівнів сил та планів зі встановлення американських антибалістичних ракет на території Польщі [261]). Після агресії у Грузії 2008 р. та в Україні 2014 р., введення військ до яких вводилося у порушення умов ДЗЗСЄ, це вилилося у подальшу повну відмову російської сторони брати участь у Договорі (проголошено у 2011 р.) та формальне призупинення у 2015 р. своєї участі у Спільній консультативній групі [37] (СКГ), в рамках якої велися переговори про його майбутнє. Правове обґрунтування такого кроку Росія базує на пункті 2 статті XIX про вихід з Договору: «Кожна держава-учасниця в порядку здійснення свого національного суверенітету має право вийти з даного Договору, якщо вона вирішить, що виключні положення, що відносяться до змісту даного Договору, поставили під загрозу її вищі інтереси» [27, с.24]. На думку російської сторони,

правова можливість призупинення дії договору, в якому відсутнє положення про призупинення, але передбачається вихід з нього, ґрунтується на максимі «більше включає менше». Росія визнає, що прецедентів призупинення практично немає, і вихід із Договору можливо був би більш прийнятним та зрозумілим кроком – але це однозначно призвело б до повного розвалу системи безпеки, заснованої на контролі над озброєнням. Призупинення ж, згідно з російською точкою зору, не призвело до такого конфронтаційного результату і залишає відкритою можливість для подальшого ведення переговорів.

У відповідь на початково висловлену позицію РФ, у листопаді 2011 р. делегації 22 держав-учасниць ДЗЗСЄ, які є членами НАТО, зробили заяви стосовно своїх подальших кроків. У заявах відзначається, що положеннями чинного Договору не передбачено призупинення його виконання, нагадується про відповідні демарші, у яких резервувалося право адекватно відреагувати на крок, зроблений російською стороною. Закликаючи РФ протягом попередніх чотирьох років (з 2007 по 2011 рр.) відновити виконання Договору, ці держави-учасниці попереджали, що ситуація, яка склалася, не може тривати невизначений термін. У цій ситуації, починаючи з дати виголошення заяв, згадані 22 держави-учасниці ухвалили рішення більше не надавати РФ інформацію в рамках щорічного обміну даними, яка згідно з Договором відбувається 15 грудня; не надсилати будь-яких повідомлень, передбачених положеннями ДЗЗСЄ; не приймати інспекцій, проведення яких просить російська сторона. Водночас, була висловлена готовність припинити виконання таких обмежувальних заходів, якщо РФ відновить виконання ДЗЗСЄ у повному обсязі. Підкреслювалося також, що стосовно інших держав-учасниць ДЗЗСЄ виконання зобов'язань у повному обсязі залишається чинним. Держави НАТО також не мають наміру перевищувати встановлені Договором верхні обмеження на кількість військової техніки та озброєнь.

Для виходу з ситуації «глухого кута» навколо ДЗЗСЄ протягом 2010-2011 рр. під керівництвом представниці США посла В.Нуланд (теперішнього помічника Державного секретаря Сполучених Штатів з питань Європи та Євразії) проходили консультації у форматі 30+6 (держави-учасниці ДЗЗСЄ + 6 нових держав-членів НАТО, які не є сторонами ДЗЗСЄ), які так і не завершилися успіхом [378].

У цій ситуації наприкінці 2012 р. делегації України, Швейцарії та Австрії почали просувати ідею проведення в рамках ФСБ фокусованого обговорення взаємопов'язаних питань контролю над звичайними озброєннями та ЗЗДБ. 17 січня 2013 р., у якості одного з пріоритетів Українського головування, Діючим головою ОБСЄ, Міністром закордонних справ України Л.О.Кожарою було відзначено започаткування в рамках ФСБ діалогу, спрямованого на обговорення ролі контролю над звичайними озброєннями та ЗЗДБ у сучасній та майбутній архітектурі європейської безпеки [136].

За підсумками низки проведених Українським головуванням заходів у рамках просування своїх пріоритетів та процесу «Гельсінкі +40», де чинне місце було віддано проблематиці контролю над озброєннями, було підготовлено робочий документ, що повинен був слугувати відправною точкою для наступного Швейцарського головування в ОБСЄ в роботі на військово-політичному вимірі. Врешті-решт в остаточному документі Київського засідання РМЗС він отримав вигляд звіту голови ФСБ про діяльність за рік у відповідних галузях [358].

Разом з тим, незважаючи на проголошене Швейцарським та Сербським головуваннями в ОБСЄ у 2014 та 2015 рр. прагнення продовжити, розширити та поглибити обговорення проблематики контролю над звичайними озброєннями у рамках відповідних директивних органів та механізмів ОБСЄ, це питання з пріоритетів військово-політичного виміру діяльності Організації було відсунуте на другий план у зв'язку з подіями в та навколо України. Це призвело до ситуації, коли у 2014-2015 рр. не було ухвалено жодного документу (навіть у вигляді затвердження річного звіту діяльності ФСБ) з цієї проблематики, що є відкритим провалом як для Головування, так і для Організації в цілому.

Водночас, саме військово-політична проблематика залишається особливо важливою та потребує подальшого свого розвитку у контексті формування довіри між державами-учасницями, оскільки підвищення рівня військової прозорості, яке досягається внаслідок зниження військової техніки та ефективного обміну інформацією, є одним з ключових факторів поглиблення співробітництва у військово-політичному вимірі та формуванню дружніх партнерських образів держав-учасниць [266, сс.110-111].

Таким чином, на думку багатьох дослідників, режим контролю над звичайними озброєннями в Європі по всіх основних напрямках сьогодні знаходиться у стані невизначеності та доволі низької ефективності [123, с.32], що залишає це питання відкритим на порядку денному діяльності ОБСЄ як найбільшого за складом учасників майданчику обговорення зазначеної проблематики.

З іншого боку, варто відзначити, що у ході вирішення заморожених конфліктів на просторі відповідальності Організації поняття ЗЗД поступово трансформувалося з виключно такого, що відносилось до військової проблематики, до між вимірною, поступово перетворюючись на ЗЗДБ. Так, у рамках процесу Корфу та подальшого діалогу «від В до В» експертами неодноразово наголошувалося на необхідності розробки окремого концептуального документу (або хоча б збірки-довідки) з питань ЗЗД/ЗЗДБ невійськового характеру та елементів їх впровадження на різних етапах розвитку конфліктів (конфліктного циклу). Такий документу вигляді Керівних принципів ОБСЄ з невійськових заходів зміцнення довіри було підготовлено та представлено на розгляд держав-учасниць у 2012 р. [86].

Цими Керівними принципами невійськові ЗЗДБ визначаються як дії чи процеси, що здійснюються на всіх етапах конфліктного циклу і охоплюють три виміри безпеки у політичній, економічній, екологічній, соціальній та культурній галузях з метою підвищення транспарентності та рівня довіри між двома чи більше конфліктуючими сторонами задля запобігання чи (ре)ескалації конфлікту між державами та (чи) всередині держав, аби проториги шлях до стійкого врегулювання конфлікту [86, с.9].

ЗЗД і ЗЗДБ у цьому контексті виступають інструментами зниження напруженості у конфліктах, а також зменшують вірогідність виникнення, ескалації чи повторного спалаху конфлікту з причини відсутності інформації, у результаті непорозуміння, помилки чи невірною тлумачення дій потенційного (або реального) супротивника. Крім того, вони слугують засобом закріплення довіри та подолання розмежувальних ліній між потенційними антагоністами, а також важливою складовою досягнення стійкого і сталого миру. Самі по собі ЗЗДБ не

можуть вирішити конфлікт у разі його наявності, але можуть сприяти зміні відносин між учасниками та їхньої поведінки (а відповідно, і ситуації, у якій конфлікт протікає). Тому вони, скоріше є своєрідною інвестицією у більш глобальну справу закріплення миру, а не самоціль діяльності як такою.

Загалом, вдалим прикладом такого роду невійськових ЗЗД в рамках ОБСЄ вважається, зокрема, започаткування секторальних робочих груп з питань укріплення довіри в Молдові. Так, з моменту оголошення про початок цієї ініціативи у 2008 р. і лише до 2011 р. було створено вісім діючих робочих груп по таких напрямках, як сільське господарство і екологія, залізниця, транспорт й інфраструктура, охорона здоров'я, гуманітарна допомога і соціальні питання, правоохоронні питання і громадянський статус. Процес цих ЗЗД, у тому числі у переговорницьких форматах «5+2» та «1+1», приніс конкретні результати: досягненням стало відновлення у 2010 р. роботи залізниці Кишинів-Тирасполь-Одеса, що була закрита з 2006 р. [86, с.72]

У контексті розбудови державних інститутів, які б відповідали проголошеним у Паризькій хартії цілям і зобов'язанням держав-учасниць «будувати, консолідувати та укріплювати демократію як єдину систему правління» [168, с.5] важливим напрямом розбудови демократії та закріплення прав людини є реформування безпекового сектора. На практиці в діяльності ОБСЄ це виливається у підтримку національних зусиль (або через функціонуючий в рамках Секретаріату Організації відділ стратегічної поліцейської діяльності, або через реалізацію проектів ОБСЄ за підтримки польових місій у країнах) у галузях поліцейської діяльності та контролю над кордонами.

Розвиток ідеї залучення ОБСЄ до поліцейської діяльності відбувався поступово, в першу чергу, через поетапне розширення мандатів польових присутностей Організації на Західних Балканах. Так, у жовтні 1998 р. ОБСЄ надала свою згоду на моніторинг поліцейської діяльності в районі р. Дунай у Хорватії [284], що раніше здійснювалося Тимчасовою адміністрацією ООН у Східній Славонії. Наступного року, у Косово, ОБСЄ була залучена до створення школи поліції та впровадження в регіоні професійних стандартів поліцейської діяльності. Після прийняття Стамбульської хартії європейської безпеки, у якій

згадувалося про необхідність здійснення моніторингу поліцейської діяльності на місцевому рівні [64, с.13], ОБСЄ надавала експертну допомогу Сербії та Чорногорії, Македонії, Албанії у розвитку власної професійної поліції та створенні багатонаціональних поліцейських служб [206, с.278] (цей напрям, до речі, надалі був розвинений ВКНМ у Рекомендаціях, розроблених для усіх держав-учасниць ОБСЄ [81], а також використаний в окремих правозахисних проектах БДПЛ).

Враховуючи практику, яка склалася на Балканах, а також з огляду на терористичні атаки 11 вересня, на Бухарестській РМЗС 2001 р. було ухвалено рішення про посилення можливостей ОБСЄ у наданні допомоги у поліцейських питаннях на запит зацікавлених держав-учасниць [25, сс.38-41]. На виконання цього рішення в рамках Секретаріату ОБСЄ було створено Відділ стратегічних питань поліцейської діяльності, відповідальний за виконання такого роду запитів держав-учасниць, який активно включився у надання експертної підтримки польовим операціям на Західних Балканах, Кавказі та у Центральній Азії. Окремими фаховими для ОБСЄ напрямками у цьому зв'язку є багатонаціональні поліцейські тренування, поліцейська діяльність на кордоні (яка відокремлюється від контролю над кордонами) та поліцейська діяльність в спільнотах (community policing), які ставлять на меті залучення більш широкого кола представників суспільства заради уникнення ставлення до поліції як карального та репресивного органу [206, с.279].

Контроль над кордонами – інший напрям діяльності, який активно просувається в Організації, в першу чергу, у контексті моніторингу виконання зобов'язань сторін конфліктів – для закріплення операційної діяльності польових присутностей Організації (що було притаманним для балканських місій, як і поліцейська діяльність, у другій половині 1990-х рр., але не втрачає своєї актуальності і до сьогодні у контексті розвитку ситуації в та довкола України). З іншого боку, останніми роками він набирає все більшої ваги з огляду на активізацію співробітництва з державами-партнерами у контексті боротьби з транснаціональними загрозами та збільшення ваги міграційних ризиків.

Серед польових операцій, мандат яких включав в себе питання

спостереження за ситуацією на кордоні, була присутність в Албанії (уздовж албанського кордону у ході косовської кризи) у 1998-1999 рр., Македонії у 2001-2002 рр. (македонський північний кордон під час та після албанського повстання), у Грузії у 2000-2005 рр. (окремі ділянки чеченського, інгушського та дагестанського частин грузинсько-російського кордону) [206, с.276], та в Росії – з 2014 р. (українсько-російський кордон на двох КПП). Крім того, БДПІЛ, спільно з польовими операціями та Міжнародною організацією з міграції, проводило низку успішних проектів, спрямованих на демілітаризацію, підвищення кваліфікації та гуманітарної обізнаності співробітників прикордонних служб у країнах Південного Кавказу (Вірменії, Азербайджані, Грузії), Центральній Азії (Казахстані, Киргизстані та Таджикистані) та в Україні.

Зі свого боку, ЦПК Секретаріату ОБСЄ з 2002 р. проводив у країнах Центральної Азії постійні тренінги для співробітників прикордонних і митних служб з боротьби з нелегальною торгівлею легкою зброєю [206, сс.276-277], що у подальшому вилилося у створення в Душанбе у 2009 р. постійно діючого Коледжу ОБСЄ з управління кордонами, який концентрується на навчанні офіцерів вищої ланки з країн Центральної Азії (у тому числі, Афганістану як країни-партнера) та Східної Європи. Місцезнаходження цього коледжу пояснюється в першу чергу тим, що саме цей регіон для Європи вважається найбільш уразливим з точки зору незаконного обігу та подальшого трафіку наркотиків, зброї та навіть людей.

Прикордонний коледж ОБСЄ створювався, у тому числі, і на виконання прийнятої у 2005 р. Концепції з безпеки та управління кордонами. Незважаючи на те, що на практиці вона є документом загального характеру і не містить чітких зобов'язань та пріоритетів для держав-учасниць, вона наголошує на необхідності посилення міждержавного співробітництва у зазначеній галузі з метою боротьби з транснаціональними загрозами, а також на забезпеченні свободи пересування громадян [49]. Тісне співробітництво (переважно у вигляді обміну інформацією та досвідом) у цьому зв'язку Секретаріат ОБСЄ здійснює з Управлінням ООН з наркотиків і злочинності, який також знаходиться у Відні, та з іншими міжнародними організаціями, що опікуються зазначеною проблематикою.

Невійськові аспекти безпеки, як вже зазначалося, знаходять на «зламі»

окремих вимірів діяльності ОБСЄ – або першого з другим, або першого з третім, або ж навіть усіх трьох одразу, оскільки їхнє вирішення може задовольнити тільки комплексний підхід; а наслідки існування цих загроз зачіпають різні сфери життєдіяльності суспільства. Серед ключових напрямів таких аспектів ОБСЄ розглядає, в першу чергу, боротьбу з тероризмом, кібернетичну безпеку, протидію незаконному обігу наркотиків і зброї, торгівлі людьми. Свідченням збільшення важливості цього аспекту безпеки в рамках Організації стало створення в структурі Секретаріату (у відповідності до рішення Вільнюської РМЗС 2011 р. [182]) окремого Департаменту з питань протидії транснаціональним загрозам, керівником якого у квітні 2012 р. було призначено представника РФ О. Лиженкова.

Разом з тим, далеко не на всіх напрямках своєї задекларованої діяльності ОБСЄ може ефективно функціонувати чи, взагалі, внести хоча б якийсь внесок у подолання такого роду загроз. Наприклад, боротьба з тероризмом в рамках ОБСЄ здійснюється лише у популістській формі, залишаючись на практиці маргіналізованим напрямом діяльності і виключно ще одним майданчиком для обговорення такого роду глобальної проблеми (останніми роками, включаючи актуальну і для української сторони тематику іноземних бойовиків-терористів – але скоріше, переносючи певні ООНівські документи на регіональний рівень і наголошуючи на важливості виконання відповідних резолюцій РБ або ГА ООН) – навіть незважаючи на наявність формально існуючої «Консолідованої концептуальної бази ОБСЄ по боротьбі з тероризмом» [82; 207, с.122].

Цікавим аспектом у контексті боротьби ОБСЄ з цією загрозою є залучення БДПЛ ОБСЄ – звісно, у контексті правозахисної діяльності. Так, Бюро проводить регулярні дослідження і виробляє рекомендації державам з проблематики дотримання прав людини у ході боротьби з тероризмом, проводить відповідні тренінги для співробітників різних служб держав-учасниць, роблячи акцент на внутрішніх реформах, які потрібно здійснити в державах для унеможливлення появи факторів, які призводять до тероризму (на кшталт боротьби з радикалізацією та жорстоким екстремізмом). Бюро концентрується на оцінці соціально-економічних факторів (корупція, належне врядування, рівень безробіття), посиленні демократичних інститутів і верховенства права (у тому

числі демократичної поліції, сприянню діалогу між державою та громадським суспільством), боротьбі з нетолерантністю та дискримінацією [301, с.44].

Набагато ж перспективнішим (з точки зору потенційної ефективності), на нашу думку, напрямом для ОБСЄ є боротьба з організованою злочинністю, включаючи боротьбу з незаконною торгівлею та корупцією. Багато в чому це пояснюється можливістю пошуку спільних «точок дотику» з цих питань серед усіх держав-учасниць ОБСЄ без виключення – на відміну від проблематики першого та третього вимірів. Питання другого виміру ОБСЄ, пов'язані з належним управлінням та боротьбою з корупцією/відмиванням грошей, є такими, з яких доволі легко досягти консенсусу і, отже, в теперішніх кризових умовах відсутності довіри між учасниками Організації, можуть слугувати першим етапом започаткування серії подальших поступальних стратегій взаємодії, спрямованих у тому числі, на формування та закріплення довіри між 57 державами-учасницями.

Проблематика боротьби з корупцією та належного врядування активно реалізується в державах-учасниках польовими операціями та шляхом реалізації відповідних проектів БДППЛ ОБСЄ (або навіть спільних проектів Бюро та Ради Європи). У свою чергу, і боротьба з незаконною торгівлею набуває також все більших обертів в Організації, зокрема, ОБСЄ стає фаховою для Європи інституцією у сфері боротьби з незаконною торгівлею людьми – введення постійно діючої посади Спеціального представника та координатора ОБСЄ з питань протидії торгівлі людьми свідчить про актуальність та значимість цього питання для 57 держав-учасниць. Таким чином напрям, який спочатку був пріоритетним для боротьби з загрозами, що походили з Західних Балкан, став актуальним для всього простору відповідальності, і наразі набутий досвід і напрацювання з того регіону впроваджуються, переважно, у країнах Центральної Азії. У ширшому ж контексті усі держави регіону страждають від цієї загрози, оскільки є країнами або походження, або транзиту, або кінцевим пунктом такої торгівлі. ОБСЄ ж зі своєю багатовимірністю охоплює усе коло пов'язаних питань: вже неодноразово згадані права людини та верховенство права, боротьбу з корупцією та злочинністю, дискримінацією та нерівністю, а також надає сприяння державам-учасницям у розробці фахової економічної, трудової та міграційної

політики [172]. Крім того, регіональних багатосторонніх механізмів, що б опікувалися такими питаннями на глибокому рівні, існує не настільки багато (у порівнянні з механізмами колективної безпеки та антитерористичними зусиллями держав), що залишає достатнє поле для маневру для ОБСЄ.

\*\*\*

За роки свого існування у вигляді Організації (ми відраховуємо цей час з 1990 р. – як і початок створення плюралістичної безпекової спільноти на просторі своєї відповідальності), ОБСЄ накопичила значний пласт знань та досвіду у галузі безпеки – як традиційної – військово-політичної, – так і нетрадиційної – у інших вимірах діяльності, з огляду на всеохоплюючий характер розуміння безпеки в рамках Організації в цілому.

Співробітництво в галузі «традиційної» безпеки – військово-політичному вимірі, який в рамках ОБСЄ переважно концентрується на контролі над звичайними озброєннями та розробці військових ЗЗД, – має на меті підвищення рівня транспарентності та закріплення довіри між учасниками, які є ключовими факторами для руху у напрямі досягнення проголошеної мети діяльності ОБСЄ – формування безпекової спільноти на просторі від Ванкувера до Владивостока. У цьому зв'язку неготовність держав іти на обмін військовою інформацією в галузях контролю над звичайними збройними силами або ж виконання ЗЗДБ є показником відсутності такої довіри. І проблематичними чинниками для регіону ОБСЄ з огляду на це залишаються держави-сторони конфліктів – як заморожених (на кшталт Вірменії та Азербайджану / Грузії і Росії, які між собою інформацією не обмінюються), так і тих, що знаходяться у стадії ескалації (Україна / Росія).

Можливим виходом з ситуації відсутності довіри на просторі ОБСЄ могло би стати започаткування механізму примусу – тиску – «інфорсменту», який, згідно дослідниками фактору довіри в МВ, повинен забезпечувати співпрацю між акторами у тих випадках, коли довіри між учасниками не існує. В ОБСЄ, багато в чому завдяки її унікальному юридичному статусу, засобів такого «інсфорсменту» немає. Прецедентами тиску на держави-учасниці залишаються лише непрацюючий принцип «консенсус мінус один», а також трансформований в Суд з примирення та арбітражу валеттський механізм (який де-факто може реалізувати

принцип «консенсус мінус два»).

Водночас, взаємозалежність боротьби з загрозами – коли одна з них не може бути подолана без комплексного підходу усіх держав-учасниць – виступає ще одним свідченням високого ступеню взаємопроникнення безпеки та необхідності її забезпечення спільними зусиллями на євроатлантичному та євразійському просторі. Таким чином, міжвимірність і кооперативність для ОБСЄ є не лише її якісними характеристиками як міжнародної регіональної організації, але й показниками європейського РКБ.

Глобальний та міжвимірний підхід до сприйняття безпеки водночас виступає і перевагою, і недоліком функціонування ОБСЄ. З одного боку, він дозволяє охопити широке коло завдань та напрямів діяльності, які на перший погляд, здавалося б, не вписуються у формат міждержавної взаємодії – контроль над озброєннями, боротьба з транснаціональними загрозами, поліцейська діяльність, контроль за кордонами – які доволі часто виступають предметом двосторонніх, а не багатосторонніх домовленостей (або ж багатосторонніх, але у форматі систем колективної безпеки). З іншого боку, найголовніший недолік такого універсального підходу полягає в тому, що на практиці це виливається у відсутність чіткого бачення шляхів боротьби з загрозами та частковість вирішення проблем (не у комплексі, а «шматками»).

Зокрема, питання, пов'язані з реформуванням безпекового сектору країн, що розвиваються (у тому числі, постконфліктне відновлення на просторі ОБСЄ), не мають загального підходу в Організації. На думку деяких дослідників, ОБСЄ не лише не розробила жодної доктрини з цієї проблематики [206, с.282], але й взагалі намагається уникати застосування цього терміну для опису своєї діяльності у відповідних сферах; ОБСЄ фокусується на програмах з надання допомоги у поліцейській діяльності, які доволі часто не мають нічого спільного з більш важливим і більшим питанням – реформуванням системи юстиції [252, с.104]. Як наслідок, ефективність такого роду діяльності є обмеженою та час від часу доволі сумнівною.

У цьому контексті ми вважаємо, що проблематика першого виміру діяльності ОБСЄ – яка на сучасному етапі стоїть на перетині військових та оборонних питань

з питаннями державного будівництва – у перспективі може (і повинна – заради підвищення рівня транспарентності та налагодження міжлюдських контактів) бути поглиблена не лише за рахунок оновлення проблематики контролю над озброєннями та ВД, але й шляхом більш детальної розробки єдиного напрямку (концепції або ж керівних принципів) реформування сектору безпеки. Перевагами такого кроку стане більша єдність та однонаправленість розроблення й імплементації програм з допомоги державам у відповідних галузях (чи-то поліцейська діяльність, чи-то контроль за кордонами), оскільки з'явиться кінцева мета – будуть встановлені довгострокові пріоритети співробітництва держав у певній сфері та більш чітко визначені перспективи подальшого розвитку. Сама практика діяльності Організації протягом останніх 15 років показує, що тісне переплетіння питань поліцейської і правоохоронної діяльності, реформування сектору оборони та роззброєння, і навіть демобілізації та реінтеграції, потребують вироблення єдиної стратегії для постконфліктних держав.

З іншого боку, такий крок посилить синергію міжінституційної взаємодії в рамках самої ОБСЄ, адже доволі часто незалежність інститутів (у першу чергу, БДПЛ та ВКНМ) призводить до ситуації, коли забюрократизованість процесу погодження та започаткування проектів загальмовує процес впровадження певного проекту, або ж навіть відбувається (навіть якщо і формальне) дублювання функцій – наприклад, як у контексті вищезгаданої «боротьби» БДПЛ з тероризмом.

Разом з тим, таке тісне переплетіння проблематики робить той же перший вимір ОБСЄ «міжвимірним», який у сучасних міжнародних відносинах не може відокремлюватися від питань належного управління, демократизації, прав людини. Надання допомоги державами-учасниками ОБСЄ одна одній у тій же поліцейській діяльності в ширшій перспективі є не лише одним з факторів попередження конфліктів (у тому числі етнічних), але й свідченням закріплення і реалізації прав людини в суспільстві. Як зазначає А.Блойд, реформа поліцейської діяльності «є природнім елементом людського виміру ОБСЄ. Поліцейська організація, орієнтована на надання послуг, є необхідною для захисту прав людини усіх громадян, незалежно від того, багаті вони, чи бідні, сильні, чи

слабкі» [156, с.223]. У цьому зв'язку кооперативний та всеохоплюючий підхід до розуміння явища безпеки в ОБСЄ є не лише унікальністю Організації, а ключовою характеристикою її діяльності, яку потрібно використовувати та розвивати заради досягнення більш безпечної Європи.

### **3.2. Спільноти безпеки у вирішенні регіональних конфліктів**

Третім рівнем взаємодії між державами-учасницями ОБСЄ, спрямованої, нехай і опосередковано, на формування довіри між акторами, а безпосередньо – на забезпечення регіональної безпеки, як ми вже зазначали, є попередження конфліктів, чим ОБСЄ намагається займатися останні 25 років.

Незважаючи на спроби врегулювання конфліктів на просторі своєї відповідальності, сама наявність внутрішніх та міжнародних конфліктів у регіоні піднімає питання можливості ОБСЄ здійснювати контроль за кризовими ситуаціями, що виникають між державами-учасницями. Ще на початку 1990-х рр. балканські події чітко довели, що Організація потребує ефективних засобів превентивної дипломатії та постконфліктного відновлення – інакше функцію з побудови безпекової спільноти вона виконати не зможе. Події в та навколо України у 2014 р., анексія Кримського півострова Російською Федерацією, початок військових дій на сході України ще раз показали, що ОБСЄ доки ще не в змозі зупинити конфлікти у момент їх виникнення і доволі важко справляється з завданням попередження конфліктів.

Разом з тим, варто зазначити, що протягом останніх 5 років в рамках Організації здійснювалися спроби з дослідження окремих аспектів конфліктного циклу – можливих заходів на різних фазах конфлікту – з метою вироблення єдиної політики ОБСЄ та держав-учасниць з посилення їхніх можливостей на стадіях попередження конфліктів та постконфліктної реабілітації. З операційної точки зору цей процес, який також спочатку проходив у рамках «другого треку» - через процеси Корфу та «V to V dialogues», - завершився ухваленням у 2011 р.

відповідного рішення Вільнюської РМЗС [181].

Визнаючи необхідність своєчасного та превентивного реагування на кризи та конфлікти, що потребує в рамках ОБСЄ, зокрема, посилення її спроможностей раннього попередження в усіх трьох вимірах діяльності; своєчасного та об'єктивного отримання інформації (у тому числі про гуманітарну та безпекову ситуацію під час кризи та політичне бажання сторін вживати ранніх заходів); повного використання усього спектру існуючих інструментів, механізмів та процедур (а також створення нових, у разі потреби) на різних фазах конфліктного циклу, держави-учасниці погодилися надати нові повноваження окремим органам Організації. Зокрема, цим рішенням на Генерального секретаря, якому призначено, в першу чергу, адміністративні та менеджерські функції, покладені додаткові обов'язки з раннього попередження – у вигляді інформування та надання пропозицій на розгляд держав-учасниць з реагування на певну кризу та залучення різних органів, у тому числі ПА ОБСЄ, до тих чи інших аспектів загальної діяльності. Серед нових повноважень для Діючого головування найбільш знаковим у цьому рішенні, на нашу думку, є наголошення на можливості (і важливості) скликання спільних засідань ПР та ФСБ ОБСЄ – що є ще одним свідченням взаємопроникнення проблематики першого з другим з третім вимірами, і того, що конфліктні ситуації без систематичного та інклюзивного охоплення вирішити неможливо [181].

Досягненням ОБСЄ на цьому напрямі також вважається створення системи РЕАКТ – команд швидкої експертної допомоги та співробітництва (Rapid Expert Assistance and Co-operation Teams) – на виконання відповідних положень Хартії європейської безпеки 1999 р. Система РЕАКТ представляє собою своєрідний «пул» ресурсів (як людських, так і технічних), які можуть бути направлені для допомоги державам-учасникам вже протягом 24 годин з моменту ухвалення належного рішення ПР ОБСЄ. Саме за таким принципом в надзвичайних умовах розгорталися найновіші польові операції у відповідь на розгортання кризи в та навколо України у 2014 р. – СММ ОБСЄ та Місія спостереження за двома контрольними-пропускними кордонами на російсько-українському кордоні.

Загалом, усі польові операції ОБСЄ де-факто виконують завдання

попередження конфліктів, навіть якщо формалізованим мандатом головним завданням їхньої діяльності буде постконфліктне відновлення. Переважна більшість польових місій ОБСЄ займається також збором інформації щодо ситуації в країні перебування, регулярно звітуючи ПР та ДГ ОБСЄ. Відповідно, вони виступають достовірним джерелом інформації щодо подій на місцях, особливо у тих регіонах, де іншої міжнародної присутності немає. Наприклад, низкою європейських країн надзвичайно важливою у цьому контексті вважається Місія ОБСЄ в Таджикистані [368, с.495], адже фізично присутніх дипломатичних місій держав-учасниць ОБСЄ в Душанбе налічується лише 13, з яких 8 – є представництвами колишніх республік Радянського Союзу. Крім того, унікальною у цьому зв'язку є СММ, оскільки її спостерігачі присутні на території, яка не контролюється центральною владою приймаючої держави, тож вони є надзвичайно важливим постачальником інформації не лише для зовнішніх акторів, але й для самої України.

Виключеннями з кола польових операцій такого типу є лише Координатори проектів, оскільки до їхніх повноважень входить виключно адміністрування проектів на запит приймаючої сторони, без права та можливостей збору інформації у державі перебування. Після розгортання кризи в навколо України ці операції – передусім, КПОУ, – піддалися різкій критиці з боку держав-учасниць, оскільки вони виявилися не в змозі не те що попередити, а навіть передбачити розгортання конфліктів на просторі ОБСЄ. Зокрема, деякими дослідниками висловлювалися думки щодо недоцільності закриття польової присутності ОБСЄ в Криму у кінці 1990-х рр., оскільки наявність місії там у 2014 р. могла би попередити анексію Криму Російською Федерацією [339, с.242].

Активна діяльність Організації на напрямі вирішення та попередження конфліктів – навіть в існуючому – необов'язковому з юридичної точки зору – форматі є особливістю та самим сенсом її існування по сьогоднішній день. Найбільш показовим конфліктом, врегулюванням якого займається ОБСЄ на сучасному етапі, що постійно знаходиться в центрі уваги світової спільноти, є вже згадана криза в та довкола України, спричинена агресією Російської Федерації проти України. Ми пропонуємо розглянути інструментарій ОБСЄ, використаний

державами-учасницями та, зокрема, Україною, з метою стабілізації та врегулювання ситуації в країні, оскільки саме він найбільш комплексно дозволяє поглянути на всі недоліки та можливості діяльності Організації у зазначеній галузі в цілому.

В умовах складної внутрішньо- та зовнішньополітичної ситуації в Україні, яка склалася в державі після «Революції гідності», в тому числі, у наслідок агресивної зовнішньої політики Росії по відношенню до України у 2014 р., лише ОБСЄ на практиці виявилася форматом, у рамках якого нашій державі вдалося знайти більш-менш дієві багатосторонні механізми для здійснення впливу на РФ. Зокрема, перевагою використання саме цього майданчика стало те, що він запропонував залучення Російської Федерації до переговорного процесу на однакових умовах з українською стороною, не надаючи ніяких переваг більш потужній державі (що є неможливим у тій же самій ООН, де РФ є постійним членом Ради Безпеки з правом вето), водночас, залишаючи обом сторонам простір для маневру та можливості досягнення загальноприйнятого рішення.

Серед інструментів, прямо чи опосередковано задіяних в рамках наявних ОБСЄ зобов'язань, найбільш значущими є:

- інспекції неозброєного військового персоналу згідно ВД про заходи зі зміцнення довіри та безпеки;
- направлення Місії з оцінки ситуації в сфері прав людини в Україні у 2014 та 2015 рр.;
- заснування додаткових польових присутностей ОБСЄ – Спеціальної моніторингової місії (СММ) в Україні та Місії спостерігачів ОБСЄ на контрольно-пропускних пунктах «Донецьк» та «Гуково» у Ростовській області РФ;
- сприяння діалогу національної єдності в Україні (реалізація відповідних проектів Секретаріату ОБСЄ та Координатора проектів ОБСЄ в Україні, а також залучення керівника Мюнхенської конференції з питань безпеки В.Ішінгера в якості Спеціального представника Діючого голови ОБСЄ до національних круглих столів в Україні);

- призначення і подальше надання «добрих послуг» Спеціальними представниками Діючого голови ОБСЄ (або ж безпосередньо Діючим головуванням), у тому числі в рамках Тресторонньої контактної групи;
- направлення Бюро з демократичних інститутів і прав людини (БДІПЛ) ОБСЄ місій зі спостереження за виборами (президентськими – у травні, парламентськими – у жовтні 2014 р., місцевими – у жовтні 2015 р. та висловлена готовність направити місію за спостереження за місцевими виборами в Донецькій та Луганській областях після узгодження модальностей їх проведення згідно з Мінськими домовленостями від 12 лютого 2015 р.).

Зокрема, делегація військових інспекторів, участь у якій протягом двох місяців її діяльності взяли представники більше 30 держав-учасниць ОБСЄ, була направлена до України 5 березня 2014 р. При цьому доволі показовим навіть для самої Організації є той факт, що механізм направлення такої місії був задіяний в ОБСЄ вперше з моменту ухвалення Віденського документу про заходи зі зміцнення довіри та безпеки у 1990 р. [5].

Так, Розділ 3 ВД (як зазначалося у попередньому підрозділі, у чинній редакції 2011 р.) передбачає можливість добровільного запрошення експертів з метою розвіювання будь-яких сумнівів щодо наявності в країні незвичайної військової діяльності [6, с.18], що й було зроблено делегацією України в ОБСЄ для виявлення незвичайної військової присутності в Україні, в першу чергу, «зелених чоловічків» у Криму у березні 2014 р. та на півдні Луганської/півночі Донецької областей у квітні-травні 2014 р. перед проведенням незаконних «референдумів» у регіонах.

У ході зазначеної місії військові інспектори держав-учасниць відвідали низку військових баз і місць розміщення військових одиниць на півдні та сході України, здійснювали спостереження за навчаннями українських Збройних Сил та Національної гвардії, проводили зустрічі з представниками Міністерств оборони та внутрішніх справ [332]. У свою чергу, Російська Федерація неодноразово відмовлялася від прийняття аналогічної місії на свої території протягом 2014-2015 рр.

З одного боку, зазначена місія засвідчила відкритість української сторони для міжнародних моніторингових механізмів, а з іншого – надала можливість ознайомитися з реальним станом речей на місці, що було набагато важливіше у контексті розвитку та загострення ситуації в Донецькій та Луганській областях навесні 2014 р. Захоплення в заручники військових експертів місії поблизу м. Краматорськ у квітні 2014 р. показало міжнародному співтовариству ризики, які несла з собою непідконтрольність ситуації, та довело необхідність якомога швидшого залучення зовнішньої допомоги для вирішення кризи.

Крім того, у рамках інших положень ВД – але вже на території РФ – протягом 2014 та 2015 рр. державами-учасницями було реалізовано по 6 інспекцій (делегациями Польщі, Латвії, Швейцарії, Естонії, України та Фінляндії – у 2014 р. [225], та делегациями України, Туреччини, Нідерландів, Литви, Австрії, Іспанії – у 2015 р. [307] за участі військових з Норвегії, США, Німеччини та Бельгії) на базах ВПС РФ.

Звіти про такі здійснені інспекції, за процедурними правилами, делегацияї подають своїм столицям, після чого відбувається їхнє подальше поширення в закритому форматі серед зацікавлених держав-учасниць. На відміну від інших (політичних) органів ОБСЄ, ФСБ та СКГ, враховуючи військовий характер діяльності, є вужче спеціалізованими та закритими для відкритого оприлюднення даних, отриманих в результаті реалізації досягнутих домовленостей та угод. Це, у свою чергу, сприяє формуванню довіри між представниками військових структур держав-учасниць, адже передбачуваність і добросовісність виконання своїх зобов'язань є показниками співробітництва по лінії «свій/чужий», а в ідеальному випадку – ступеню інтеграції країни до єдиних структур/органів всередині організації (коли ми говоримо про інтегровану спільноту безпеки).

Згідно з положеннями Договору про відкрите небо – з моменту початку російської окупації Кримського півострова і лише до червня 2015 р. державами-учасницями було здійснено більше 10 інспекційних польотів над територією України та західними регіонами РФ (загалом за 2014 р. над територією РФ – 31 [225]). Крім того, вперше з часів укладання Договору було задіяно положення про «надзвичайний спостережний політ», що також засвідчило можливість

використання і цього інструменту Організації. Цікавим фактом є те, що запит на здійснення цього польоту було здійснено Україною у березні 2014 р. в умовах відсутності квоти на польоти над РФ, а російська сторона, у свою чергу, погодилася на його здійснення (хоча й продовжує заявляти про відсутність даних з розшифрування українських знімків [29]). Це свідчить про принаймні ситуативну готовність сторін іти на поступки та проявляти транспарентність з метою закріплення довіри між учасниками ОБСЄ.

Місія з оцінки ситуації у сфері прав людини в Україні працювала на території країни упродовж березня-квітня 2014 р., а також влітку 2015 р., і була сформована з експертів БДПІЛ та Офісу Верховного комісара ОБСЄ у справах національних меншин (ВКНМ). Першочерговий запит української сторони був зроблений в умовах початку фактичної окупації частини української території російськими військами з метою надання інститутами ОБСЄ оцінки ситуації із дотриманням прав людини на тих територіях, на яких присутні іноземні військові підрозділи. За результатами діяльності першої Місії була підготовлена відповідна доповідь у травні 2014 р. [223] Зокрема, в контексті ситуації в АР Крим місією відзначено наявність вже на той час загроз безпеці кримськотатарської та української общин півострова; зафіксовано зростання анти-татарських настроїв, що знаходить вираження у випадках залякування татарських родин, надсилання на їх адресу анонімних погроз тощо. Зазначається, що 80% осіб, які виїхали з Криму через побоювання за свою безпеку, є представниками саме кримськотатарського народу (що викликає занепокоєння щодо загального стану забезпечення прав кримськотатарського населення), решту склали родини українських військових. У звіті Місія констатує, що ситуація з юридичною невизначеністю в АР Крим створює передумови для потенційного обмеження верховенства права та прав людини; при цьому особливе занепокоєння викликають такі питання, як громадянство, статус проживання, збереження прав на роботу та на власність.

17 вересня 2015 р. було презентовано другий звіт Місії з оцінки ситуації у сфері прав людини в Криму, підготовлений за підсумками візиту в Україну 6-18 липня 2015 р. [305].

В умовах недопущення на півострів міжнародних місій, запровадженого

російською окупаційною владою (виключеннями стали лише візит Комісара РЄ з прав людини Н.Мужнієкса у вересні 2014 р., неофіційний візит турецької делегації у квітні 2015 р.; у січні 2016 р. – візит Спеціального представника Генерального секретаря Ради Європи з прав людини в Криму Ж.Штудмана), звіт Місії став важливим дослідженням для неупередженого і всебічного інформування міжнародної спільноти про ситуацію у сфері дотримання прав і свобод людини в регіоні.

У звіті другої місії підтверджено факти порушень, оприлюднених у доповідях Моніторингової місії ООН з прав людини стосовно ситуації у галузі прав людини в Україні [304; 305], а також у Звіті неофіційної турецької делегації про стан кримських татар [177], засвідчено радикальне погіршення прав кримськотатарського населення та українців. Окрема увага привертається до заборони окупаційною владою будь-яких культурних, мовних чи релігійних ознак української та кримськотатарської ідентичності, значному зменшенні радіо-, телемовлення, обмеженні права на здобуття освіти рідною мовою внаслідок застосування адміністративних і правоохоронних заходів РФ [303].

Разом з тим, такі ad hoc місії та їхні рекомендації можуть слугувати лише ще одним джерелом інформації для держав-учасниць для ознайомлення з ситуацією на місці, але до суттєвих зрушень та зміни політики держав на практиці не призводять. Незважаючи на наявність у доповідях місій з оцінки прав людини в Криму розділу з рекомендаціями для сторін, вони залишаються невиконаними через необов'язковий характер такого роду рішень та взагалі діяльності такого роду механізмів, які були започатковані на запрошення лише однієї сторони конфлікту.

Водночас, аналогічна діяльність довготермінових польових місій є більш дієвою, оскільки на практиці впливає на розробку державної політики у відповідних галузях. Наприклад, Місія ОБСЄ в Косово здійснює такі огляди стану дотримання прав людини на регулярній основі з 2009 р., сприяючи суттєвому прогресу, передусім, у галузі дотримання прав національних меншин. Через призму дослідження та моніторингу ситуації у громадах різних національностей, які проживають у регіоні, ОБСЄ сприяє закріпленню в рамках т.зв. «державної

політики» Косово норм Рамкової конвенції РЄ про захист національних меншин. Оскільки з формальної точки зору Косово як державне/квазідержавне утворення не є членом РЄ, саме ОБСЄ з її польовою присутністю на місці (з 1999 р. у її сучасному вигляді) виконує завдання основного помічника з імплементації найважливіших європейських юридично обов'язкових норм з метою дотримання прав людини на території Косово.

СММ ОБСЄ в Україні та Місія спостерігачів ОБСЄ на контрольних пунктах «Донецьк» та «Гуково» у Ростовській області РФ є додатковими польовими операціями, заснованими у 2014 році у контексті вирішення ситуації, що склалася в та довкола України, відкриття яких не було попередньо заплановано в рамках діяльності Організації, і які фінансуються, головним чином, за рахунок добровільних внесків держав-учасниць.

Так, 21 березня 2014 р. Постійна Рада ОБСЄ ухвалила рішення про розгортання в Україні Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні. Згідно чинного мандату, СММ діє в Україні до 31 березня 2017 р. [288]. Разом з тим, з огляду на важливість продовження залучення ОБСЄ до врегулювання кризової ситуації, а завдання Місії, передбачені Мінськими домовленостями від 5 [80] та 19 вересня 2014 р. [59], а також від 12 лютого 2015 р. [46], в рамках Організації проводяться переговори щодо продовження мандату на наступні 12 місяців до березня 2018 року за аналогією його продовження у 2016 р.

Так, згода на продовження мандату діяльності польової операції з операційної точки зору надається Постійною радою ОБСЄ. Згідно рішення ПР ОБСЄ від 21 березня 2014 р. про направлення СММ, мандат СММ може продовжуватися наступними рішеннями цього ж органу у разі надходження звернення з боку приймаючої держави на наступні шестимісячні періоди [287]. Водночас, держави-учасниці та Секретаріат ОБСЄ дійшли висновку про необхідність надання більшої гарантії самим членам Місії щодо їхньої роботи на місцях в Україні та чергового продовження мандату на більш довгий строк. За результатами зустрічі 24 лютого 2015 р. Міністрів закордонних справ «нормандської» четвірки (Україна, Німеччина, Франція, Росія), Ф.В.Штайнмаером було оголошено про згоду четвірки на ініціювання такого продовження мандату.

Можлива максимальна кількість спостерігачів СММ складає 1000 осіб, 850 з яких місія розміщує у двох східних областях України, де ведуться бойові дії, а решту 150 – для роботи в інших 9 містах і областях України (Київ, Харків, Дніпропетровськ, Одеса, Миколаїв, Херсон, Львів, Івано-Франківськ, Чернівці). У контексті посилення технічних можливостей СММ варто також відзначити використання з жовтня 2014 року в її діяльності безпілотних літальних апаратів для здійснення моніторингу ситуації в зоні проведення антитерористичної операції (АТО) українськими урядовими силами та вздовж українсько-російського кордону, а також активне використання супутникових знімків, які надаються керівництву місії державами «нормандської четвірки».

З метою виконання завдань верифікації та моніторингу відведення озброєнь за межі «контактної лінії» на територіях, що контролюються Урядом України, а також в ОРДЛО Місією було засновано передові патрульні бази, які є постійними присутностями Місії на місцях і здійснюють спостереження у форматі 24/7 – з операційної точки зору такі бази є нововведенням для польових операцій ОБСЄ.

Єдиною схожою за мандатом моніторингу режиму припинення вогню, але не за тривалістю, обсягом роботи чи масштабністю конфлікту, цивільною місією спостерігачів, яку ОБСЄ надсилає до інших держав-учасниць, була Верифікаційна місія ОБСЄ у Косово – відправлена до Приштини у ході конфлікту Сербії з автономним краєм Косово у жовтні 1998 р. після досягнення відповідної домовленості між лідером Югославії С.Мілошевичем та американським радником Р.Холбруком [153, сс.1-2] (відповідно, сама ОБСЄ та інші держави-учасниці не були залучені до обговорення особливостей майбутнього мандату місії, що не відповідало інклюзивному характеру діяльності ОБСЄ). Окрім виконання завдань з верифікації згідно з положеннями резолюції Ради Безпеки ООН №1199 [360], на Місію були покладені функції моніторингу дотримання прав людини, передусім, у контексті забезпечення прав біженців та вимушених переселенців (що залишилося єдиною функцією місії після її переїзду до Албанії аж до моменту остаточного розформування у кінці 1999 р. [258, с.52]), а також допомоги у проведенні виборів в Автономному краї Косово [285].

Місія пропрацювала в регіоні менше, ніж півроку, і була виведена у березні

1999 р. на прохання НАТО перед здійсненням бомбардувань території Сербії [269, с.6]. Запланована кількість спостерігачів місії – 1500-2000 осіб – так і не була досягнута (на відміну від ситуації в Україні, де кількість спостерігачів в СММ, навіть не зважаючи на постійну ротацію міжнародного складу, наближена до максимально можливої), але сама їхня присутність на місці допомагала збереженню режиму припинення вогню як такого [269, с.6]. З іншого боку, саме звіти Верифікаційної місії були використані НАТО для обґрунтування свого «гуманітарного» втручання у конфлікт [153, с.2], тож ефективність та мету діяльності місії можна оцінювати з різних точок зору.

Водночас, провал Верифікаційної місії Косово (хоча він і не залежав, за великим рахунком, від самої Організації, а, скоріше, від невиконання сторонами домовленостей про перемир'я та від політики НАТО по відношенню до конфлікту) на довгі роки посіяв сумнів у державах-учасниках щодо спроможності ОБСЄ залучатися до вирішення гострих фаз конфлікту і до можливостей здійснення цією організацією миротворчих функцій в Європі.

У рамках виконання положень Берлінської декларації «нормандської четвірки» від 2 липня 2014 р., 24 липня 2014 р. Постійна Рада ОБСЄ прийняла рішення щодо розгортання Місії спостерігачів ОБСЄ на контрольних-пропускних пунктах «Донецьк» та «Гуково» у Ростовській області РФ. Згідно з рішенням, для спостереження за ситуацією на кордоні було направлено Місію у складі 16 міжнародних спостерігачів на згадані контрольні-пропускні пункти строком на 3 місяці. Починаючи з липня 2014 р., мандат цієї польової присутності ОБСЄ продовжується на різні терміни строком від 1 до 3 місяців. Зокрема, у жовтні та листопаді 2014 р. держави-учасниці ухвалювали рішення про продовження мандату цієї Місії терміном лише на один місяць з тим, щоб використати всі можливі формати для продовження здійснення тиску на російську сторону для розширення мандату польової присутності на інші контрольні-пропускні пункти, які не контролюються українською владою та знаходяться на території, що де-факто контролюється проросійськими сепаратистами.

У доповідях спостерігачів регулярно висвітлюються факти перетину кордону невідомими неозброєними особами у формі військового зразка, вивезення

вантажівок з українським вугіллям на територію Росії, перетину кордону т.зв. російськими «гуманітарними конвоями». Разом з тим, з огляду на обмеженість спостереження виключно контрольно-пропускним пунктом (300-400 метрів), Місія не наділена повноваженнями включення будь-якої додаткової інформації до своїх звітів (навіть щодо того, що спостерігається за межами КПП чи по дорозі з Каменець-Шахтинського, у якому розміщений міжнародний персонал не під час перебування на КПП).

ПА ОБСЄ, незважаючи на виключно дорадчий характер своїх рішень, осторонь процесів в та навколо України ПА ОБСЄ також не залишалася. Так, 2 липня 2014 р. на 23-й Щорічній сесії ПА ОБСЄ у м.Баку було ухвалено Бакинську декларацію [149], у якій, серед іншого, міститься заклик до РФ скасувати анексію АР Крим та м.Севастополь, а також до створення на платформі ПА ОБСЄ міжпарламентської групи зв'язку по Україні з метою сприяння деескалації ситуації та надання підтримки Україні у виході з кризи (група так і не створена). Частиною Бакинської декларації також є ухвалена резолюція «Очевидне, грубе та невиправлене порушення Російською Федерацією Гельсінських принципів», у якій засуджується порушення РФ Гельсінських принципів по відношенню до України [149].

Крім того, у лютому 2015 р. на зимовому засіданні ПА ОБСЄ було ухвалено рішення, згідно якого не були підтверджені повноваження запропонованого Російською Федерацією делегата О.Ковігіді, що номінувалася до складу російської делегації в якості «члена Ради Федерації Федеральних Зборів РФ від виконавчої влади Республіки Крим» [335]. Таке рішення Бюро ПА ОБСЄ фактично стало черговим свідченням формального невизнання міжнародним російської окупації та анексії Криму, яке було підтверджено і в ході наступної щорічної сесії ПА ОБСЄ, яка відбулася 5-9 липня 2015 р. у Гельсінкі, де було ухвалено резолюції «Продовження очевидних, грубих та невиправлених порушень РФ зобов'язань в рамках ОБСЄ та міжнародних норм» та «Щодо викрадених і незаконно утримуваних в Російській Федерації українських громадян» [113].

Медиаційні можливості ПА ОБСЄ також залишають бажати кращого. Свідченням цього є той факт, що згадана міжпарламентська група зв'язку по

Україні так і не була створена, і те, що спроби Голови ПА ОБСЄ І.Канерви у 2014-2015 рр. всадити за стіл переговорів керівників парламентів України та РФ успіхом не увінчалися (єдиним більш-менш вдалим з організаційної точки зору, але не суттєвої, випадком була зустріч парламентських делегацій на осінній зустрічі ПА у вересні 2015 р. в м. Улаанбаатар [292]).

Протягом березня-квітня 2014 р. в Україні реалізовувався проект ОБСЄ «Національний діалог» з метою розробки рекомендацій щодо шляхів розбудови довіри між різними частинами українського суспільства. В межах імплементаційної фази реалізації проекту ОБСЄ через свого Координатора проектів долучилася до організації круглих столів в рамках ініційованого керівництвом держави загальноукраїнського діалогу національної єдності (14 травня 2014 року, м.Київ; 17 травня 2014 року, м.Харків; 21 травня 2014 року, м.Миколаїв). Подальше продовження зазначеного проекту у 2015 та 2016 рр. відбулося у форматі залучення фінансових та адміністративних можливостей Координатора проектів ОБСЄ до організації роботи Національної ради реформ, яка була створена Президентом України у грудні 2014 р. з метою «забезпечення політичного консенсусу у процесі проведення реформ» та складається з представників всіх зацікавлених сторін та є майданчиком для пошуку консенсусу і прийняття рішень на національному рівні [63].

Представники Швейцарського (у 2014 р.), Сербського (у 2015 р.) та Німецького (у 2016 р.) головувань в ОБСЄ (Г.Тальявіні та М.Сайдік, який прийшов їй на заміну) беруть участь у діяльності Тристоронньої контактної групи (Україна-РФ-ОБСЄ), створеної у липні 2014 р., у тому числі, на виконання положень згаданої вище Берлінської декларації, з врегулювання ситуації на сході України. Саме в рамках такого напівформального механізму, який дозволив залучити до переговорного процесу представників невизнаних «республік» сходу України, і було досягнуто Мінських домовленостей у вересні 2014 р. та лютому 2015 р. про припинення вогню та відведення важкої техніки, верифікацію та моніторинг яких здійснює СММ ОБСЄ.

Окрім зазначених механізмів, на сучасному етапі українською стороною розглядається можливість залучення Організації до виконання поліцейських

функцій на територіях, які тимчасово не контролюються Урядом. У разі досягнення консенсусу таке залучення можна було б оформити у вигляді направлення третьої польової присутності до України – тепер вже озброєної – з метою виконання таких завдань, як спостереження за діяльністю і рухом на кордоні (включаючи контроль за незаконними переміщеннями озброєнь), повернення біженців та внутрішньо-переміщених осіб, сприяння прикордонним органам у відновленні своїх функцій з контролю над державним кордоном; а також – найголовніше у короткостроковій перспективі після закріплення режиму припинення вогню – створення безпечного середовища для підготовки та проведення місцевих виборів у відповідності з законодавством України, стандартами ОБСЄ та за спостереження БДПЛ ОБСЄ (знову ж таки – у контексті виконання Мінських домовленостей).

На практиці таке залучення (у разі підтримання української ініціативи Німецьким головуванням та рештою держав-учасниць) може стати першою миротворчою операцією ОБСЄ, адже надання місії функцій примусу до миру (а поліцейський контроль і виконання завдань правоохоронних органів такими і є) раніше було притаманно лише миротворчим операціям, схваленим відповідними резолюціями РБ ООН.

Окрім кризи в та довкола України, ОБСЄ також бере участь в якості однієї зі сторін переговорного процесу у таких механізмах вирішення «заморожених» конфліктів на просторі своєї відповідальності, як «5+2» (щодо конфлікту в Придністров'ї), Мінська група (що опікується вирішенням конфлікту в Нагірному Карабасі) та Женевські дискусії (щодо конфліктів у Південній Осетії та Абхазії).

Міжнародно-правовою основою для врегулювання Придністровського конфлікту залишається Віденська угода ОБСЄ 1995 р. про незастосування у взаємовідносинах між Молдовою та Придністров'ям військової сили та економічних санкцій [345]. На нинішньому етапі продовження переговорного процесу у форматі «5+2» (Україна, РФ, ОБСЄ, Молдова, Придністров'я + США та ЄС) розглядається як єдина платформа для досягнення позитивної динаміки у врегулюванні. Водночас, переговорний процес характеризується вкрай різкими перепадами від надмірної активності (як, наприклад, демонстрація задекларованої

конструктивної позиції Кишинєва та бажання Тирасполя до обговорення шляхів вирішення наявних внутрішніх соціально-економічних проблем), до повного призупинення контактів внаслідок небажання молдовської сторони, з урахуванням внутрішньополітичної кризи в країні, взагалі продовжувати діалог на рівні політичних представників [218, с.288].

Керівництво Придністров'я, поки що безуспішно, використовує переговорний процес для просування рішень щодо надання повної свободи зовнішньоекономічній діяльності регіону. На практиці це зводиться до намірів зберегти статус анклаву та отримати своєрідну «екстериторіальність» у веденні зовнішньоекономічної діяльності для придністровських економічних агентів відповідно до внутрішнього «придністровського законодавства». Водночас, дотримання Молдовою та Україною міжнародного та свого внутрішнього законодавства відразу ж кваліфікується як спроби політичного тиску на регіон шляхом його «економічного придушення».

Враховуючи те, що переговори в рамках «5+2» відбуваються зі значними перервами (так, останній раунд був проведений у червні 2016 р. після дворічної паузи) і без суттєвих результатів (окрім погодження окремих незначних ЗЗДБ), говорити про дієвість цього переговорного процесу та значну роль в ньому ОБСЄ також вбачається мало можливим.

Пошук шляхів з врегулювання Нагірно-Карабахського конфлікту здійснюється в рамках Мінської групи (МГ) ОБСЄ, співголовами якої є представники країн-посередників – РФ, Франції та США. Постійними членами Мінської групи є Білорусь, ФРН, Італія, Швеція, Фінляндія, і Туреччина, Вірменія і Азербайджан, а також на ротатійній основі держави Трійки ОБСЄ. Зусилля співголів Групи спрямовані на забезпечення двосторонніх контактів між керівництвом Азербайджану та Вірменії та пошук взаємоприйнятних принципів політичного врегулювання конфлікту. МГ ОБСЄ, хоча була створена ще у 1992 р., активну роль у переговорному процесі почала відігравати лише з 1996 р., коли державам-учасницям остаточно стала зрозуміла безперспективність ідеї направлення в Нагірний Карабах миротворчої місії ОБСЄ [202].

Єдиним реальним досягненням переговорного процесу в рамках Мінської

групи стали т.зв. «Мадридські пропозиції» - базові принципи врегулювання конфлікту, запропоновані у 2007 р. (пізніше оновлені у 2009 р.), і на які ані Азербайджан, ані Вірменія так і не пристали (але які вони принаймні висловили готовність обговорювати, де не останню роль зіграла російсько-грузинська війна 2008 р.). Основні елементи «Мадридських принципів» включають в себе такі умови:

- повернення зайнятих Вірменією територій навколо Нагірного Карабаху під контроль Азербайджану;
- визначення проміжного статусу для Нагірного Карабаху і надання гарантій безпеки і самоврядування;
- забезпечення коридору, що зв'язуватиме Вірменію з Нагірним Карабахом;
- визначення у майбутньому остаточного правового статусу Нагірного Карабаху на основі юридично зобов'язуючого волевиявлення;
- право на повернення усіх внутрішньо переміщених осіб і біженців у місця колишнього проживання;
- міжнародні гарантії безпеки, що передбачають проведення операцій з підтримання миру [334].

Основна проблема «Мадридських принципів» полягає в тому, що вони спрямовані на збереження статус-кво, оскільки зазначені у них пункти конфліктуючі сторони не можуть виконати. Досягнення прогресу у переговорному процесі з врегулювання карабаського конфлікту на даному етапі суттєво ускладнюється розбіжностями в позиціях США, ЄС та Росії, особливо на тлі подій в Україні та Сирії. За таких обставин, зусилля співголів фактично спрямовуються лише на недопущення відновлення бойових дій і забезпечення існування каналу зв'язку між сторонами для підтримання сподівань на ймовірність продовження переговорного процесу.

Ситуація довкола Нагірно-Карабахського врегулювання свідчить про де-факто неефективність нинішнього переговорного процесу під егідою ОБСЄ, що загрожує його остаточною руйнацією внаслідок безкомпромісності позицій сторін конфлікту та небезпеки відновлення повномасштабного збройного протистояння між Азербайджаном та Вірменією.

Після військового конфлікту між Грузією та Росією у серпні 2008 р. обговорення питань, пов'язаних з південно-осетинським та абхазьким врегулюванням перемістилося у формат Женевських дискусій з безпеки та стабільності на Закавказзі. Співголовами дискусій є представники ОБСЄ, ООН та ЄС. Відповідно, обговорення грузинського питання у рамках ОБСЄ як такої практично припинилося і зводиться до інформування про результати чергових раундів Женевських дискусій. Риторика ЄС, США та низки держав-учасниць зводиться до необхідності відновлення діяльності місії ОБСЄ на всій території Грузії, включаючи Південну Осетію та Абхазію. У свою чергу, російська сторона наголошує на незворотності визнання Росією й деякими іншими державами незалежності Південної Осетії та Абхазії що, на думку Москви, обумовило появу нових реалій у міжнародних відносинах і унеможливило діяльність ОБСЄ без згоди Цхінвалі та Сухумі.

Прецеденти залучення ОБСЄ до вирішення інших конфліктів на просторі свої відповідальності – на Балканах та Південному Кавказі – на відміну від українського – не були настільки всеохоплюючими та масштабними. Так, у Грузії у 2008 р. Організація виявилася не в змозі надати дієве рішення конфлікту, а польова присутність ОБСЄ, яка існувала в країні з 1992 р., взагалі припинила своє існування. Зокрема, незважаючи на швидке розгортання додаткових неозброєних спостерегачів під егідою Фінського головування з 19 серпня 2008 р., через відсутність єдиної точки зору на статус Південної Осетії та Абхазії (яких Російська Федерація визнала незалежними державами) та неприйнятні для Грузії пропозиції заснувати окрему місію ОБСЄ в Цхінвалі (що б де-факто стало визнанням незалежності цієї території) [361, с.318] вже через кілька місяців діяльність Організації на місці в цілому була заблокована, що продовжується і до сьогодні.

Єдиним прикладом – поряд з Україною – масштабного залучення ОБСЄ до врегулювання ситуації на різних фазах конфліктів, була ситуація в Косово у 1998-1999 рр., коли до початку «гуманітарної інтервенції» НАТО в Приштині функціонувала Верифікаційна місія ОБСЄ, яка так і не виконала свого завдання, була змушена згорнути свою діяльність під тиском зовнішніх обставин, та

підірвала довіру до ОБСЄ як до міжнародної організації, здатної вирішувати міжнародні конфлікти на просторі своєї відповідальності.

У випадку ж російсько-українського конфлікту 2014-2017 рр. ОБСЄ показала себе як набагато активнішого гравця (у порівнянні з низкою інших конфліктів, за вирішення яких бралася Організація), який прагне і може виступати основною платформою і для ведення переговорів з врегулювання конфлікту, і для імплементації вже досягнутих домовленостей. Швидкість реагування на кризу – розгортання двох нових польових операцій протягом 24 годин за системою РЕАКТ – навіть незважаючи на необхідність досягнення консенсусу, що зазвичай займає надзвичайно довгий час, – показала ефективність і доцільність попередніх досліджень конфліктного циклу в рамках ОБСЄ. У свою чергу, багатовимірний та всеохоплюючий підхід до вирішення кризи (як і загальний підхід до розуміння безпеки в рамках Організації) – а активну діяльність ОБСЄ в усіх трьох вимірах в Україні протягом останніх трьох років ми розглядаємо саме у цьому ключі – сприяє більш системному підходу до розроблення політики реагування на кризи в майбутньому, адже досвід, який Організація набуває наразі, може стати основою для її виходу на якісно новий рівень (особливо у разі започаткування нових польових операцій, які по суті будуть займатися миротворчою діяльністю – певною мірою, навіть СММ вже виконує такі функції) – повномасштабне представлення собою регіональної безпекової організації у розумінні Розділу VIII Статуту ООН.

Окреслені нами інструменти, які були задіяні в рамках ОБСЄ з метою вирішення ситуації в та довкола України, охоплюють фактично усі виміри діяльності Організації, акцентуючись переважно на першому та третьому вимірах. Першому – у зв'язку з виконанням польовими операціями ОБСЄ досягнутих домовленостей між Україною, Росією та проросійськими ставленниками, які тимчасово контролюють окремі райони сходу України; третьому – з огляду на те, що саме гуманітарна ситуація – у широкому розумінні, яка охоплює як стан дотримання прав людини в умовах збройного конфлікту, так і те, що саме дотримання прав людини та основоположних свобод є передумовою демократичного та стабільного розвитку держави.

При цьому практично повна відсутність діяльності ОБСЄ в Україні у другому вимірі – економіко-довкільному (за виключенням одного-двох проектів Координатора проектів ОБСЄ в Україні з покращення екологічної ситуації в східних регіонах) є черговим свідченням концентрації держав лише на двох «кошиках», залишаючи економічні та довкільні питання поза фактичним спектром відповідальності Організації та неповної імплементації концепції всеохоплюючої безпеки.

### **3.3. Незалежні інститути та механізми діяльності ОБСЄ у людському вимірі**

Унікальністю формування спільноти безпеки в ОБСЄ є її третій – «людський» - вимір, особливу увагу до якого привернув ще Гельсінський заключний акт 1975 р., що закріпив зобов'язання урядів забезпечувати повагу прав людини та основних свобод, включаючи свободу совісті, релігії та переконань. У відповідності з проголошеним сьомим принципом, держави-учасниці зобов'язуються визнавати загальне значення прав людини та основних свобод, повага до яких є істотним чинником миру, справедливості та добробуту, необхідним для забезпечення розвитку дружніх відносин і співпраці між ними. У гуманітарній сфері держави-учасниці мають діяти відповідно до цілей та принципів Статуту ООН та Загальної декларації прав людини, норм, закріплених міжнародними документами в цій галузі, зокрема міжнародними пактами про права людини. Крім того, пункт десятий ГЗА підкреслює це положення з огляду на зобов'язання сумлінно виконувати й інші зобов'язання за міжнародним правом, які були взяті в рамках підписання інших договорів та нормативно-правових актів [89].

Під час наступних зустрічей НБСЄ – Белградської, Мадридської, Віденської, Копенгагенської, Паризької, Гельсінської, Будапештської – у сфері людського виміру відбувалося подальше обговорення і закріплення прав людини – що в тогочасних умовах було досягненням дипломатів обох таборів. Зокрема, більш

чітко були закріплені права представників національних меншин, свобода релігії та віросповідання, право на справедливий суд, свобода пересування, заборона торгун, права дітей, право власності, право брати участь у політичному житті своєї країни (обирати і бути обраним) тощо.

Постійне посилення в ОБСЄ зобов'язань у сфері людського виміру свідчить про все більше зростання «некласичного» розуміння безпеки як відсутності загроз / чи стану захищеності від загроз виключно військового характеру. Так, все більше дослідників погоджуються з думкою, що державам та політичним режимам так само загрозливими можуть бути питання, пов'язані з правами людини, демократією та захистом національних чи інших меншин, оскільки цей комплекс питань є ключовим для понять «людської» та «соціальної» безпеки – тобто, безпеки людських колективів та окремих індивідів (див. Додаток А, табл. 1). При цьому в широкому контексті людська безпека розглядається як «свобода від страху» та «свобода від нужди», де найголовнішим показником є захищеність від насилля (збройних конфліктів) та від стихійних явищ, голоду, хвороби тощо, тобто майже всіх можливих загроз життю та добробуту індивідуума [12, с.2]. У вузькому ж контексті вона розглядається як відсутність насилля над особою [11, с.727].

У цьому зв'язку особливого значення у контексті закріплення, розширення та моніторингу стану виконання взятих на себе державами-учасницями зобов'язань по завершенні холодної війни (якщо ми розглядаємо сам інститут держави як можливе джерело загроз людській чи соціальній безпеці) стали відігравати незалежні інститути ОБСЄ – Верховний комісар у справах національних меншин (ВКНМ), Бюро з демократичних інститутів і прав людини (БДПІЛ) та Представник з питань свободи ЗМІ (ПЗМІ), – які завдяки своєму автономному статусу мають широке коло повноважень і можуть функціонувати набагато ефективніше, ніж час від часу самі директивні органи ОБСЄ, які потребують консенсусних рішень з будь-яких питань своєї діяльності – навіть процедурних.

Посаду ВКНМ ОБСЄ було засновано у 1992 році з метою виявлення та раннього вирішення етнічних протиріч, які становили б загрозу для миру, стабільності та дружнім відносинам між державами-учасницями НБСЄ. Створення цієї посади стало відповіддю на тогочасні події на Балканському

півострові, коли саме на основі міжетнічних протиріч розгорілися найжорстокіші збройні протистояння між союзними республіками Югославії. Після невдалої пропозиції Нідерландів у 1991 р. заснувати інститут з управління конфліктами в рамках Європейського Співтовариства, ця ідея була далі підхоплена вже в рамках іншого європейського майданчика – НБСЄ – і реалізована на Гельсінському саміті наступного року, коли держави-учасниці ухвалили відповідний мандат Верховного комісара [204, сс.111-112].

У відповідності до цього мандату, головним завданням ВКНМ є забезпечення раннього попередження конфліктних ситуацій та вжиття необхідних заходів щодо запобігання перетворенню міжетнічної напруги в конфлікт на просторі НБСЄ [337, с.34].

Мандат ВКНМ обмежує його повноваження щодо низки питань. Зокрема, він не розповсюджується на індивідуальні випадки щодо осіб, які належать до національних меншин (ВКНМ –інститут з питань національних меншин, а не для національних меншин, тобто функції омбудсмена йому не притаманні). Крім того, його мандат не дозволяє залучатися до розв'язання ситуацій щодо національних меншин, пов'язаних з організованими актами тероризму, а також вступати у діалог з особами чи національними групами, які причетні до терористичної діяльності та насильства [88, с.16]. Виходячи з цієї логіки, на певних етапах розвитку внутрішньополітичних ситуацій в окремих країнах-учасницях ОБСЄ (зокрема, Іспанії – у контексті діяльності басків та їхньої терористичної організації «ЕТА», а також у Туреччині в умовах де-факто внутрішнього конфлікту центральної влади з курдами [211, с.9]), ВКНМ було доволі важко залучатися для вирішення проблемних питань, пов'язаних з національними меншинами, оскільки ці питання виходили за межі його мандату.

Проблеми національних меншин у тій державі, громадянином якої є комісар, і проблеми тієї національної меншини, до якої він належить, ВКНМ може розглядати лише за умови окремої згоди всіх безпосередньо причетних сторін, включаючи державу, про яку йде мова. На практиці ж на цю посаду призначаються представники тих країн, які внутрішніх проблем з національними меншинами не мають, слугуючи прикладом для всіх інших: першим комісаром у

1992 – 2001 рр. був представник Нідерландів М. ван дер Стул, другим – у 2001 – 2007 рр. – представник Швеції Р. Екеус, з 2007 по 2013 р. – представник Норвегії К. Воллебек. У серпні 2013 р. на посаду ВКНМ було призначено представницю Фінляндії А. Торс, яка сама є представником однієї з небагатьох фінських національних меншин – шведської.

Звітування за результатами здійснених візитів та проведеної роботи з певного проблемного питання у державах-учасниках ВКНМ здійснює лише перед Діючим головуванням. Разом з тим, він може бути запрошений для представлення своїх рекомендацій, які стосуються представників усіх національних меншин та держав-учасниць, на засідання Постійної Ради чи інших директивних органів ОБСЄ.

У ході досліджень ситуацій та заходів, що проводяться ВКНМ, основна увага зосереджується на таких питаннях забезпечення прав національних меншин як освіта, використання рідної мови, реалізація рівних прав представників національних меншин у сфері працевлаштування, представництва в органах влади, виборних органах тощо, доступ національних меншин до ЗМІ та забезпечення верховенства права.

Серед згаданих рекомендацій, які періодично готує ВКНМ із залученням експертного потенціалу, найбільш важливими є: Гаазькі рекомендації 1996 р. (щодо освітніх прав національних меншин) [14], Рекомендації Осло 1998 р. (щодо мовних прав національних меншин) [67] та Лундські рекомендації 1999 р. (щодо участі представників національних меншин у суспільно-політичному житті держав) [54].

На особливу увагу заслуговують підготовлені в 2008 р. експертами на запит ВКНМ Рекомендації з питань національних меншин в міждержавних відносинах (так звані Больцанівські рекомендації [341]), а також Люблянські керівні принципи ВКНМ щодо інтеграції багатоманітних суспільств 2012 р. [348] Зазначені рекомендації містять цілу низку важливих обмежень щодо дій держав із захисту осіб, з якими вони мають спільні етнічні, культурні та інші зв'язки, і які проживають в інших державах (вже згадана у попередньому розділі проблематика kin States).

Бюро з демократичних інститутів і прав людини – спеціалізований інститут ОБСЄ, який опікується проблематикою виборів, прав людини та демократизації, зокрема сприяючи проведенню демократичних виборів у державах-учасниках, а також надаючи практичну допомогу в утвердженні демократичних інститутів та прав людини, зміцненні громадянського суспільства та верховенства права.

Найголовнішою нормотворчою функцією Бюро з самого моменту його створення у 1990 р. і до сьогодні залишається сприяння демократичним електоральним процесам шляхом спостереження за виборами. Копенгагенським документом НБСЄ держави-учасниці добровільно взяли на себе зобов'язання запрошувати міжнародних спостерігачів на загальні вибори, аби підвищити авторитетність виборчого процесу для держав, у яких вибори проводяться [30]. Саме стандарти БДПЛ з питань демократичності та прозорості, напрацьовані за 25 років діяльності у цій галузі, а також рекомендації, які надаються державам-учасникам за результатами спостереження за виборчим процесом, вважаються показником успішності держави у процесі розбудови демократії та основою для визнання результатів виборів міжнародним співтовариством. Крім того, саме вони стають основою для закріплення аналогічних зобов'язань в рамках інших міжнародних інститутів: зокрема, Декларація про принципи міжнародного спостереження за виборами, схвалена на теренах ООН у 2005 р. [185] і відкрита до приєднання усіма міжнародними організаціями, доволі детально відображає саме практику діяльності БДПЛ [189, с.267]. Це свідчить про надзвичайно важливу стандартизуючу роль ОБСЄ, яка здійснюється не лише на просторі відповідальності Організації, а й далеко за її межами.

Унікальністю діяльності БДПЛ у цій галузі є можливість направлення різного роду місій – від вузькоспеціалізованих експертних, що аналізують одну окрему сферу передвиборчого процесу (на кшталт електронного врядування), до повномасштабної місії зі спостереження за виборами, що складається з довго- та короткострокового спостереження за усіма напрямками підготовки та проведення виборів.

Разом з тим, далеко не всі держави на просторі ОБСЄ є готовими до методології Бюро, яка заснована на тому, що спостерігачі повинні мати вільний і

безперешкодний доступ до усіх стадій виборчого процесу. Так, єдиний раз, коли БДПЛ здійснювало електоральний моніторинг у Туркменістані – парламентські вибори грудня 2013 р., звіт за результатами яких був далеко не позитивний для туркменської сторони [357]. Усі попередні рази (навіть у випадку надходження запрошення від приймаючої держави) діяльність Бюро обмежувалася лише направленням місії з попередньої оцінки потреб, що було пов'язано з небажаністю присутності міжнародних спостерігачів на виборах або ж значним обмеженням методології спостереження.

Сам же по собі електоральний моніторинг сприяє не лише підвищенню довіри громадян до демократичності процесів всередині своєї держави, але й підвищенню політичної стабільності (так само як і кваліфікація виборів як хабарницьких і непрозорих може стати основою для розгортання протестних рухів) і більш широкому залученню національних спостерігачів, які відчувають підтримку та захист своєї діяльності. У довгостроковій же перспективі найбільш значущою є готовність держав-учасниць виконувати рекомендації Бюро, висловлені за результатами моніторингу (підтверджена декларацією Стамбульського саміту ОБСЄ 1999 р. [64]), що забезпечує поступальність і прогрес впровадження і поширення єдиних норм і принципів серед усіх членів спільноти.

Серед інших напрямів діяльності БДПЛ ОБСЄ варто виділити:

- сприяння державам-учасницям ОБСЄ у виконанні ними своїх зобов'язань в галузі людського виміру шляхом надання експертної підтримки та практичної допомоги у зміцненні демократичних інститутів через довготермінові програми зі зміцнення верховенства права, громадянського суспільства та демократичного управління;

- сприяння польовим місіям ОБСЄ у їхній діяльності у галузі людського виміру, серед іншого, через проведення навчальних курсів та шляхом обміну досвідом і координацією дій на регіональному рівні (протягом останніх років ОБСЄ поступово переходить на забезпечення координації діяльності присутностей в регіонах);

- сприяння ранньому попередженню конфліктів шляхом моніторингу

виконання державами-учасниками зобов'язань ОБСЄ у галузі людського виміру, а також забезпечуючи навчання у галузі прав людини для представників урядових органів, громадянського суспільства та співробітників ОБСЄ;

- надання сприяння державам-учасникам у виконанні міжнародних правових зобов'язань та зобов'язань ОБСЄ у сфері боротьби з тероризмом у відповідності до міжнародних норм з питань прав людини [251];

- сприяння у виконанні державами-учасниками зобов'язань у сфері толерантності і недискримінації та підтримка зусиль з реагування на злочини, скоєні на ґрунті ненависті, та інциденти, мотивовані расизмом, антисемітизмом й іншими формами нетерпимості, та боротьби з ними;

- виконання функцій Контактного пункту ОБСЄ з питань рома і синті, сприяння повній інтеграції рома і синті в суспільство, в якому вони проживають;

- реалізація гендерної стратегії шляхом розробки та коригування політики і заходів із забезпечення врахування гендерної проблематики при паралельному здійсненні діяльності, спрямованої на покращення становища жінок в регіоні ОБСЄ [282].

БДПЛ докладає серйозних зусиль для реалізації різноманітних проєктів, спрямованих на сприяння державам-учасникам у вирішенні проблем недостатньої ефективності демократичних інститутів. Водночас, у Бюро відсутня можливість використовувати механізми раннього попередження, які можуть застосувати у сферах своєї компетенції ВКМН та ПЗМІ [65].

Представник ОБСЄ з питань свободи засобів масової інформації сприяє виконанню країнами-учасниками ОБСЄ своїх зобов'язань у відповідній галузі, яка є критично важливою для забезпечення нормального функціонування відкритого демократичного суспільства, а також системи підзвітності урядів своїм громадянам.

Мандат ПЗМІ передбачає такі основні функції та повноваження, які Представник має виконувати на неупередженій основі:

- надання сприяння державам-учасникам у контексті їх відданості розвитку вільних, незалежних і плюралістичних ЗМІ;

- спостереження, на основі принципів та зобов'язань ОБСЄ, за відповідними подіями в медіагалузі в усіх державах-учасниках, а також сприяння у тісній взаємодії з Діючим головою ОБСЄ повному дотриманню принципів і зобов'язань ОБСЄ у сфері свободи слова і свободи ЗМІ; виконання функції раннього попередження у цьому контексті;

- розгляд серйозних проблем, пов'язаних зі створенням перешкод для роботи ЗМІ та несприятливими умовами для діяльності журналістів;

- оперативне реагування на випадки серйозного недотримання державами-учасниками принципів і зобов'язань ОБСЄ, що стосуються свободи слова і свободи ЗМІ. У разі отримання інформації про випадок порушень у дотриманні таких принципів і зобов'язань, ПЗМІ встановлює безпосередній контакт з представниками відповідної держави-учасниці та з іншими зацікавленими сторонами, здійснює аналіз фактів, надає допомогу державі-учасниці та сприяє вирішенню проблеми (на практиці це виражається привертанням уваги ПЗМІ керівництва держави до окремих випадків порушення прав журналістів шляхом надсилання листів або оприлюдненням заяв з певного приводу);

- отримання від держав-учасниць та інших зацікавлених сторін (наприклад, від організацій або інститутів, ЗМІ та їх представників, а також відповідних НУО) запитів, пропозицій та коментарів, що стосуються зміцнення і подальшого підвищення ефективності дотримання відповідних принципів і зобов'язань ОБСЄ;

- направлення запитів, пропозицій та коментарів на розгляд Постійної ради, супроводжуючи їх, у разі необхідності, рекомендаціями щодо подальших дій;

- сприяння БДПЛ в оцінці умов функціонування вільних, незалежних і плюралістичних медіа у період до, під час і після виборів [283].

Разом з тим, враховуючи політичний характер діяльності ОБСЄ як такої, ПЗМІ не виконує юридичних функцій, а його діяльність жодною мірою не може зумовлювати застосування національних або міжнародних юридичних процедур у зв'язку із заявами про порушення прав людини, пов'язаних з свободою слова та

свободи ЗМІ.

Останніми роками в рамках Організації ведуться широкі дискусії щодо необхідності розширення мандату ПЗМІ і на сучасні медіа – у першу чергу, соціальні мережі, та покриття захисту прав блогерів як таких, що займаються журналістською діяльністю. Втім, досягти консенсусу з цього питання вбачається малоімовірним у короткостроковій перспективі, оскільки держави «на схід від Відня» на чолі з Російською Федерацією виступають категорично проти, враховуючи свої національні фактори, а також виходячи з традиційної позиції послаблення незалежних інститутів ОБСЄ та ліквідації автономного характеру їхньої діяльності.

Загалом, діяльність цих трьох інститутів спрямована на зменшення чи викорінення дискримінації як суспільного явища – незалежно від того, чи це стосується національних меншин, чи окремих груп населення (а певною мірою, журналістів та блогерів ми також можемо виділити як окрему соціальну групу). Ця діяльність безпосередньо працює на попередження громадянських війн всередині держав-учасниць ОБСЄ – наприклад, таких, що породжуються «соціальною дилемою безпеки», де одна група прагне отримати політичну владу/ресурси, щоб позбавитися від тиску іншої групи, тим самим провокуючи інші групи до аналогічних дій [299; 367].

На відміну від інших міжнародних організацій, що функціонують у правозахисній галузі, в рамках ОБСЄ немає суду чи якогось інституту з питань особистих звернень громадян у разі порушення їхніх прав (на відміну від Комісії з прав людини ООН чи Європейського суду з прав людини в рамках РЄ). Цей факт також відображає політичний, більш загальний, характер процесів ОБСЄ та її спроби уникнути дублювання функцій інших міжнародних органів. Більше того, у цьому плані ОБСЄ виступає майданчиком, який закликає держави-учасниці виконувати взяті на себе зобов'язання в рамках інших міжнародних угод та договорів. З іншого боку, факт відсутності механізму подання індивідуальних скарг не означає, що справи відносно забезпечення прав окремих осіб не можуть бути розглянуті в рамках Організації, особливо коли певному питанню увагу приділяють принаймні декілька держав-учасниць. Яскравий приклад –

обговорення питання звільнення незаконно ув'язнених та утримуваних на території Російської Федерації українських громадян, яке відбувається щотижнево в рамках окремого пункту порядку денного засідань Постійної ради ОБСЄ: справи О.Сенцова, О.Кольченка, А.Чийгоза, І.Умерова та інших постійно знаходяться на слуху 57 держав-учасниць Організації.

На додаток до діяльності інститутів ОБСЄ та низки вже згаданих ключових заходів з огляду виконання зобов'язань державами-учасницями, ОБСЄ також має у своєму розпорядженні так звані «механізми людського виміру» - Віденський та Московський, де останній став логічним продовженням першого. Разом вони визначають і встановлюють процес контролю над виконанням зобов'язань у галузі людського виміру, який може бути ініційований у конкретному випадку будь-якою державою-учасницею і є, за своєю сутністю, прототипом легітимного втручання у внутрішні справи держав.

Віденський механізм є основою для обміну інформацією та здійснення запитів на отримання додаткової інформації у сфері людського виміру (при чому пізніше було ухвалене додаткове рішення, згідно якого відповідь на такий запит повинна бути надана якомога раніше, але не пізніше, ніж через чотири тижні після отримання такого запиту [30]). У разі необхідності, на другій стадії активації цього механізму держави-учасниці можуть ініціювати проведення двосторонніх зустрічей з іншими державами з метою огляду та обговорення шляхів вирішення певної проблемної ситуації (зустріч повинна бути проведена протягом трьох тижнів після отримання запиту). На третій стадії передбачена можливість оприлюднення отриманої інформації та результатів проведених зустрічей перед усіма державами-учасницями ОБСЄ як дипломатичними каналами, так і на спеціальних заходах, що проводяться у цьому вимірі, або на засіданнях Постійної ради [281, сс.42-43].

З січня 1989 р., коли механізм було ухвалено на Віденській зустрічі НБСЄ, і до моменту прийняття Московського механізму у жовтні 1991 р., Віденську процедуру було активовано 135 разів [281, с.11]. Починаючи з 1991 р. вона використовується паралельно з ініціюванням Московського механізму.

Московський механізм передбачає можливість не лише отримання інформації

з проблемного питання, але й направлення місій експертів і доповідачів безпосередньо до країни, де відбуваються порушення у галузі прав людини. Крім того, ним були скорочені часові рамки надання відповідей на запити до 10 днів, а термін проведення двосторонньої зустрічі – до одного тижня [352].

Місії експертів згідно Московського механізму можуть направлятися після виснаження відповідних процедур Віденського механізму за ініціативою та запрошенням держави, у якій відбувається певна проблемна ситуація. Держава може запросити таку місію у складі до трьох осіб для проведення збору інформації, використання її добрих послуг та посередництва з метою сприяння діалогу та співробітництву між сторонами. Результати діяльності такої місії та коментарі приймаючої держави далі можуть бути обговорені на засіданні Постійної ради, яка вже й буде приймати рішення про можливі подальші дії.

Місії доповідачів створюються у разі відсутності згоди держави, у якій відбуваються порушення прав людини, прийняти місію експертів за ініціативи будь-якої держави-учасниці, яку повинні підтримати принаймні ще п'ять інших держав, або ж коли попередньо направлена місія експертів не вирішила проблемне питання. Доповідачі після відповідного збору фактів і аналізу ситуації на місці у своєму звіті виносять рекомендації щодо можливого реагування, які потім через БДПЛ передаються на розгляд 57 держав-учасниць ОБСЄ на засіданні Постійної ради [274]. При цьому одного з доповідачів призначають держави-ініціатори запуску механізму, а другого – держава, що приймає. Список потенційних доповідачів та експертів ведеться та щорічно оновлюється БДПЛ ОБСЄ за поданнями відповідних кандидатур держав-учасниць.

Московський механізм ініціювався декілька разів за згодою приймаючої держави (у 1992 р. – в Естонії за ініціативи РФ з питань законів про громадянство та мову; у 1993 р. – Молдовою було запрошено місію експертів для аналізу імплементації законодавства з питань забезпечення прав національних меншин та міжетнічних відносин у країні [281, с.14]) та декілька разів – за умов відсутності такої згоди. Так, місії доповідачів створювалися для аналізу ситуацій у країнах колишньої Югославії: у Боснії і Герцеговині у 1992 р. (перевірка фактів здійснення атак на цивільних), Федеральній Республіці Югославія (Сербії) у 1993

р. (місія не отримала допуску на територію країни та не виконала своє завдання) та 1999 р. (у зв'язку з військовою операцією НАТО); Туркменістані у 2002 р. (у контексті повідомлень про замах на життя Президента країни – доповідач не отримав дозволу на відвідання країни і проводив зустрічі у Відні та Варшаві) та Білорусі у 2011 р. (перевірка подій, що відбулися у грудні 2010 р. після президентських виборів – масових демонстрацій та їхнього розгону представниками внутрішніх справ країни; доповідач не отримав права на в'їзд до Білорусі, у зв'язку з чим низка зустрічей була проведена з зацікавленими сторонами та представниками різних політичних сил і НУО в Парижі, Женеві, Відні, Варшаві та Вільносі [281, с.15]).

В інших випадках механізм не завжди вдавалося використовувати – через відсутність підтримки необхідної кількості держав-учасниць, - у тому числі через політичні підґрунтя ініціювання його застосування [347, с.XVIII].

\*\*\*

Людський вимір діяльності ОБСЄ та зобов'язання, які на себе беруть держави-учасниці в його рамках, з точки зору створення та поширення спільних цінностей, норм, традицій, правил та єдиної транснаціональної ідентичності – а відповідно, і подальшого формування безпекової спільноти – іде набагато далі, ніж традиційний вимір безпеки, що характеризується більш чітким та юридично зобов'язуючим характером. Навіть у традиційних міждержавних угодах, договорах та деклараціях, що стосуються сфери прав людини, лише сформульовані обов'язки держав щодо необхідності дотримання певних норм та гарантування прав людини. Але, зазвичай, рішення щодо того, як саме потрібно виконувати ці зобов'язання, вже залишається на розсуд самих держав.

Третій вимір діяльності ОБСЄ за своєю трансформаційною сутністю є набагато глибшим, оскільки він тісно пов'язує права людини з інституційними та політичними системами держав. Учасниці ОБСЄ погоджуються через взяті у цій галузі на себе зобов'язання з тим, що плюралістична демократія – і відповідно, спільнота безпеки як більш глибоке об'єднання, - повинна бути заснована на верховенстві права як на єдиній системі управління, яка може ефективно гарантувати безпеку своїх громадян шляхом дотримання їхніх прав та свобод.

Деякі дослідники навіть називають третій вимір діяльності ОБСЄ спільним проєвропейським громадським порядком, стверджуючи, що це – не просто Організація 57 держав-учасниць, а «спільнота цінностей».

Характерною рисою людського виміру ОБСЄ є також те, що питання дотримання прав людини та забезпечення плюралістичної демократії не вважається виключно внутрішньою справою держави – наявність механізмів людського виміру та автономний характер діяльності інститутів ОБСЄ, які можуть звертатися безпосередньо до влади кожної країни, є свідченням цього. Проблематика, пов'язана з правами людини, фундаментальними свободами, демократією та верховенством права є справою міжнародної спільноти, оскільки повага до цих прав і свобод складає один зі стовпів міжнародного порядку. Таким чином держави відповідальні за свою політику у ці галузі не лише перед своїми громадянами, а й перед усім міжнародним співтовариством – у нашому випадку, в першу чергу, перед іншими державами-учасницями ОБСЄ, - що є ще одним свідченням того, що ОБСЄ виступає не тільки спільнотою цінностей, але й «спільнотою відповідальності», що у довгостроковій перспективі є запорукою більш тісного переплетіння та уніфікації внутрішніх цінностей і норм кожного члена безпекової спільноти.

З іншого боку, вже неодноразово згадана нормотворча функція Організації, де флагманами успішних секторальних нововведень є саме незалежні інститути, що діють у галузі прав людини – ВКНМ і ПЗМІ зі своїми рекомендаціями та адресними зверненнями до держав-учасниць, а також БДПЛ з виробленням виборчих стандартів та аналізом законодавчих актів (яке доволі часто здійснюється спільно з Венеціанською комісією РЄ, тож носить обов'язковий юридичний характер) з наголосом на необхідності демократизації та верховенства права, - наповнює таку спільноту безпеки функціональними характеристиками.

Крім того, до компетенції діяльності Організації у цьому вимірі відносяться традиційний постійний моніторинг за виконанням зобов'язань, який має на меті підвищення транспарентності між учасниками, що сприяє подальшому закріпленню довіри, а також виконання функцій раннього попередження (ВКНМ і

ПЗМІ) – у першу чергу, конфліктів, що є завданнями будь-якої безпекової спільноти.

Ця діяльність ОБСЄ у третьому вимірі також сприяє закріпленню нових концепцій безпеки – поряд з кооперативною, своє місце в практичному вимірі багатостороннього загальноєвропейського співробітництва знаходять і ідеї «людської» та «соціальної» безпеки, що є не менш важливими для забезпечення безпеки держав, аніж боротьба з військовими загрозами.

### **Висновки до розділу 3**

На думку дисертанта, наведені у цьому розділі приклади діяльності ОБСЄ у галузі безпеки свідчать про те, що головним завданням ОБСЄ як безпекової спільноти, що розвивається (тобто, головним завданням діяльності ОБСЄ на сучасному етапі), є формування та закріплення довіри між учасниками Організації, передусім, шляхом боротьби з загрозами, що виникають на просторі ОБСЄ у першому та третьому вимірах безпеки (оскільки другий так і залишається маргіналізованим), та шляхом залучення до вирішення міжнародних криз на різних фазах конфліктного циклу.

Разом з тим, враховуючи консенсусний характер прийняття рішень, необхідність політичної волі усіх учасників є визначальним фактором для забезпечення подальшої дієвості ухвалених рішень та глибини залучення до вирішення проблемних питань, що можуть становити загрозу загальній безпеці у Європі. Питання наявності політичної волі у головних акторів Організації – тим більше тих, які порушують взяті на себе раніше зобов'язання, - і свідчать про подальшу життєздатність ОБСЄ як інституту забезпечення загальноєвропейської безпеки.

У той час, коли Російська Федерація в кінці XX ст. – на початку XXI ст. була більш кооперативно налаштована до ОБСЄ (і, що більш показово, НАТО), ситуація з роками змінилася у зв'язку зі зростанням великодержавних амбіцій відігравати більш важливу роль на міжнародній арені. Агресивна політика Росії по відношенню до своїх сусідів і, водночас, таких же учасників регіонального комплексу безпеки на просторі від Ванкувера до Владивостока (ми маємо на увазі

в першу чергу, Грузії та України) піддала сумніву ефективність діяльності та доцільність існування самої ОБСЄ.

Водночас, наприклад, після розриву дипломатичних відносин між Грузією та Росією, саме ОБСЄ залишилася тим майданчиком, на якому представники двох держав зустрічаються між собою і ведуть принаймні мінімальне безпекове співробітництво з інших питань, не пов'язаних з конфліктом між ними. Показовим кроком для ОБСЄ у цьому зв'язку стало ухвалення Астанинської ювілейної декларації та проголошення прагнення досягнення безпекової спільноти на євразійському та євроатлантичному просторі як раз після російсько-грузинської війни, коли довіра між учасниками (яка є основним елементом спільноти безпеки як політичного утворення) була вщент підірвана. Таким кроком держави знайшли вихід із ситуації, що склалася, і поставили Організації нову мету, досягнення якої стало б успіхом для всіх учасників спільноти.

У випадку ж російсько-українського конфлікту 2014-2017 рр. ОБСЄ показала себе як більш активного гравця (у порівнянні з низкою інших конфліктів, за вирішення яких бралася Організація), який прагне і може виступати основною платформою і для ведення переговорів з врегулювання конфлікту, що знаходиться у гострій фазі, і для імплементації вже досягнутих домовленостей. Швидкість реагування на кризу – навіть незважаючи на необхідність досягнення консенсусу, що зазвичай займає надзвичайно довгий час – особливо наразі, коли простір від Ванкувера до Владивостока охоплює 57 держав-учасниць, – показала ефективність і доцільність попередніх досліджень конфліктного циклу в рамках ОБСЄ. У свою чергу, багатовимірний та всеохоплюючий підхід до вирішення кризи (як і загальний підхід до розуміння безпеки в рамках Організації) – а активну діяльність ОБСЄ в усіх трьох вимірах в Україні протягом останніх трьох років ми розглядаємо саме у цьому ключі – сприяє більш системному підходу до розроблення політики реагування на кризи в майбутньому, адже досвід, який Організація набуває наразі, може стати основою для її виходу на якісно новий рівень (особливо у разі започаткування нових польових операцій, які по суті будуть займатися миротворчою діяльністю – певною мірою, навіть СММ вже виконує такі функції) – повномасштабне представлення собою регіональної

безпекової організації у розумінні Розділу VIII Статуту ООН.

Інклюзивний і кооперативний характер функціонування ОБСЄ (та участі у ній держав) також має свої переваги в тому, що дозволяє посадити за стіл переговорів у разі конфліктної ситуації акторів різної політичної ваги на рівних умовах, де кожна з 57 сторін має право голосу, адже в сучасному глобалізованому світі, особливо в Європі, інтереси, цілі та безпека якої в цілому тісно залежить від стану забезпечення безпеки в будь-якій з держав, боротися з загрозами та вирішувати кризові ситуації без залучення зусиль кожного практично неможливо.

Віра у перспективність Організації залишається на європейському порядку денному і з огляду на універсальний і політичний характер її діяльності. Так, один з фінських фахівців, який брав участь у підготовці доповіді академічної мережі ОБСЄ 2014 р. описав роль Організації у сучасному міжнародному середовищі: «Загалом, виходить так, що ОБСЄ завдяки своїм різноманітним ролям та формам діяльності, найголовнішою з яких є бути форумом для [підтримання] постійного діалогу та дискусій, буде необхідною для попередження фатального розпаду безпекового порядку, що склався на основі Гельсінського заключного акта, Паризької хартії та Астанинської декларації» [318].

У разі успішного вирішення кризи в та довкола України в рамках ОБСЄ (а досі не було знайдено жодного іншого дієвого інструменту), Організація не лише відновить сенс свого існування – спроможність вирішувати, а у перспективі, і попереджати конфлікти, – але й виконає завдання з відновлення довіри на просторі від Ванкувера до Владивостока. У цьому зв'язку увесь комплекс наявних в Організації засобів з підвищення транспарентності та міжвимірності розуміння безпеки доведуть свою ефективність і стануть живим втіленням того, що теоретичні надбання, у даному випадку – конструктивістів, – можуть бути реалізовані на практиці в міжнародних відносинах, що не може не стати прикладом для наслідування іншими багатосторонніми механізмами та регіональними організаціями.

Основні результати розділу висвітлені в працях автора [91; 93; 96; 97; 101; 328; 329; 331].

## ВИСНОВКИ

Концептуальним стрижнем дисертаційного дослідження виступає ідея формування в рамках ОБСЄ міжнародної безпекової спільноти як комплексного політико-соціального феномену, місце якого в європейській системі міжнародних відносин повноформатно розкривається у відповідних напрацюваннях науки про міжнародні відносини та практиці діяльності самої Організації. Проведений аналіз таких напрацювань і практики дозволив автору зробити наступні висновки:

1. Міжнародне безпекове співробітництво протягом останніх десятиліть перетворюється зі звичайного способу захисту держави від потенційних чи реальних загроз її безпеці на більш широкий феномен, що знаходить своє вираження у становленні нових форм забезпечення регіональної безпеки.

Ступінь зацікавленості держав у вирішенні спільних проблем та боротьбі з загрозами безпеці, що набувають транскордонного характеру, баланс сил та баланс загроз, готовність до прийняття норм та правил поведінки у своїх зовнішніх відносинах, наявність спільних цінностей та традицій, історії взаємовідносин, близькість ідентичностей виступають основними факторами, які впливають на вибір формату ведення державами безпекового співробітництва з іншими суб'єктами міжнародних відносин.

Безпекове співробітництво, яке здійснюється в різних географічних масштабах – на глобальному, регіональному чи двосторонньому рівні – виражається у таких формах, як дво- та багатосторонні союзи й альянси, безпекові режими та спільноти безпеки. Враховуючи особливу роль соціологічних аспектів, які є визначальними для становлення і розвитку цих форм співробітництва в галузі безпеки, автор прийшов до висновку щодо пріоритетності застосування постулатів соціального конструктивізму, з поєднанням окремих підходів неореалістичної парадигми міжнародних відносин і критичних теорій. Серед іншого, розглядаючи можливість створення і наявності умов для співробітництва в анархічному міжнародному середовищі з точки зору структурного та оборонного реалізму, значна увага автором приділялася процесам сек'юритизації та десекуритизації загроз в регіоні та особливій ролі традицій, спільного

історичного минулого та ідентичності, що є притаманним конструктивістській школі теорії міжнародних відносин.

2. Концепція спільнот безпеки як окремий напрям досліджень сучасних міжнародних відносин була сформована протягом другої половини XX – поч. XXI ст. в рамках конструктивістської школи міжнародних відносин, передусім, під значним впливом ідей автора комунікаційної інтеграційної теорії К.Дойча.

Запропоновані К.Дойчем ідеї дослідження міжнародних політичних об'єднань під кутом конструктивістських постулатів важливості сприйняття самого себе та ролі відчуття спільноти у міжнародному співробітництві, спільних цінностей та взаємної передбачуваності привернули неабияку увагу міжнародників, що поступово призвело до формування окремої теорії спільнот безпеки. Із появою робіт представників Копенгагенської школи у 1990-х рр., ця теорія отримала увагу і в практичній площині – все більше існуючих політичних об'єднань доходять висновку про важливість соціальних складових у забезпеченні успішності політичного проекту, наголошуючи на необхідності побудови спільноти безпеки для вирішення безпекових питань регіону. Таке співробітництво у кінцевому результаті сприяє формуванню спільних базових цінностей та швидкому й адекватному реагуванню на зміни у відносинах за рахунок лояльності один до одного і наявності почуття спільності; що в свою чергу стає запорукою забезпечення безпеки учасників такого роду об'єднання.

При цьому основна увага як теоретиками, так і практиками, приділяється ідентичності та спільним цінностям як вихідним для подальшого розвитку дво- та багатосторонніх відносин в рамках політичного об'єднання та формування довгострокових стратегічних інтересів учасників у підтримці самого існування та функціонування безпекової спільноти незалежно від стадії її розвитку.

3. Ухвалення Паризької хартії для нової Європи поклало початок новому етапу загальноєвропейського процесу і поставило демократичні цінності на перше місце у питаннях розвитку новостворених держав на європейському континенті. Поглиблення взаємозалежності безпеки держав, розуміння необхідності колективної боротьби з внутрішніми конфліктами, та практичні загальноєвропейські спільні зусилля з вирішення загроз засвідчили еволюцію

європейського комплексу безпеки та його поступовий перехід до форми регіональної безпекової спільноти в рамках ОБСЄ.

На шляху до побудови такої спільноти ОБСЄ пройшла крізь різні етапи розвитку, серед яких, враховуючи теоретичні положення концепції безпекових спільнот, автор виділив наступні:

1) 1973-1990 рр. – «нульова» фаза, яка розпочалася із початком переговорів у загальноєвропейському форматі і завершилася із припиненням холодної війни і проголошенням нової ери демократії, миру та єдності. Характеризується закладанням основи для подальшого функціонування ОБСЄ – передусім, практики мирного співробітництва між ворогуючими державами на основі єдиних принципів, закріплених в Гельсінському заключному акті 1975 р.

2) 1990-1994 рр. – «народження» безпекової спільноти. Створення постійно діючих інститутів і органів ОБСЄ, визнання пріоритетності й важливості закріплення демократичних цінностей в якості нормативної структури діяльності Організації, а також всередині самих держав-учасниць.

3) З 1994 р. – і до сьогодні – закріплення ОБСЄ на початковій стадії розвитку безпекової спільноти та її поступовий перехід до плюралістичної спільноти, що розвивається. Це виражається у започаткуванні нових інституцій та поглибленні каналів комунікації між державами на різних рівнях, що сприяє закріпленню взаємної довіри і майбутньому формуванню єдиної ідентичності.

При цьому у рамках даного етапу автор виділяє ще декілька додаткових фаз розвитку спільноти, які не змінювали якісно Організацію, але мали переламні періоди, формально ставлячи нову середньострокову мету її функціонування:

- 1994-2010 рр. – становлення ОБСЄ як регіональної організації у розумінні Розділу VIII Статуту ООН, інституціоналізація та формування зовнішньої ідентичності ОБСЄ у сприйнятті її позарегіональними акторами (на противагу єдиній самоідентифікації, не сформованій і досі), яке завершилося офіційним проголошенням прагнення побудови безпекової спільноти;

- 2010-2014 рр. – стагнація діяльності ОБСЄ;

- З 2014 р. – криза європейської безпеки, яка розпочалася разом із конфліктом в та довкола України. Автор доходить висновку, що у разі провалу відновлення

консенсусу та довіри між учасниками спільноти, українсько-російський конфлікт може стати точкою неповернення для ОБСЄ, регіональної системи міжнародних відносин та постбіполярного світового устрою в цілому.

4. Головним надбанням сорокарічної практики міждержавної взаємодії в рамках ОБСЄ є закріплення як на теоретичному, так і на практичному рівні, примату нового концептуального розуміння безпеки – «всеохоплюючої» (яка поєднує класичну безпекову проблематику з економічними, довкільними, культурними та гуманітарними питаннями), «неподільної» (безпека однієї держави тісно взаємозалежить з безпекою інших держав) та «кооперативної» (безпека, заснована на довірі та співробітництві, мирному вирішенні суперечок та роботі взаємопосилюючих багатосторонніх інституцій).

Таке сприйняття безпеки стало запорукою активної нормотворчої діяльності НБСЄ/ОБСЄ та накопичення значної кількості політичних зобов'язань держав одна перед одною та перед своїми суспільствами. Саме спільні норми, які поступово перетворилися на уніфіковані та загально визнані мирні принципи співробітництва та цінності Організації, на думку дисертанта, є основою для реалізації ідеї формування безпекової спільноти. Нормотворча та нормопоширювальна діяльність у цьому контексті, яка є доволі ефективною в окремих секторах співробітництва першого та третього вимірів, повинна закріпитися, передусім, на національному рівні та стати частиною політичної культури усіх держав, які входять до цього об'єднання. Таке закріплення у практичному вимірі відбувається шляхом активної соціалізації держав та залученням держав на різних рівнях – від індивідуального до рівня політичних еліт – до діяльності ОБСЄ як цілого. Перетворення норм та принципів діяльності Організації на цінності, а також досягнення їх взаємного виконання усіма державами-учасницями трансформують конститутивні норми всього регіону, що проявляється надалі у впливі ОБСЄ на інші регіональні об'єднання. Відповідно, ці процеси стають передумовами формування єдиної ідентичності, єдиних інтересів та передбачуваної поведінки, де держави стають «агентами» когнітивного регіону, що розвивається в рамках загальноєвропейського комплексу безпеки.

Водночас, окремі характерні риси, які притаманні ОБСЄ, у тому числі, і як

безпековому режиму, дозволили автору дійти висновку про те, що плюралістичні безпекові спільноти, які не досягли стадії сталого розвитку, можуть водночас існувати у вигляді деформованого безпекового режиму. Запорукою еволюції режиму у такому випадку та переходу безпекової спільноти до сталої стадії свого розвитку дисертант визначає досягнення високого рівня взаємної довіри між учасниками спільноти.

5. Співробітництво в галузі «традиційної» безпеки – військово-політичному вимірі, який в рамках ОБСЄ переважно концентрується на контролі над звичайними озброєннями та розробці військових ЗЗДБ, - має на меті підвищення рівня прозорості та закріплення довіри між учасниками, які є ключовими факторами для руху у напрямі формування безпекової спільноти на просторі від Ванкувера до Владивостока. У цьому зв'язку неготовність держав іти на обмін військовою інформацією в галузях контролю над звичайними збройними силами або ж виконання ЗЗДБ є показником відсутності такої довіри. Проблематичними чинниками для регіону ОБСЄ з огляду на це залишаються держави-сторони конфліктів – як заморожених (на кшталт Вірменії та Азербайджану / Грузії і Росії), так і тих, що знаходяться у стадії ескалації (Україна / Росія).

Глобальний та міжвимірний підхід до сприйняття безпеки водночас виступає і перевагою, і недоліком функціонування ОБСЄ. З одного боку, він дозволяє охопити широке коло завдань та напрямів діяльності, які на перший погляд, не вписуються у формат міждержавної взаємодії – контроль над озброєннями, боротьба з транснаціональними загрозами, поліцейська діяльність, контроль за кордонами – і доволі часто виступають предметом двосторонніх, а не багатосторонніх домовленостей. З іншого боку, найголовніший недолік такого універсального підходу полягає в тому, що на практиці це виливається у відсутність чіткого бачення шляхів боротьби з загрозами та частковість вирішення проблем. Наприклад, питання, пов'язані з реформуванням безпекового сектору країн, що розвиваються (у тому числі, постконфліктне відновлення на просторі ОБСЄ), не мають загального підходу в Організації.

У цьому контексті автор доходить висновку, що проблематика першого виміру діяльності ОБСЄ – яка на сучасному етапі стоїть на перетині військових та

оборонних питань з питаннями державного будівництва – у перспективі може бути поглиблена не лише за рахунок оновлення проблематики контролю над озброєннями та ВД, але й шляхом більш детальної розробки єдиного напрямку реформування сектору безпеки чи інших аналогічних напрямів. Перевагами такого кроку стане більша єдність та однонаправленість розроблення й імплементації програм з допомоги державам у відповідних галузях, оскільки з'явиться кінцева мета – будуть встановлені довгострокові пріоритети співробітництва держав у певній сфері та більш чітко визначені перспективи подальшого розвитку. Сама практика діяльності Організації протягом останніх років показує, що тісне переплетіння питань поліцейської і правоохоронної діяльності, реформування сектору оборони та роззброєння, і навіть реінтеграції, потребують вироблення єдиної стратегії для постконфліктних держав.

З іншого боку, такий крок посилить синергію міжінституційної взаємодії в рамках самої ОБСЄ, адже доволі часто незалежність інститутів призводить до ситуації, коли забюрократизованість погодження та започаткування проєктів загальмовує процес їхнього впровадження, або ж навіть до дублювання функцій.

Людський вимір діяльності ОБСЄ з точки зору створення та поширення спільних цінностей, норм, традицій, правил та єдиної транснаціональної ідентичності – а відповідно, і подальшого формування безпекової спільноти – виконує ті ж функції формування довіри. У той же час, за своєю трансформаційною сутністю він є набагато глибшим, тісно пов'язуючи права людини з інституційними та політичними системами держав. Учасниці ОБСЄ погоджуються через взяті у цій галузі на себе зобов'язання з тим, що плюралістична демократія – і відповідно, спільнота безпеки, – повинна бути заснована на верховенстві права як на єдиній системі управління, яка може ефективно гарантувати безпеку громадян шляхом дотримання прав та свобод.

Характерною рисою людського виміру ОБСЄ є також те, що питання дотримання прав людини та забезпечення плюралістичної демократії не вважається виключно внутрішньою справою держави. Держави є відповідальними за свою політику у цій галузі не лише перед своїми громадянами, а й перед іншими державами-учасницями ОБСЄ, - що є ще одним свідченням того, що

ОБСЄ виступає не тільки спільнотою цінностей, але й «спільнотою відповідальності».

6. Наявність внутрішніх і міжнародних конфліктів у регіоні відповідальності ОБСЄ піднімає питання можливості здійснювати Організацією ефективний контроль над кризовими ситуаціями між державами-учасницями. Ще на початку 1990-х рр. балканські події чітко довели, що для виконання функцій безпекової спільноти Організація потребує ефективних засобів превентивної дипломатії та постконфліктного відновлення. У цьому контексті на окрему увагу заслуговує активізація діяльності ОБСЄ на напрямі дослідження цих аспектів конфліктного циклу, що вилилося у практичне запровадження нових ініціатив на кшталт РЕАКТ – створення команд швидкого надання експертної допомоги та забезпечення співробітництва.

Найбільш показовим конфліктом, врегулюванням якого займається ОБСЄ на сучасному етапі, є криза в та довкола України, спричинена агресією Російської Федерації проти України. Саме тому автор сконцентрував свою увагу на інструментарії ОБСЄ, використаному державами-учасницями, з метою стабілізації та врегулювання ситуації в країні, оскільки саме він найбільш комплексно дозволив поглянути на всі недоліки та можливості діяльності Організації у зазначеній галузі в цілому.

Протягом трьох років перебування українсько-російського конфлікту на стадії ескалації, були задіяні такі інструменти ОБСЄ як: направлення додаткових польових місій, військові інспекції згідно Віденського документу, ad hoc місії з оцінки ситуації в сфері прав людини, здійснення спостереження за загальнонаціональними та місцевими виборами, медіаційне сприяння діалогу національної єдності / надання добрих послуг, активна посередницька діяльність Діючого головування в Тристоронній контактній групі тощо.

Автор дійшов висновку, що у випадку російсько-українського конфлікту 2014-2017 рр. ОБСЄ показала себе як доволі активного гравця, який прагне і може виступати основною платформою і для ведення переговорів з врегулювання конфлікту, і для імплементації вже досягнутих домовленостей. Швидкість реагування на кризу показала ефективність і доцільність попередніх досліджень

конфліктного циклу в рамках ОБСЄ. У свою чергу, міжвимірний підхід до вирішення кризи сприяє більш системному підходу до розроблення політики реагування на конфлікти в майбутньому, адже досвід, який Організація набуває наразі, може стати основою для її виходу на якісно новий рівень (особливо у разі започаткування нових польових операцій, які по суті будуть займатися миротворчою діяльністю – певною мірою, навіть СММ вже виконує такі функції) – повномасштабне представлення собою регіональної безпекової організації у розумінні Розділу VIII Статуту ООН.

Інклюзивний і кооперативний характер функціонування ОБСЄ (та участі у ній держав) також має свої переваги в тому, що дозволяє посадити за стіл переговорів у разі конфліктної ситуації акторів різної політичної ваги на рівних умовах, де кожна з 57 сторін має право голосу, адже в сучасному глобалізованому світі, особливо в Європі, інтереси, цілі та безпека якої в цілому тісно залежить від стану забезпечення безпеки в будь-якій з держав, боротися з загрозами та вирішувати кризові ситуації без залучення зусиль кожного практично неможливо.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Арбатов А.Г. «Потерянное десятилетие» в контроле над вооружениями / А.Г.Арбатов // Международные процессы. – 2007.– Т.5, №4. – С.101-110.
2. Архитектура евроатлантической безопасности / Институт мировой экономики и международных отношений РАН. под общ. ред. проф. И.Ю. Юргенса, акад. А.А. Дынкина, чл.-корр. В.Г. Барановского. – М.: Эконинформ, 2011. – 124 с.
3. Безопасность Европы // Под ред. В.В. Журкина – М.: Весь Мир, Институт Европы РАН, 2011. – 752 с.
4. Большая Европа. Идеи, реальность, перспективы: [монография] / [Н. П. Шмелёв и др.]; под общ. ред. Ал. А. Громыко и В. П. Фёдорова; Федеральное гос. бюджет. учреждение науки Ин-т Европы Российской акад. наук. – М.: Весь Мир; Институт Европы РАН, 2014. – 704 с.
5. Венский документ 1990 года переговоров по мерам укрепления доверия и безопасности, созданных согласно соответствующим положениям итогового документа Венской встречи Сопредседания по безопасности и сотрудничеству в Европе [Электронный ресурс] – Вена: Сопредседание по безопасности и сотрудничеству в Европе, 1990. – 40 с. – Режим доступа: <http://www.osce.org/ru/fsc/41249?download=true>.
6. Венский документ 2011 года о мерах укрепления доверия и безопасности [Электронный ресурс] – Вена: Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе, 2011. – 70 с. – Режим доступа: <http://www.osce.org/ru/fsc/86600?download=true>.
7. Волошин В.А. Природа, характер та динаміка співробітництва України з інститутами ОБСЄ: автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.04 / В.А.Волошин. – К.: Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, 2006. – 21 с.
8. Волошин В.А. Прискорювач демократичних перетворень. Співпраця України й Бюро з демократичних інститутів та прав людини (БДІПЛ) ОБСЄ / В.А.Волошин. // Політика і Час. – 2005. – №6. – С.71-86.
9. Волошин В.А. Співробітництво України з Верховним комісаром ОБСЄ у справах національних меншин / В.А.Волошин. // Дослідження світової

- політики. Зб. наук. пр. Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України. – К., 2005. – Вип.31. – С.158-179.
- 10.Воронков Л.С. Хельсинский процесс и европейская безопасность. Что дальше? / Л.С.Воронков. – М.: МГИМО – Университет, 2012. – 320 с.
- 11.Воротнюк М.О. Концепція людської безпеки: теоретичні аспекти / М.О.Воротнюк. // Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки. – 2009. – Т.14, вип.13. – С.725-729.
- 12.Воротнюк М. Парадигма людської безпеки: теорія та практика / М.Воротнюк. // Людська безпека як імператив сучасної епохи: переніс фокусу з держави на людину. – К.: Фонд ім. Фрідріха Еберта: представництво в Україні, 2010. – 16 с.
- 13.Выступление делегации Российской делегации на рабочем заседании 3 Ежегодного совещания по оценке выполнения 5-6 марта 2013 г. // FSC.AIAM/21/13. – 15 марта 2013 г. – 2 с.
- 14.Гаазькі рекомендації щодо прав національних меншин на освіту та пояснювальна записка. – Гаага: Фондація міжнаціональних відносин, 2011. – 17 с.
- 15.Гарипов Р.Ш. Региональная коллективная безопасность на примере ОБСЕ / Р.Ш. Гарипов. – Казань: Издательство Татарского государственного гуманитарно-педагогического университета, 2009. – 198 с.
- 16.Головування України в ОБСЄ у 2013 р.: Підведення підсумків та окреслення перспектив // За ред. Г.Шелест. – К.: Фонд ім. Фрідріха Еберта, 2013 р. – 14 с.
- 17.Гончаренко І.О. Діяльність ООН та ОБСЄ у врегулюванні конфліктів на пострадянському просторі (90-ті роки ХХ століття): дис. канд. іст. наук : 07.00.02 / І.О. Гончаренко. – К.: Дип. акад. України при М-ві закордон. справ України, 2009. – 228 с.
- 18.Гончаренко І.О. Еволюція розвитку співробітництва ООН і ОБСЄ у трансформації стратегій та механізмів їх превентивної діяльності / І.О. Гончаренко. // Актуальні проблеми міжнародних відносин: зб. наук. пр. –

- К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Інститут міжнародних відносин, 2005 рік. – Випуск 58 (Ч. 2). – С. 105–114.
19. Гончаренко І. О. Політичні конфлікти у державах Балтії і збройні конфлікти на Кавказі: пострадянський простір (90 роки 20-го століття) / І.О.Гончаренко. // Актуальні проблеми міжнародних відносин: зб. наук. пр. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2008. – Випуск 75 (Ч.2). – С. 172–178.
20. Горбулін В. П. Європейська безпека: можливий шлях послабити виклики і загрози / В. П. Горбулін, О. В. Литвиненко. // Дзеркало тижня. – 2009. – № 35 (763), 19–25 вересня.
21. Горбулін В. П. Національна безпека: порядок денний для України / В. П. Горбулін, О. Ф. Белов, О. В. Литвиненко. – К.: ВД «Стилос», 2009. – 126 с.
22. Давыдов Ю.П. «Старый» европеизм против «нового» атлантизма? / Ю.П. Давыдов // США. Канада. – 2003. – № 9. – С. 3-20.
23. Данилов Д.А. Общее пространство внешней безопасности России и ЕС: амбиции и реальность / Д. Данилов // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – № 2. – С. 35-47.
24. Данилов Д.А. Сотрудничество Россия – ЕС в сфере международной безопасности: курс на «стратегическое партнёрство» / Д.А. Данилов // Европейские страны СНГ: место в «Большой Европе». / Под ред. В. Грабовски, А.В. Мальгина, М.М. Наринского (отв. ред.). – М.: Международные отношения, 2005. – С. 196-219.
25. Девятая встреча Совета министров. 3-4 декабря 2001 г. [Электронный ресурс] – Бухарест: Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе, 2001. – 85 с. – Режим доступа: <http://www.osce.org/ru/mc/40520?download=true>.
26. Десятая встреча Совета министров ОБСЕ. 6-7 декабря 2002 г. [Электронный ресурс] – Порту: Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе, 2002. – 103 с. – Режим доступа: <http://www.osce.org/ru/mc/40526?download=true>.

27. Договор об обычных вооруженных силах в Европе // Бюллетень международных договоров». – 1993. - №2. – С.3-116.
28. Договор по открытому небу [Электронный ресурс] – Вена: Совещание по безопасности и сотрудничеству в Европе, 1992. – 114 с. – Режим доступа: <http://www.osce.org/ru/library/14131?download=true>.
29. Договор по открытому небу (Справка) [Электронный ресурс] // МИД РФ. – 2015. – Режим доступа: <http://www.mid.ru/bdomp/ns-dvbr.nsf/6786f16f9aa1fc72432569ea0036120e/8f15ac359b53be1cc325784e00340e9a>.
30. Документ Копенгагенского совещания Конференции по человеческому измерению СБСЕ // Советское государство и право. – 1990. - №11. – С. 93-104.
31. Дубинин Ю. О «Европе от Атлантики до Урала» / Ю.О. Дубинин // Россия в глобальной политике. – Сентябрь-октябрь 2007. – Том 5, № 5. – С. 155-160.
32. Европа: вчера, сегодня, завтра / Институт Европы РАН. [Ред. кол. Н.П. Шмелёв]. – М.: ЗАО Издательство «Экономика», 2002. – 823 с.
33. Есть ли у Беларуси шансы вступить в Совет Европы? [Электронный ресурс] // Dal.by: Движение активных людей. – 01.12.2012. – Режим доступа: <http://www.dal.by/news/2/01-10-12-23/>.
34. Желіховський С. Правові аспекти діяльності країни, що головує в ОБСЄ / С. Желіховський // Зовнішні справи. – К., 2013. - №12. – С. 12-14.
35. Загорский А. Зачем уходить из ОБСЕ? / А.Загорский, М.Л.Энтин // Россия в глобальной политике. – 2008. – Том 6. №4. – С. 80-92.
36. Загорский А.В. Хельсинкский процесс (Переговоры в рамках Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе. 1972-1991) / А.В.Загорский. – М.: Права человека, 2005. – 447 с.
37. Заявление руководителя Делегации Российской Федерации на переговорах в Вене по вопросам военной безопасности и контроля над вооружениями А.Ю.Мазура на пленарном заседании Совместной консультативной группы по Договору об обычных вооруженных силах в Европе, Вена, 10 марта 2015 года [Электронный ресурс] – 10.03.2015. – Режим доступа:

[http://archive.mid.ru/brp\\_4.nsf/newsline/DF4749F53CF96B4043257E04005806](http://archive.mid.ru/brp_4.nsf/newsline/DF4749F53CF96B4043257E04005806)

1А.

38. Итоговый документ первой Конференции по рассмотрению действия Договора об обычных вооруженных силах в Европе и итогового акта переговоров о численности личного состава [Электронный ресурс] – 15-31 мая 1996. – 26 с. – Режим доступа: <http://www.osce.org/ru/library/14103?download=true>.
39. Караганов С. Венский концерт XXI века / С.Караганов // Российская газета. – 3 июня 2015. – Федеральный выпуск №6689 (118). – с.9.
40. Караганов С.А. Контуры перемен: Мировые тенденции – 2015 и российская политика / С.А.Караганов // Россия в глобальной политике. – 2016. - №2. – С. 21-33.
41. Караганов С. Реквием по договору [Электронный ресурс] / С.Караганов. // Россия в глобальной политике. – 2007. – Режим доступа: [http://www.globalaffairs.ru/pubcol/n\\_8512](http://www.globalaffairs.ru/pubcol/n_8512).
42. Кашлев Ю.Б. Хельсинский процесс 1975-2005: свет и тени глазами участника / Ю.Б.Кашлев. – М.: Известия, 2005. – 392 с.
43. Кедровська Ю. Воєнно-політична топографія / Ю.Кедровська // Віче. – Київ, 2014. - №21 (377). – С. 8-9.
44. Кодекс поведінки стосовно військово-політичних аспектів безпеки // Політика і час. – 1995. – №9. – С. 86-89.
45. Козак О.А. Проблемы европейской безопасности на рубеже XX-XXI вв. / О.А. Козак // Учёные записки – 2001 г. / Дипломатическая академия МИД России. – М., 2002. – С. 150-167.
46. Комплекс мер по выполнению Минских соглашений [Электронный ресурс]. – Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе, 2015. – Режим доступа: <http://www.osce.org/ru/cio/140221?download=true>.
47. Константинов В.Ю. Регіоналізація на Схід від ЄС: системні чинники та динаміка / В.Ю.Константинов. // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. –К.: Київський національний університет

- імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2005. – Вип. 55 (Частина I). – С. 35-39.
48. Константинов В.Ю. Регіоналізм та регіоналізація в міжнародних відносинах. Монографія. / В.Ю. Константинов – К.: ВПЦ «Київський університет», 2006. – 200 с.
49. Концепция в области безопасности границ и пограничного режима // Тринадцатая встреча Совета министров 5-6 декабря 2005 года: Заявления и декларации Совета Министров. Концепция в области безопасности границ и пограничного режима. Решения Совета министров. Заявления Действующего Председателя и делегаций. Доклады встрече Совета министров. – Любляна: ОБСЕ, 2005. – 181 с.
50. Кюн У. ДОВСЕ: выход из тупика: как возродить контроль над обычными вооружениями в Европе / У.Кюн. // Россия в глобальной политике. – 2010. - №3. – С. 133-144.
51. Лиссабонский документ 1996 года: Лиссабон. встреча на высш. уровне, 1996. – Лиссабон: ОБСЕ, 1996. – 31 с.
52. Литвиненко О.В. Європейська безпека. Нові виклики та загрози / О.В.Литвиненко. // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2010. – № 88. Ч. II. – С. 30-34.
53. Лукьянов Ф. Общеевропейский дом: Хельсинки 40 лет спустя [Электронный ресурс] / Ф.Лукьянов. // Россия в глобальной политике. – 2008. – Режим доступа: [http://www.globalaffairs.ru/redcol/n\\_12021](http://www.globalaffairs.ru/redcol/n_12021).
54. Лундські рекомендації про ефективну участь національних меншин у суспільно-політичному житті з пояснювальними примітками. – Гаага: Фонд міжконтинентальних відносин, 2009. – 34 с.
55. Манжоло В.А. Велика Європа та Україна / В.А. Манжоло // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2005. – Вип. 57 (Частина I). – С. 6-15.
56. Манжоло В.А. Мегарегион «Большая Европа» во внешней политике Украины. / В.А. Манжоло // Актуальні проблеми міжнародних відносин:

- Збірник наукових праць.– К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2007. – Вип. 68 (Частина 2). – С. 11-19.
57. Манжола В.А. Україна в європейському просторі / В.А. Манжола // Україна в постбіполярній системі міжнародних відносин / В.А. Манжола, В.Ю. Константинов, С.В. Андрущенко та ін.; кер. авт. кол. В.А. Манжола; за ред. Л.В. Губерського. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2008. – С. 301-320.
58. Мельник О. Україна у структурі регіональної і глобальної безпеки / О.Мельник // Національна безпека і оборона. – 2008. - №9. – С.3-12.
59. Меморандум об исполнении положений Протокола по итогам консультаций Трехсторонней контактной группы относительно совместных шагов, направленных на имплементацию мирного плана Президента Украины П.Порошенко и инициатив Президента России В.Путина [Электронный ресурс]. – Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе, 2014. – Режим доступа: <http://www.osce.org/ru/home/123807?download=true>.
60. Міжнародні системи та глобальний розвиток: підручник / Кер. авт. колективу О.А.Коппель; за ред. Л.В.Губерського, В.А.Манжоли. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2009. – 601 с.
61. Мінгазутдінов І.О. Україна в системі європейської безпеки / І.О. Мінгазутдінов // Україна в постбіполярній системі міжнародних відносин / В.А. Манжола, В.Ю. Константинов, С.В. Андрущенко та ін.; кер. авт. кол. В.А. Манжола; за ред. Л.В. Губерського. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2008. – С. 320-335.
62. Мушак Н.Б. Міжнародно-правові питання співробітництва та взаємодії правових систем Ради Європи, Європейського Союзу та Організації з безпеки і співробітництва у Європі у сфері захисту прав людини / Н.Б.Мушак // Часопис Київського університету права. – Київ, 2013/1. – С.308-311.
63. Національна рада реформ [Електронний ресурс] – К.: Національна Рада Реформ, 2017. – Режим доступу до ресурсу: <http://reforms.in.ua/ua/reformy/nacrada>.

64. ОБСЕ. Стамбульська зустріч на вищому рівні. 1999 г. Стамбульський документ 1999 року. – Стамбул: ОБСЕ, 1999 г. – 281 с.
65. ОБСЄ: сучасні виклики та перспективи розвитку. Аналітична доповідь // А.В.Єрмолаєв, К.А.Кононенко, О.О.Резникова та ін.; Національний інститут стратегічних досліджень при Президенті України. – К., 2013. – 52 с.
66. Одиннадцята зустріч Ради міністрів. 1-2 грудня 2003 г. [Електронний ресурс] – Маастрихт: Організація по безпеці і співробітництву в Європі, 2003. – 200 с. – Режим доступу: <http://www.osce.org/ru/mc/40538?download=true>.
67. Ословські рекомендації щодо мовних прав національних меншин і пояснювальна записка. – Гаага: Фонд міжетнічних відносин, 1998. – 37 с.
68. Панасюк В. Миротворча діяльність України в контексті зміцнення регіональної безпеки / В.Панасюк // Вісник Львівського університету. – 2008. - №25. – С. 76-80.
69. Парахонський Б.О. Зовнішня політика України в умовах кризи міжнародного безпекового середовища: аналіт. доп. / Б.О.Парахонський, Г.М.Яворська // Національний інститут стратегічних досліджень при Президенті України. – К.: НІСД, 2015. – 97 с. (Національна безпека; вип. 10).
70. Парахонський Б.О. Міжнародне безпекове середовище: виклики та загрози національній безпеці України: аналіт. доп. / Б.О.Парахонський, Г.М.Яворська, О.О.Резникова; за заг. ред. К.А.Кононенка // Національний інститут стратегічних досліджень при Президенті України. – К.: НІСД, 2013. – 53 с.
71. Пелагеша Н. Україна у смислових війнах постмодерну: Трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації [Монографія] / Н.Пелагеша. – К.: Нац. ін-т стратегічних досліджень (НІСД), ДП «Друкарня ДУС», 2008. – 287 с.
72. Перепелиця Г.М. Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи / Г.М.Перепелиця // Національний інститут стратегічних досліджень при Президенті України. – К.: Стило: ПЦ «Фоліант», 2003. – 254 с.

73. Перепелиця Г.М. Європейська безпека і виклики для України / Г.М.Перепелиця // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. – К.: ІМВ Київського університету ім. Тараса Шевченка, 2010. - №88. – С.25-29.
74. Перепелиця Г.М. Конфлікти в посткомуністичній Європі / Г.М.Перепелиця // Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. – К.: ПЦ «Фоліант», 2003. – 432 с. (Серія «Воєнна безпека»; вип.8).
75. Перепелиця Г.М. Парадигма нової системи європейської безпеки / Г.М.Перепелиця. // International Review. – 2009. – № 3 – С. 40-52.
76. Поршаківа Н.А. ОБСЄ у зміцненні миру і стабільності на Євразійському просторі: автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.04 / Н.А.Поршаківа. – К.: Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин НАН України, 2003. – 19 с.
77. Постанова Верховної Ради України «Про схвалення звернень від імені України до Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй та Ради Європейського Союзу стосовно розгортання на території України міжнародної операції з підтримання миру і безпеки» № 253-VIII від 17 березня 2015 р. – Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2015. - №17. – С.127.
78. Правила процедури Організації по безпеці і співробітництву в Європі [Електронний ресурс] – Вена: Організація по безпеці і співробітництву в Європі, 2006. – 25 с. – Режим доступу: <http://www.osce.org/ru/mc/22780?download=true>.
79. Пріоритети та ініціативи у сфері зміцнення загальноєвропейської безпеки під час головування України в ОБСЄ. Узагальнення результатів дослідження, складання звітної документації. 4-й етап [Звіт про наукову роботу] / Дипломатична академія України при Міністерстві закордонних справ України. – К., 2013. – 97 арк.
80. Протокол по итогам консультацій Трехсторонней контактной группы относительно совместных шагов, направленных на имплементацию мирного плана Президента Украины П.Порошенко и инициатив Президента России В.Путина [Электронный ресурс] – Организация по безопасности и

- сотрудничеству в Европе, 2014. – Режим доступа: <http://www.osce.org/ru/home/123258?download=true>.
81. Рекомендации по вопросам полицейской деятельности в многонациональном обществе [Электронный ресурс] – Вена: Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе, февраль 2006. – Режим доступа: <http://www.osce.org/ru/hcnm/32228?download=true>.
82. Решение Постоянного совета ОБСЕ №1063. Консолидированная концептуальная база ОБСЕ для борьбы с терроризмом [Электронный ресурс]. – Вена: ОБСЕ, 7 декабря 2012. – Режим доступа: <http://www.osce.org/ru/pc/98542?download=true>.
83. Россия и основные институты безопасности в Европе: вступая в XXI век / Под ред. Д. Тренина, Моск. Центр Карнеги. – М.: S&P, июнь 2000. – 279 с.
84. Ротфельд А. Д. Есть ли у ОБСЕ будущее? / А.Д.Ротфельд // Ежегодник ОБСЕ. – М.: Права человека, 2005. – С. 29-43.
85. Рубинский Ю.И. Политика западноевропейских держав в отношении косовского конфликта / Ю.И. Рубинский // Косово: международные аспекты кризиса / Под ред. Д. Тренина, Е. Степановой; Моск. Центр Карнеги. – М.: Гендальф, 1999. – С. 212-246.
86. Руководство ОБСЕ по невоенным мерам укрепления доверия (МД). – Вена: ОБСЕ, 2012. – 94 с.
87. СБСЕ. Будапештский документ 1994 года. На пути к подлинному партнерству в новую эпоху. – Будапешт: ОБСЕ, 1994. - 60 с.
88. СБСЕ. Хельсинкский документ 1992 года. Вызов времени перемен. – Хельсинки: ОБСЕ, 1992. – 72 с.
89. Совещание по безопасности и сотрудничеству в Европе (1975; Хельсинки). Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе, Хельсинки, 30 июля – 1 августа 1975 г. – М.: Международные отношения, 1987. – 78 с.
90. Спиридонова К.О. Архітектура безпеки Азіатсько-Тихоокеанського регіону / К.О.Спиридонова // «Гілея: науковий вісник»: Збірник наукових праць. – 2011. – Спецвипуск. – С.639-648.

91. Спиридонова К. Діяльність ОБСЄ у сфері протидії міграційним викликам / К.Спиридонова // Сучасні тенденції міжнародних відносин: політика, економіка, право: зб. наук. праць V щорічної міжнародної науково-практичної конференції (м.Львів, 22.04.2016). – Львів: Бадікова Н.О., 2016. – С.131-138.
92. Спиридонова К.О. Еволюція розвитку спільноти безпеки в рамках ОБСЄ / К.О.Спиридонова // «Гілея: науковий вісник»: Збірник наукових праць. - К., 2016. – Випуск 106 (№3). – С.353-357.
93. Спиридонова К.О. Заходи зі зміцнення довіри та безпеки як фактор формування спільноти безпеки (на прикладі ОБСЄ) / К.О.Спиридонова // Пріоритети сучасних суспільних наук в трансформаційних умовах: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м.Львів, 27-28 листопада 2015 року). – Львів: ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2015. – С.113-117.
94. Спиридонова К.О. К.Дойч та сучасна теорія міжнародних спільнот безпеки / К.О.Спиридонова // Наука и общество: международная конференция. Часть 3 (г.Донецк, 15 февраля 2014). – Донецк, 2014. – С. 200-204.
95. Спиридонова К.О. Конструктивізм і теорія спільнот безпеки / К.О.Спиридонова // «Гілея: науковий вісник»: Збірник наукових праць. – К., 2014. – Випуск 88 (№9). – С.316-321.
96. Спиридонова К.О. Можливість забезпечення ОБСЄ регіональної безпеки після російської агресії в Україні / К.О.Спиридонова // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. –К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин, 2015. – Випуск 126 (частина I). – С.61-70.
97. Спиридонова К. Незалежні інститути та механізми діяльності ОБСЄ у людському вимірі як фактор формування спільноти безпеки / К.Спиридонова // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених. – Ч.1. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин, 2015. – С.60-63.

98. Спиридонова К.О. Роль нормотворчої функції у формуванні безпекової спільноти ОБСЄ / К.О.Спиридонова // Теоретичні, методичні і практичні проблеми соціології, історії та політології: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м.Херсон, 20-21 листопада 2015 р. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2015. – С.208-211.
99. Спиридонова К. Спільні цінності та ідентичність як фактори формування безпекової спільноти в ОБСЄ / К.Спиридонова // Шевченківська весна: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених. - К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2015. – Ч. 1. – С. 35 – 38.
100. Спиридонова К.О. Теорія спільнот безпеки К.Дойча / К.О.Спиридонова // Шевченківська весна: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2014. – С. 56-59.
101. Спиридонова К.О. Українське питання як фактор формування спільноти безпеки в ОБСЄ. / К.О.Спиридонова // Трансатлантична безпека та роль України. (Матер. Всеукр.наук.-практ. конфер. м. Дніпропетровськ, 19 березня 2015 р.) – Дніпропетровськ: ТОВ «Інновація», 2015. – С. 65 – 68.
102. Спиридонова К.О. Формування спільноти безпеки АСЕАН / К.О.Спиридонова // Міжнародні відносини в умовах ХХІ ст.: Сучасна теорія і практика: Збірник матеріалів III щорічної Міжнародної науково-практичної конференції (м.Львів, 12 лютого 2014 року). – Львів: DPI, 2014. – С. 279-282.
103. Спиридонова К.О. Формування спільноти безпеки ОБСЄ / К.О.Спиридонова // Збірник наукових праць до 100-річчя МНУ імені В.О.Сухомлинського / За матеріалами II всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених та студентів «Інтеграційні процеси в міжнародних відносинах: історія та сучасність» [за заг. ред. Н.М.Буглай]. – Миколаїв: МНУ імені В.О.Сухомлинського, 2014. – С.178-181.
104. Титарчук О.Г. Україна в міжнародних безпекових організаціях /

- О.Г.Титарчук // Щорічник «Зовнішня політика України 2012: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети». – Розділ II, §2. – К.: Стилос, 2013. – С. 103-119.
105. Троицкий М.А. Трансатлантический союз. 1991-2004. Трансформация системы американо-европейского партнерства после распада биполярности / М.А. Троицкий. – М.: НОФМО, 2004. – 252 с.
106. Тузин А.М. Особенности контроля над обычными вооружёнными силами в Европе: монография / А.М. Тузин, М.В. Данилина. – М.: Издательство «Русайнс», 2015. – 220 с.
107. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Білорусь про додаткові заходи довіри і безпеки [Електронний ресурс] – 2002. – Верховна Рада України: Офіційний веб-портал. – Режим доступу до ресурсу: [http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/112\\_033](http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/112_033).
108. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про додаткові заходи зміцнення довіри та безпеки [Електронний ресурс] – 2004. – Верховна Рада України: Офіційний веб-портал. –Режим доступу до ресурсу: [http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/ru/616\\_056](http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/ru/616_056).
109. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Румунії про заходи зміцнення довіри і безпеки // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2015. - № 24. - С.182.
110. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Угорської Республіки про заходи зміцнення довір'я і безпеки та про розвиток двосторонніх військових зв'язків [Електронний ресурс] – 2002. – Верховна Рада України: Офіційний веб-портал. –Режим доступу до ресурсу: [http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/ru/348\\_250](http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/ru/348_250).
111. Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / Редкол.: Л.В.Губерський (голова) та ін.. – К.: Знання України, 2004. – Т.2. – 812 с.
112. Укрепление ОБСЕ: Формирование единого пространства экономического и гуманитарного сотрудничества, сообщества неделимой безопасности от Атлантики до Тихого океана. № 16/2014 / Под ред. А. В.

- Загорского [гл. ред. И. С. Иванов]; Российский совет по международным делам (РСМД). — М.: Спецкнига, 2014. — 36 с.
113. Хельсинкская декларация и резолюции, принятые Парламентской ассамблеей ОБСЕ на Двадцать четвертой ежегодной сессии [Электронный ресурс] – Хельсинки: Парламентская ассамблея ОБСЕ, 5-9 июля 2015. – 62 с. – Режим доступа: <http://www.oscepa.org/documents/all-documents/annual-sessions/2015-helsinki/declaration-3/2979-2015-helsinki-declaration-rus/file>.
114. Хоменко М.М. Діяльність України в Організації з безпеки та співробітництва в Європі (90-ті роки ХХ століття): Дис. канд. політ. наук: 23.00.04 / М.М.Хоменко. – К.: Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, 2004. – 209 с.
115. Храбан І.А. Система європейської безпеки і напрями воєнно-політичної інтеграції України до її структур: Монографія / І.А. Храбан. – К.: Варга, 2005. – 544 с.
116. Цирфа Ю.А. Зовнішньополітична ідентичність Європейського Союзу як політико-соціальний конструкт / Ю.А.Цирфа. // Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – 2013. – №10 (102). – С.60-66.
117. Цирфа Ю. А. Ключові чинники конструювання зовнішньополітичної ідентичності держави / Ю.А.Цирфа. // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. – 2013. – Вип.2 (18). – С. 23-27.
118. Чекаленко Л.Д. ОБСЄ: українське головування: навч-метод. посібник. [Науковий редактор Перший проректор ДАУ В.Г.Ціватий]. – К.: «LAT&K», 2012. – 78 с.
119. Чекаленко Л.Д. Роль ОБСЄ у формуванні громадянського суспільства в Україні / Л.Д.Чекаленко // Громадянське суспільство України: сучасний стан і перспективи впровадження європейських стандартів взаємодії з державою. – К.: НІСД, 2014. – С. 55-59.
120. Четвертая встреча совета. СБСЕ и новая Европа – наша безопасность неделима. Решения Римской встречи совета [Электронный ресурс] – Рим:

Совещание по безопасности и сотрудничеству в Европе, 1993. – 24 с. –  
Режим доступа: <http://www.osce.org/ru/mc/40405?download=true>.

121. Чехович Т. Забезпечення міжнародної безпеки міжнародно-правовими засобами / Т.Чехович // Науковий вісник національної академії внутрішніх справ. – 2013. - №1. – С.277-283.
122. Чижов В. А. Стамбульський самміт / В.А.Чижов. // Международная жизнь. – 1999. - № 12. – С. 39—44.
123. Шакиров О. Контроль над обычными вооружениями в Европе: Куда идем? / О.Шакиров // Индекс безопасности. – 2013. – Т.19, №3 (106). – С. 31 – 42.
124. Шаповалова О.І. Зовнішня політика держави: аналіз з позицій соціального конструктивізму / О.І.Шаповалова. // Науковий вісник Дипломатичної академії України при Міністерстві закордонних справ України. – 2014. – №21. – С.147-163.
125. Шаповалова О.І. Соціальні структури у міжнародних відносинах: конструктивістська концептуалізація / О.І.Шаповалова. // Науковий вісник Дипломатичної академії України при Міністерстві закордонних справ України. – 2015. – №22. – С.144-155.
126. Шинкарук К. Конструктивістська парадигма в дослідженнях міжнародних відносин: сутність і перспективи розвитку / К.Шинкарук. // Вісник НТУУ "КПІ". Політологія. Соціологія. Право: збірник наукових праць. – 2009. – № 3. – С. 173–178.
127. Шустов В.В. От Совещания к Организации по безопасности и сотрудничеству / В.В.Шустов. // Международная жизнь. – 2000. - №8-9. – С.56.
128. Щурко О.М. Методологія та методи дослідження міжнародного образу держави / О.М.Щурко. // Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. – 2011. – №123 (2011). – С. 96-100.
129. Эберхарт Х. ОБСЕ на пространстве от Ванкувера до Владивостока / Х.Эберхарт. // Международная жизнь. – 2004. – N4-5. – С.215-222.

130. Эмерсон М. Институционализация Большой Европы [Электронный ресурс] / М. Эмерсон // CEPS Policy Brief No. 42. – October 2003. – 5 p. – Режим доступа до ресурсу: [http://shop.ceps.be/downfree.php?item\\_id=1066](http://shop.ceps.be/downfree.php?item_id=1066).
131. 45-я Мюнхенская конференция по безопасности: наступит ли «политическая весна»? // 1 Компас. – 2009. - № 7. – С. 3–16.
132. A Day After 71 Migrants Died, 81 Escaped the Back of a Truck in Austria [Electronic resource] // The New York Times. – 4 September 2015. – Mode of access: [http://www.nytimes.com/2015/09/05/world/europe/71-migrants-found-dead-in-truck-likely-suffocated-austrian-official-says.html?\\_r=0](http://www.nytimes.com/2015/09/05/world/europe/71-migrants-found-dead-in-truck-likely-suffocated-austrian-official-says.html?_r=0).
133. Acharya A. Collective Identity and Conflict Management in Southeast Asia / A.Acharya. // Security Communities. / Ed. by E.Adler and M.Barnett. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – P.198 – 227.
134. Acharya A. Constructing a security community in Southeast Asia: ASEAN and the problem of regional order / A.Acharya. – New York: Taylor & Francis Group, 2003. - 255 p.
135. Ackermann A. Engagement avec l'Afghanistan: le point de vue de l'OSCE / A.Ackerman. // Defense Nationale et Securite Collective. – Janvier 2009. – 65e annee, No.1. – P. 47-52.
136. Address by H.E. Mr. Leonid Kozhara, the OSCE Chairperson-in-Office, Minister for Foreign Affairs of Ukraine to the OSCE Permanent Council [Electronic resource] – Vienna: OSCE, 2013. – Mode of access: <http://www.osce.org/cio/98766?download=true>.
137. Adler E. A Framework for the Study of Security Communities / E.Adler, M.Barnett. // Security Communities. / Ed. by E.Adler and M.Barnett. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – P.29-65.
138. Adler E. Cognitive Evolution / E.Adler. // Progress in Postwar International Relations. / Ed. by E.Adler and B.Crawford. – P. 43-88.
139. Adler E. Communitarian International Relations: The Epistemic Foundations of International Relations / E.Adler. – New York: Routledge, 2005. – 334 p.

140. Adler E. OSCE's Security Community Building Model / E.Adler. // Security Communities. / Ed. by E.Adler and M.Barnett. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – P.119-160.
141. Adler E. Taking Identity and Our Critics Seriously / E.Adler, M.Barnett. // Cooperation and Conflict: Nordic Journal of International Studies. – September 2000. – Vol. 35, No3. – P. 321-329.
142. Adler E. When Security Community Meets Balance of Power: Overlapping Regional Mechanisms of Security Governance / E.Adler, P.Greve. // Review of International Studies. – February 2009. – Vol. 35, Supplement S1. – P. 59-84.
143. An Agenda for Peace: Preventive diplomacy, peacemaking and peace-keeping: Report of the Secretary-General pursuant to the statement adopted by the Summit Meeting of the Security Council on 31 January 1992 [Electronic resource] – UN, 17 June 1992. – Mode of access: <http://www.un-documents.net/a47-277.htm>.
144. Astana Commemorative Declaration: Towards a Security Community [Electronic resource] – Astana: OSCE, 2010. – 13 p. – Mode of access: <https://www.osce.org/cio/74985?download=true>.
145. Azimov A. OSCE: A Time for Change? / A.Azimov // International Affairs (Minneapolis). – 2010. – Vol. 56, No. 2. – P. 32-40.
146. Back to diplomacy: Final Report and Recommendations of the Panel of Eminent Persons on European Security as a Common Project. – November 2015. – 36 p.
147. Baier A. Trust and Antitrust / A.Baier // Ethics 96. – 1986. – No.2. – P.231-260.
148. Bailes A.J.K. The Politico-Military Dimension of the OSCE / A.J.K.Bailes. // Helsinki Monitor. – 2006. – Vol. 17, No. 3. – P. 214-225.
149. Baku Declaration and Resolutions [Electronic resource] – Baku: OSCE PA, 2014. – Mode of access: <http://www.oscepa.org/documents/all-documents/annual-sessions/2014-baku/declaration-2/2540-2014-baku-declaration-eng/file>.

150. Barnett M. Studying security communities in theory, comparison and history / M.Barnett, E.Adler. // *Security Communities.* / Ed. by M.Barnett and E.Adler. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – P. 413-441.
151. Barry R. The OSCE: A Forgotten Transatlantic Security Organization? / R.Barry. – London: British American Security Information Council, 2002. – 31 p.
152. Batora J. Extending the EU's Security Community Amidst Conflict: The Case of Ukraine / J.Batora, M.Navratil. // *External Governance as Security Community Building: The Limits and Potential of the European Neighborhood Policy.* / ed. by P.Rieker. – London: Palgrave Macmillan, 2016. – P.19-48.
153. Bellamy A. OSCE Peacekeeping: Lessons from the Kosovo Verification Mission / A.J.Bellamy, S.Griffin. // *European Security.* – Spring 2002. – Vol.11, No.1. – P. 1-26.
154. Bilgin P. Alternative Futures for the Middle East / P.Bilgin. // *Futures.* – 2001. – Vol. 33. – P. 423–436.
155. Bilgin P. Regional Security in the Middle East. A Critical Perspective / P.Bilgin. – London: Routledge Curzon, 2005. – P. 163–94.
156. Bloed A. OSCE assistance for police has to be strengthened / A.Bloed. // *Helsinki Monitor.* – 2005. – No.5. – P. 222-226.
157. Boas M. Whose Security? / M.Boas // *Cooperation and Conflict: Nordic Journal of International Studies.* – September 2000. – Vol. 35, No3. – P. 309-319.
158. Bogomolov A. A Ghost in the Mirror: Russian Soft Power in Ukraine / A.Bogomolov, O.Lytvynenko. // *Chatham House Briefing Paper.* – London: The Royal Institute of International Affairs, 2012. – 16 p.
159. Booth K. Security and Emancipation / K.Booth. // *Review of International Studies.* – October 1991. – Vol.17, No.4. – P. 313-326.
160. Booth K. Theory of World Security / K.Booth. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007. – 516 p.
161. Borawski J. The OSCE: In Search of Cooperative Security / J.Borawski. // *Security Dialogue.* – December 1996. – Vol. 27, No. 4. – P. 401-408.

162. Buzan B. *People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations* / B.Buzan. – Brighton: Wheatsheaf Books Ltd, 1983. – 262 p.
163. Buzan B. *Regions and Powers: The Structure of International Security* / B.Buzan, O.Waever. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 570 p.
164. Buzan B. *Security: A New Framework for Analysis* / B.Buzan, O.Waever, J.de Wilde. – Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1998. – 240 p.
165. Buzan B. *Security Architecture in Asia: The Interplay of Regional and Global Levels* / B.Buzan. // *The Pacific Review*. – Oxford: Taylor & Francis Group, 2003. - №16 (2). – P. 143-173.
166. Buzan B. *The Evolution of International Security Studies* / B.Buzan, L. Hansen. – New York: Cambridge University Press, 2009. – 384 p.
167. Cashman G. *What Causes War?: An Introduction to Theories of International Conflict* / G.Cashman. // Lanham: Rowman & Littlefield, 2013. – 620 p.
168. *Charter of Paris for a New Europe* [Electronic resource] – Paris: Conference for Security and Co-operation in Europe, 1990. – 29 p. – Mode of access: <http://www.osce.org/mc/39516?download=true>.
169. *Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice* [Electronic resource] – San Francisco, 1945. – Mode of access: <https://treaties.un.org/doc/publication/ctc/uncharter.pdf>.
170. Chigas D. *Preventive Diplomacy and the Organization for Security and Cooperation in Europe: Creating Incentives for Dialogue and Cooperation* / D.Chigas, E.McClintock, C.Kamp. // *Preventing Conflict in the Post-Communist World*. – Washington, DC: The Brookings Institution, 1996. – P. 25-97.
171. Collins A. *Bringing Communities Back: Security Communities and the Association of Southeast Asian Nations' Plural Turn* / A.Collins. // *Cooperation and Conflict: Journal of the Nordic International Studies Association*. – 2014. – Vol. 49, No. 2. – P.276 – 291.

172. Combating trafficking in human beings [Electronic resource] [Web-site]. – Organization for Security and Co-operation in Europe. – Mode of access: <http://www.osce.org/secretariat/trafficking>.
173. Common Security: A Programme for Disarmament: The Report of the Independent Commission on Disarmament and Security Issues. – London: Pan Books, 1982. – 202 p.
174. Co-operation Agreement between the OSCE Parliamentary Assembly and the OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights [Electronic resource] – Copenhagen, 2 September 1997. – 4 p. – Mode of access: <https://www.oscepa.org/publications/reports/special-reports/election-observation-reports/documents/1603-osce-co-operation-agreement-1997/file>.
175. Cooperation or Conflict?: Problematizing Organizational Overlap in Europe. – Farnham: Ashgate, 2010. – 181 p.
176. CORE (Centre for OSCE Research) [Electronic resource] [Web-site]. – Institut für Friedensforschung und Sicherheitspolitik an der Universität Hamburg. – Mode of access: <http://ifsh.de/en/core/profile/>.
177. Crimea Report: The Situation of the Crimean Tatars since the Annexation of Crimea by the Russian Federation // Report of the Unofficial Turkish Delegation to Crimea. – 5 June 2015. – 23 p.
178. Croft S. The Enlargement of Europe / S.Croft. – Manchester: Manchester University Press, 1999. – 188 p.
179. De la Torre S. La Organización de la seguridad y cooperación en Europa - OSCE – Misiones y dimensiones de la OSCE / S. de la Torre. – Madrid: Universidad Rey Juan Carlos, 2006. – 362 p.
180. De Witte P. The Past, Present and Future of OSCE-NATO Relations / P. de Witte // The Future of the OSCE in the Perspective of the Enlargements of NATO and the EU / Ed. by V.-Y.Ghebali, D.Warner and B.Gimelli. – PSIO Occasional Paper 1/2004. – P. 43- 89.
181. Decision No.3/11. Elements of the Conflict Cycle, Related to Enhancing OSCE's Capabilities in Early Warning, Early Action, Dialogue Facilitation and Mediation Support, and Post-conflict Rehabilitation [Electronic resource] –

- Vilnius: OSCE, 2011. – 6 p. – Mode of access: <http://www.osce.org/mc/86621?download=true>.
182. Decision No.9/11 Strengthening Co-ordination and Coherence in the OSCE's Efforts to Address Transnational Threats [Electronic resource] – Vilnius: OSCE, 2011. – Mode of access: <http://www.osce.org/mc/86089?download=true>.
183. Decision No.10/04. Role of the OSCE Secretary General [Electronic resource] // Twelfth Meeting of the Ministerial Council. 6 and 7 December 2004. – Sofia, 2004. – Mode of access: <http://www.osce.org/mc/41813?download=true>.
184. Decision on the Helsinki+40 Process [Electronic resource] – Dublin: OSCE, 2012. – Mode of access:// <http://www.osce.org/mc/97974?download=true>.
185. Declaration of Principles for International Election Observation and Code of Conduct for International Election Observers [Electronic resource]. – New York: United Nations, 2005. – Mode of access: [https://www.ndi.org/files/1923\\_declaration\\_102705\\_0.pdf](https://www.ndi.org/files/1923_declaration_102705_0.pdf).
186. Deutsch K. Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience / K.Deutsch, S.Burrell, R.Kann, Jr.Lee. – Princeton: Princeton University Press, 1957. – 228 p.
187. Deutsch K. Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience / K.Deutsch, S.Burrell, R.Kann, Jr.Lee. // The European Union: Readings on the Theory and Practice of European Integration. – Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2003. – P. 121-143.
188. Deutsch K. The Analysis of International Relations (Foundations of Modern Political Science) / K.Deutsch. – New Jersey: Prentice Hall College Div., 1988. – 320 p.
189. Eicher P. Improving OSCE election observation / P.Eicher // Security and Human Rights. – 2009. – No4. – P. 264-276.
190. Entin M. Can the European Security Dialogue Return Russia the Sense of Ownership of the OSCE? / M. Entin, A. Zagorski. // Russia, the OSCE and European Security. The EU–Russia Centre Review. – Brussels: The EU – Russia Centre, November 2009. – Issue 12. – P. 14-20.

191. EU Statement on Conventional Arms Control and Confidence- and Security-Building Measures at the 797-th FSC plenary meeting, 23 September 2015 // FSC.DEL/173/15. – 23 September 2015.
192. Evtodieva M. OSCE: The Military-Political Dimension, Status, Trends / M.Evdotieva. // International Affairs (Minneapolis). – 2011. – Vol. 57, No. 1. – P. 58-71.
193. Evers F. The ASEAN Regional Forum and Fields for Co-operation with the OSCE / F.Evers // OSCE Yearbook 2006. – Hamburg: CORE, 2006. – P.411-433.
194. External Governance as Security Community Building: The Limits and Potential of the European Neighborhood Policy. / ed. by P.Rieker. – London: Palgrave Macmillan, 2016. – 218 p.
195. Fawn R. International Organizations and Internal Conditionality: Making Norms Matter / R.Fawn. – Houndmills: Palgrave MacMillan, 2013. – 335 p.
196. Final Recommendations of the Helsinki Consultations [Electronic resource]. – Helsinki, 1973. – Mode of access: <http://www.osce.org/mc/40213>.
197. Fromuth P.J. The Making of a Security Community: The United Nations after the Cold War / P.J.Fromuth. // Journal of International Affairs. – 1993. – Vol. 46 (2). – P. 341-366.
198. Fukushima A. Japan and the Organisation for Security and Co-operation in Europe (OSCE): Working in Partnership for Comprehensive Security / A.Fukushima. // Helsinki Monitor. – 2001. – Vol. 12, No. 1. – P. 30-40.
199. Gaer F.D. The United Nations and the CSCE: Cooperation, Competition, or Confusion? / F.D.Gaer. // The CSCE in the 1990s: Constructing European Security and Cooperation. / Ed. by M.R.Lucas. – Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1993. – P.161-206.
200. Galbreath D.J. The Organization for Security and Co-operation in Europe / D.J.Galbreath. – Abingdon: Routledge, 2007. – 151 p.
201. Georgia Ceases Open Skies Treaty Vis-A-Vis Russia [Electronic resource] // Georgian Journal. – 12 April 2012. – Mode of access: <http://www.georgianjournal.ge/politics/8792-georgia-ceases-open-skies-treaty-vis-a-vis-russia-.html>.

202. Geukjian O. Limits of International Involvement in the Southern Caucasus: The OSCE Mediation in the Nagorno-Karabakh Conflict (1992-1996) / O.Geukjian. // *Central Asia and the Caucasus*. – 2006. – No. 1. – P. 61-72.
203. Ghebali V.-Y. The Future of the OSCE in the Perspective of the Enlargements of NATO and the EU. / V.-Y.Ghebali, D.Warner, B.Gimeli. – Geneva: Graduate Institute of International Studies, 2004. – 149 p.
204. Ghebali V.-Y. The High Commissioner on National Minorities after 15 years: Achievements, Challenges and Promises / V.-Y. Ghebali. // *Security and Human Rights*. – 2009. – No.2. – P. 111-122.
205. Ghebali V.-Y. The OSCE at a Crossroad: The Difficulty of Overcoming Russian-Related Dilemmas / V.-Y.Ghebali. // *The Future of the OSCE in the Perspective of the Enlargements of NATO and the EU*. / Ed. by V.-Y.Ghebali, D.Warner and B.Gimelli. – Geneva: Graduate Institute of International Studies. – PSIO Occasional Paper 1/2004. – P. 5-25.
206. Ghebali V.-Y. The OSCE norms and activities related to the Security Sector Reform /V.-Y.Ghebali. // *Security and Human Rights*. – 2008. – Vol.4. – P. 273-283.
207. Gheciu A. Securing Civilization? The EU, NATO, and the OSCE in the Post-9/11 World / A.Gheciu. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – 253 p.
208. Glaser Ch. Realists as Optimists: Cooperation as Self-Help / Ch.Glaser. // *International Security*. – Massachusetts: The MIT Press, 1994-1995. – Vol.19, №3. – P. 50-90.
209. Glaser Ch. The Security Dilemma Revisited / Ch.Glaser. // *World Politics*. – Princeton: Princeton Institute for International and Regional Affairs, 1997. – Vol.50, №1. – P. 171-201.
210. Greco E. The OSCE after the Budapest summit: the need for specialization / E.Greco. // *The International Spectator*. – April-June 1995. – Vol. XXX, No.2. – P. 3-20.
211. Gurbey G. The Kurdish Conflict in Turkey: (not) a Subject for the OSCE / G.Gurbey. // *Helsinki Monitor*. – 2001. – Vol. 12, No. 1. – P. 7-20.

212. Hardin R. Conceptions and Explanations of Trust / R.Hardin. // Trust in Society. / Ed. by K.S.Cook. – New York: Russell Sage Foundation, 2001. – P.3-39.
213. Hardt H. Time to React: The Efficiency of International Organizations in Crisis Response / H.Hardt. – Oxford: Oxford University Press, 2014. – 252 p.
214. Hazewinkel H. Self-Determination, Territorial Integrity and the OSCE / H.Hazewinkel. // Helsinki Monitor. – 207. –Vol. 18, No. 4. – P. 289-302.
215. Helsinki + 40 Process [Electronic resource] [Web-site]. – Organization for Security and Co-operation in Europe. – Mode of access: <http://www.osce.org/cio/110111>.
216. Heraclides A. Security and Cooperation in Europe: The Human Dimension, 1972-1992 / A.Heraclides. – London: Frank Cass, 1993. – 236 p.
217. Hill W. Making Istanbul a Reality: Moldova, Russia and the Withdrawal from Transdnistria / W.Hill. // Helsinki Monitor. – 2002. – Vol. 13, No. 2. – P. 129-145.
218. Hill W.H. The OSCE and the Moldova-Transdnistria Conflict: Lessons in Mediation and Conflict Management / W.H.Hill. // Security and Human Rights. – 2013. – Vol.24, Nos.3-4. – P.287-297.
219. Hofbauer S. When a Million People have to Flee / S.Hofbauer and U.Froese. // Security Community. – Vienna: the OSCE Secretariat, 2015. – Issue 1. – P. 9-11.
220. Hoffman A.M. Building Trust: Overcoming Suspicion in International Conflict / A.M.Hoffman. – Albany: State University of New York Press, 2006. – 210 p.
221. Homan K. The Adapted CFE Treaty: A Building Block for Cooperative Security in Europe. / K.Homan. // Helsinki Monitor. – 2000. – Vol. 11, No. 2. – P. 52-57.
222. Horbulin V. The National Security and Defense Council of Ukraine in the Strategic Management of National Security / V.Horbulin, O.Lytvynenko. // Almanac on Security Sector Governance in Ukraine 2010. – Geneva, 2010. – P. 3-11.

223. Human Rights Assessment Mission in Ukraine. Human Rights and Minority Rights Situation. – The Hague / Warsaw: Organization for Security and Co-operation in Europe: Office for Democratic Institutions and Human Rights & High Commissioner on National Minorities, 12 May 2014. – 132 p.
224. Information of Ukraine with respect to the UN General Assembly resolution 70/42 “Confidence building measures in the regional and subregional context” [Electronic resource]. – Mode of access: <https://s3.amazonaws.com/unoda-web/wp-content/uploads/2015/02/41321102dod2.pdf>.
225. Inspection activities on the territory of the Russian Federation // FSC.DEL/203/14. – 25.11.2014. – 6 p.
226. Jackson R. H. Introduction to International Relations: Theories and Approaches / R. H. Jackson, G. Soerensen. – New York: Oxford University Press, Inc., 2003. – 336 p.
227. Jervis R. Cooperation Under the Security Dilemma / R.Jervis. // World Politics. – 1978. – Vol. 30, No.2. – P. 167-214.
228. Jervis R. Security Regimes / R.Jervis. // International Organization. - Madison: University of Wisconsin, 1982. – Vol. 36, N. 2. – P. 357-378.
229. Joint Declaration of Twenty Two States [Electronic resource]. – November 19, 1990. // Federation of American Scientists. – Washington. – Mode of access: <http://fas.org/nuke/control/cfe/text/paris1.htm>.
230. Karacasulu K. Explaining Social Constructivist Contributions to Security Studies / K.Karacasulu, E.Uzgören. // Perceptions. – 2007. – Vol. 2. – P. 27-48.
231. Kavalski E. Extending the European Security Community: Constructing Peace in the Balkans / E.Kavalski. – London, New York: Tauris Academic Studies, 2007. – 260 p.
232. Kelin A. Russia and the OSCE / A.Kelin. // International Affairs (Minneapolis). – 2013. – Vol.59, No.1. – P.89-99.
233. Kemp W. The OSCE: Entering a Third Phase in Its Third Decade / W.Kemp. // Helsinki Monitor. – 2004. – Vol. 15, No. 4. – P. 254-262.

234. Kemp W. The OSCE in a New Context: European Security Towards the Twenty-first Century / W.Kemp. // RIIA Discussion Papers. – The Royal Institute of International Affairs. – 1996. – Vol.64. – P.20.
235. Keohane R. After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy / R.Keohane. – Princeton: Princeton University Press, 2005. – 320 p.
236. Klein J. Interface between NATO, WEU and UN/OSCE / J.Klein. // NATO and Collective Security. / Ed. by M.J.Brenner. – Berlin: Springer, 2016. – P.249-277.
237. Klimkin P. Warum wir die OSZE brauchen / P.Klimkin. // Frankfurter Allgemeine Zeitung. – 30. August 2016. – Nr.202. – S.8.
238. Krasner S. International Regimes / S.Krasner. – Ithaca: Cornell University Press, 1983. – 372 p.
239. Krause K. Critical Theory and Security Studies: The Research Programme of 'Critical Security Studies' / K.Krause. // Cooperation and Conflict. – New York: SAGE Publications, 1998. – Vol.33. – P. 298-333.
240. Kropatcheva E. Russia and the Role of the OSCE in European Security: A 'Forum' for Dialog or a 'Battlefield' of Interests? / E.Kropatcheva. // European Security. – September 2012. – Vol. 21, No. 3. – P. 370-394.
241. Krupnick C. Europe's Intergovernmental NGO: the OSCE in Europe's Emerging Security Structure / C.Krupnick. // European Security. – Summer 1998. – Vol. 7, No. 2. – P. 30-53.
242. Kurtenbach S. Violence and Security Concerns in Post-Conflict Situations / S.Kurtnebach, H.Wulf. – Duisburg: Institute for Development and Peace, 2012. – 58 p.
243. de Kwaasteniet M. The Security Model Discussion and Its Importance for the Evolution of the European Security Agenda / M. de Kwaasteniet // Helsinki Monitor. – 1996. – Vol. 7, No. 3. – P. 30-40.
244. Lachowski Z. Confidence- and Security-Building Measures in the New Europe / Z.Lachowski. // Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI). – Oxford: Oxford University Press, 2004. – 224 p.

245. Lane C. The social regulation of inter-firm relations in Britain and Germany: Market rules, legal norms, and technical standards / C.Lane. // Cambridge Journal of Economics. – 1997. – Vol. 21. No.2. – P. 197-215.
246. Lavenex S. EU rules beyond EU borders: Theorizing External Governance in European Politics / S.Lavenex, F. Schimmelfennig. // Journal of European Public Policy. – 2009. – Vol. 16, No.6. – P.791-821.
247. Leeds B.A. Alliance Treaty Obligations and Provisions, 1815-1944 / B.A.Leeds. // International Interactions. – N.Y.: Taylor & Francis Group, 2002. – Vol.28. – P.237-260.
248. Lehne S. The CSCE in the 1990s. Common European House or Potemkin Village / S.Lehne. // Laxenburg Paper 9. – Vienna: Braumuller, 1991. – p.15.
249. Lepgold J. The Next Step Toward a More Secure Europe / J.Lepgold. // The Journal of Strategic Studies. – December 1994. – Vol.17. – p.10.
250. Lessons learned for the OSCE from its engagement in Ukraine. Interim report and recommendations of the Panel of eminent Persons on European Security as a Common Project. – June 2015. – 20 p.
251. Letschert R. Addressing the Needs of Victims of Terrorism in the OSCE Region / R.Letschert. // Security and Human Rights. – 2008. – Vol. 19, No. 4. – P. 298-310.
252. Lewis D. Security Sector Reform in Authoritarian Regimes: the OSCE Experience in Police Assistance Programming in Central Asia / D.Lewis. // Security and Human Rights. – 2011. – Vol.4. – P.103-117.
253. Liechtenstein S. Europe at a crossroads: How the OSCE can help support the current refugee crisis [Electronic resource] / S.Liechtenstein // Offiziere.ch. – September 16, 2015. – Mode of access: <http://www.offiziere.ch/?p=23043>.
254. Linklater A. Political Community and Human Security / A.Linklater. // Critical Security Studies and World Politics. / Ed. by K.Booth. – Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2004. – P. 113-131.
255. Little R. International Regimes / R.Little. // The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations. – Oxford: Oxford University Press, 2011. – P. 294-309.

256. Lucarelli S. Peace and Democracy: The Rediscovered Link. The EU, NATO and the European System of Liberal-Democratic Security Communities / S.Lucarelli. // Final Report, NATO Euro-Atlantic Partnership Council Individual Research Fellowships 2000-2002 Programme. – San Domenico di Fiesole, 2002. – 71 p.
257. Lucas M. The Conference on Security and Cooperation in Europe and the Future of U.S. Foreign Policy // M.Lucas. / The New Europe Asserts Itself: A Changing Role in International Relations. / Ed. by B.Crawford and P.W.Schulze. – Berkeley: University of California Press, 1990. – P. 47-50.
258. Maisonneuve M. The OSCE Kosovo Verification Mission / J.R.M.Maisonneuve. // Canadian Military Journal. – Spring 2000. – P. 49-54.
259. Mastny V. The Helsinki Process and the Reintegration of Europe: 1986 – 1991: Analysis and Documentation / V.Mastny. – New York: New York University Press, 1992. – 380 p.
260. Mattern J.B. Taking Identity Seriously / J.B.Mattern. // Cooperation and Conflict: Nordic Journal of International Studies. – September 2000. – Vol. 35, No3. – P.299-308.
261. McCausland J.D. European/Eurasian Security and the Treaty on Conventional Armed Forces in Europe (CFE): Conference Paper presented at a conference "Carnegie Council's Program on U.S. Global Engagement: a Two-Year Retrospective" [Electronic resource] / J.D.McCausland. – June 2, 2011. – Mode of access: [http://www.carnegiecouncil.org/publications/articles\\_papers\\_reports/0100.html](http://www.carnegiecouncil.org/publications/articles_papers_reports/0100.html).
262. McGwire M. Perestroika and Soviet National Security / M.McGwire. – Washington, DC: Brookings Institution, 1991. – 481 p.
263. Mearsheimer J. The False Promise of International Institutions / J.Mearsheimer. // International Security. – Summer 1995. – Vol.20. – P. 5-49.
264. Mierlo H. The Significance of the OSCE in the European Security Structure / H.Mierlo. // Helsinki Monitor. – 1995. – Vol. 6, No. 4. – P. 6-12.
265. Migrant Crisis: up to 200 dead after boat carrying refugees sinks off Libya [Electronic resource] // The Guardian. – August 27, 2015. – Mode of access: //

<http://www.theguardian.com/world/2015/aug/27/at-least-30-dead-after-boat-carrying-migrants-sinks-in-mediterranean>.

266. Mitchell R.B. Sources of Transparency: Information Systems in International Regimes / R.B.Mitchell. // International Studies Quarterly. – New Jersey, 1998. – Vol.42. – P. 109-130.
267. Mlyn E. The OSCE, the United States, and European Security / E.Mlyn. // European Security. – Autumn 1996. – Vol. 5, No. 3. – P. 426-447.
268. Moller B. Dictionary of Alternative Defense / B.Moller. – Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1995. – 553 p.
269. Moller B. European Security: the Role of the Organization for Security and Co-operation in Europe / B.Moller. // Crisis States Working Papers Series No.2. – London, 2008. – 26 p.
270. Moller B. National, Societal and Human Security –A General Discussion with a Case Study from the Balkans / B.Moller. // What Agenda for Human Security in the Twenty-first Century. – Paris: UNESCO, 2001. – P.41-62.
271. Moller-Gulland N. Ein Sicherheitsmodell im Rahmen der OSZE / N.Moller-Gulland. // Europäische Sicherheit. – März 1996. – 45. Jg., Nr. 3.– S. 36-39.
272. Morgan P.M. Regional Security Complexes and Regional Order / P.M.Morgan. // Regional Orders: Building Security in a New World. / Ed. By D.A.Lake, P.M.Morgan. – University Park: Pennsylvania State University Press, 1997. – P.20-44.
273. Morgenthau H. Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace / H.Morgentau. – New York: Alfred A.Knopf, 1959. – 600 p.
274. Moscow Mechanism [Electronic resource] [Web-site]. – Organization for Security and Co-operation in Europe. – Mode of access: <http://www.osce.org/odihr/20066?download=true>.
275. Mosser M.W. Embracing 'Embedded Security': The OSCE's Understated but Significant Role in the European Security Architecture / M.W.Mosser. // European Security. – December 2015. – Vol. 24, No. 4. – P. 579-599.

276. Müller H. Security Cooperation / H.Müller. // Handbook of International Relations. – London: SAGE Publications, 2002. – P. 369-392.
277. National Minority Issues and European Security: Inseparable Twins [Electronic resource] / address by Knut Vollebaek, OSCE High Commissioner on National Minorities // Corfu Process Meeting – Theme: “Conflict Resolution in the OSCE area”. – Vienna, 2009. – Mode of access: <http://www.osce.org/hcnm/40117?download=true>.
278. Niemtzow E. The OSCE’s Security Model: Conceptual Confusion and Competing Visions / E.Niemtzow. // Helsinki Monitor. – 1996. –Vol. 7, No. 3. – P. 41-51.
279. Ortiz A. Neither Fox nor Hedgehog: NATO’s Comprehensive Approach and the OSCE’s Concept of Security / A.Ortiz. // Security and Human Rights. – 2008. – Vol.19, No.4. – P.284-297.
280. OSCE human rights chief calls for human rights-based, co-operative response to Europe’s migration crisis [Electronic resource]. – Warsaw, September 1, 2015. – Mode of access: <http://www.osce.org/odhr/179406>.
281. OSCE Mechanisms and Procedures. – Vienna: OSCE, 2011. – 172 p.
282. OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights [Electronic resource] [Web-site]. – Mode of access: <http://www.osce.org/odhr>.
283. OSCE Permanent Council Decision No. 193. Mandate of the OSCE Representation on Freedom of the Media [Electronic resource] / PC.DEC. 193. Organization for Security and Co-operation in Europe. – Vienna, 5 November 1997. – Mode of access: <http://www.osce.org/pc/40131?download=true>.
284. OSCE Permanent Council Decision No. 239 [Electronic resource] – Organization for Security and Co-operation in Europe. – Vienna, 25 June 1998. – Mode of access: <http://www.osce.org/pc/21656?download=true>.
285. OSCE Permanent Council Decision No. 263 [Electronic resource] – Organization for Security and Co-operation in Europe. – Vienna, 25 October 1998. – Mode of access: <http://www.osce.org/pc/20595?download=true>.
286. OSCE Permanent Council Decision No 1106. Initial Set of OSCE confidence-building measures to reduce the risks of conflict stemming from the

- use of information and communication technologies [Electronic resource] – Organization for Security and Co-operation in Europe. – Vienna, 3 December 2013. – Mode of access: <http://www.osce.org/pc/109168?download=true>.
287. OSCE Permanent Council Decision No 1117. Deployment of an OSCE Special Monitoring Mission to Ukraine [Electronic resource] – Vienna, March 21, 2014. – Mode of access: <http://www.osce.org/pc/116747?download=true>.
288. OSCE Permanent Council Decision No 1199. Extension of the mandate of the OSCE Special Monitoring Mission to Ukraine. – Organization for Security and Co-operation in Europe. – Vienna, 18 February 2016.
289. OSCE Permanent Council Decision No 1202. OSCE confidence-building measures to reduce the risks of conflict stemming from the use of information and communication technologies [Electronic resource] – Organization for Security and Co-operation in Europe. – Vienna, 10 March 2016. – Mode of access: <http://www.osce.org/pc/227281?download=true>.
290. OSCE Project Co-ordinator in Baku discontinues its operations in Azerbaijan [Electronic resource] – 4 July 2015. – Organization for Security and Co-operation in Europe. – Mode of access: <http://www.osce.org/secretariat/170146>.
291. Panel of Eminent Persons [Electronic resource] [Web-site]. – Organization for Security and Co-operation in Europe. – Mode of access: <http://www.osce.org/networks/pep>.
292. Parliamentary Delegates of Russia and Ukraine met in Mongolia [Electronic resource] – 17 September 2015. – Mode of access: <http://ottawa.embassy.mn/index.php?moduls=101&id=150>.
293. Paunov D. Assessing the Success of EU-OSCE Cooperation: A Case of Mutualism? / D.Paunov. // Security and Human Rights. – 2013. – Vol. 24, Nos. 3-4. – P. 373-391.
294. Perrin de Brichambaut M. Mid-Life Crisis? / M.Perrin de Brichambaut. // National Interest. – March - April 2007. – No.88. – P. 37-41.

295. Perrin de Brichambaut M. The OSCE in Perspective, Six Years of Service, Six Questions and a Few Answers / M.Perrin de Brichambaut. // Security and Human Rights. – 2012. – Vol. 23, No. 1. – P. 31-44.
296. Perry V. A Decade of the Dayton Agreement and the OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina: Reflections and Prospects / V.Perry. // Helsinki Monitor. – 2005. – Vol. 16, No. 4. – P. 297-309.
297. Perry V. The OSCE suspension of the Federal Republic of Yugoslavia / V.Perry. // Helsinki Monitor. – 1998. – Vol.9, No.4. – P. 44-54.
298. Plo A.R.R. La OSCE y su concepción de la seguridad: la convergencia de las organizaciones regionales europeas y de la OSCE en torno a una concepción integral de la seguridad: tesis doctoral / A.R.R. Plo. – Madrid, 2008. – 605 p.
299. Posen B.R. The Security Dilemma of Ethnic Conflict / B.R.Posen. // Survival. – 1993. – No.35 (1). – P.27-47.
300. Prague Meeting of the CSCE Council — Summary of Conclusions. – 30-31 January 1992 [Electronic resource] – Prague: CSCE, 1992. – Mode of access: <http://www.osce.org/mc/40270?download=true>.
301. Preventing Terrorism and Countering Violent Extremism and Radicalization the Lead to Terrorism: A Community-Policing Approach. – Vienna: OSCE, 2014. – 200 p.
302. Ramelot V. L'OSCE et les conflits en Europe / V.Ramelot. // Institut Europeen de Recherche et d'Information sur la Paix et la Sécurité. – Bruxelles: GRIP, 1995. – 136 p.
303. Report of the Human Rights Assessment Mission on Crimea (6-18 July 2015) // Organization for Security and Co-operation in Europe: Office for Democratic Institutions and Human Rights & High Commissioner on National Minorities. – 17 September 2015. – 100 p.
304. Report on the human rights situation in Ukraine (15 May 2014) [Electronic resource] // Office of the United Nations High Commissioner. – 2014. – Mode of access: <http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/HRMMUReport15May2014.pdf>  
/.

305. Report on the human rights situation in Ukraine (16 February to 15 May 2015) ) [Electronic resource] // Office of the United Nations High Commissioner. – 2015. – Mode of access: <http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/10thOHCHRreportUkraine.pdf>.
306. Reus-Smit C. The Constructivist Turn: Critical Theory after the Cold War / C. Reus-Smit. // Australian National University Department of International Relations Working Paper. – № 4. – Canberra: Research School of Pacific and Asian Studies, 1996. – 17 p.
307. Revised Annual CPC Survey on CSBM Information Exchanged in 2015. As of 1 February 2016 // FSC.GAL/2/16/Rev.1. – Vienna, 2016. – 10 p.
308. Richter W. Evolution of Chapter X (Regional Measures) of the Vienna Document: – Trends, Use in Crises and Utility for Risk Reduction // Presentation at the 797th meeting of the Forum for Security Cooperation (Wednesday, 23 September 2015) // FSC.NGO/8/15. – Vienna, 2015. – 5 p.
309. Risse T. The Crisis of the Transatlantic Security Community / T.Risse. // Multilateralism and Security Institutions in an Era of Globalization. / Ed. by D.Bourantonis, K.Ifantis, P.Tsakonas. – New York: Routledge, 2008. – P.78-100.
310. Risse-Kappen T. Collective Identity in a Democratic Community: The Case of NATO / T.Risse-Kappen. // The Culture of National Security. / Ed. by P.J.Katzenstein – New York: Columbia University Press, 1996. – P.357-399.
311. Roberts C.B. ASEAN Regionalism: Cooperation, values and institutionalization / C.B.Roberts. – New York: Routledge, 2012. – 257 p.
312. Rolfe J. Regional Security for the Asia-Pacific: Ends and Means / J.Rolfe. // Contemporary Southeast Asia. – 2008. – Vol.30, No.1. – P.99-117.
313. Rosamond B. Discourses of Globalization and European Identities / B. Rosamond // The Social Construction of Europe // Ed. by T. Christiansen, K. E. Joergensen and A. Wiener. – London: Sage Pub., 2001. – P. 158-175.
314. Ruggie J.G. Multilateralism: The Anatomy of an Institution / J.G.Ruggie // Multilateralism matters. – New York: Columbia University Press, 1993. – P.3-47.

315. Ruggie J.G. On the problem of the “global problematique”: what roles for international organizations? / J.G.Ruggie. // *Alternatives*. – 1979-1980. – Vol. 5 (4). – P. 517-550.
316. Sandole D.J. Peace and Security in the Postmodern World: The OSCE and Conflict Resolution / D.J.Sandole. – New York: Routledge, 2007. – 288 p.
317. Schimmelfennig F. Idealistic Liberalism and International Community / F.Schimmelfennig. // Paper of the 1996 Annual Convention of the International Studies Association. – San Diego, April 16-20. – 30 p.
318. Security Communities / Ed. by E.Adler and M.Barnett. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – 484 p.
319. Security Days [Electronic resource] [Web-site]. – Organization for Security and Co-operation in Europe. – Mode of access: <http://www.osce.org/event/securitydays>.
320. Shcherbak I. The OSCE: Its Anti-Crisis Mechanisms in West-East Integration / I.Shcherbak. // *International Affairs (Minneapolis)*. – 2015. – Vol. 61, No. 1. – P. 91-100.
321. Shelepin M. Equal Security for OSCE Countries / M.Shelepin. // *International Affairs (Minneapolis)*. – 2000. – Vol. 46, No. 3. – P. 170-182.
322. Shustov V. OSCE's Place in Europe's Architecture / V.Shustov. // *International Affairs (Minneapolis)*. – 2002. – Vol. 48, No. 1. – P. 38-48.
323. Sneek T. Complementarity and Cooperation: The OSCE as Part of a European Security Model for the 21st Century. / T.Sneek. // *Helsinki Monitor*. – 1996. – Vol. 7, No. 4. – P. 51-71.
324. Snyder G.H. Alliance Theory: A Neorealist First Cut / G.H.Snyder. // *Journal of International Affairs*. – N.Y.: Columbia University, 1990. – Vol. 44, №1. – P. 103-123.
325. Sovereignty, responsibility, and national minorities: statement by OSCE minorities commissioner [Electronic resource] – The Hague, 26 October 2001. – Organization for Security and Co-operation in Europe. – Mode of access: <http://www.osce.org/hcnm/53936>.

326. Spector L., Dean J. Cooperative security: Assessing the Tools of the Trade / L.Spector, J.Dean. // *Global Engagement: Cooperation and Security in the 21st Century*. // Ed. By J.E.Nolan. – Washington DC: The Brookings Institution, 1994. – P.131-176.
327. Spitzer H. Open Skies in Turbulences, a Well Functioning Treaty Is Endangered by Outside Developments / H.Spitzer. // *Security and Human Rights*. – 2011. – Vol. 22, No. 4. – P. 373-382.
328. Spyrydonova K. Human Rights Monitoring in Crimea: Mission Impossible? / K.Spyrydonova. // *UA: Ukraine Analytica*. –2016. – Issue 1 (3). – P.56-63.
329. Spyrydonova Kira. OBWE a Ukraina. Sprawdzian stabilności ogólnoeuropejskiego systemu bezpieczeństwa / Kira Spyrydonova. // *Politeja. Studia Ukraińskie* / pod redakcją Piotra Bajora. – Kraków, 2015. – numer 34/1. – S. 259-268.
330. Spyrydonova K. Principle of Freedom of Movement as a Common Value in the Process of the Security Community Building within the OSCE / K.Spyrydonova. // *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Історія, Філософія, Політологія*. – Одеса, 2014. – Випуск 8. – С.100-105.
331. Spyrydonova K. The Role of the OSCE in Addressing the Crisis of the European Security / K.Spyrydonova. // *Актуальні проблеми міжнародних відносин: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених*. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2014. – Ч.І. – С.47-50.
332. Statement by the Delegation of Ukraine at the 750-th FSC plenary meeting (26 March 2014) // FSC.DEL/57/14. – 2 p.
333. Statement by the Delegation of Ukraine at the 797-th FSC plenary meeting, 23 September 2015 // FSC.DEL/175/15, 24 September 2015. – 2 p.

334. Statement by the OSCE Minsk Group Co-Chair countries [Electronic resource] – 10 July 2009. – Organization for Security and Co-operation in Europe. – Mode of access: <http://www.osce.org/mg/51152>.
335. Statement on the rejection of Russia's designation of Olga Kovitidi as a Member of the OSCE Parliamentary Assembly [Electronic resource] – OSCE PA, 18 February 2015. – Mode of access: <http://www.oscepa.org/news-a-media/press-releases/2105-statement-on-the-rejection-of-russia-s-designation-of-olga-kovitidi-as-a-member-of-the-osce-parliamentary-assembly#sthash.1Qz2c64r.dpuf>.
336. Stewart-Ingersoll R. Regional Powers and Security Orders: A Theoretical Framework / R.Stewart-Ingersoll, D.Frazier. – New York: Routledge, 2012. – 278 p.
337. Stoel M. The Role of the OSCE in Conflict Prevention / M. van der Stoel. // *Studia Diplomatica*. – 1996. – Vol. 49, No. 6. – P. 33-39.
338. Stoudmann G. The Way Forward or Is the OSCE Fit for the 21st Century? / G.Stoudmann. // *Helsinki Monitor*. – 2004. – Vol. 15, No. 4. – P. 293-298.
339. Tanner F. The OSCE and the Crisis in and around Ukraine: First Lessons for Crisis Management / F.Tanner. // *OSCE Yearbook 2015*. – Hamburg: Institute for Peace Research and Security Policy at the University of Hamburg / IFSH (Hrsg.). – P. 241 – 250.
340. Taylor Ch. Interpretation and the Sciences of Man / Ch.Taylor. // *Interpretative Social Science: A Reader*. – Berkeley: University of California Press, 1979. – P. 3-51.
341. The Bolzano/Bozen Recommendations on National Minorities in Inter-State Relations & Explanatory Note. – The Hague: the OSCE High Commissioner on National Minorities, 2008. – 27 p.
342. The Corfu process [Electronic resource] [Web-site]. – Organization for Security and Co-operation in Europe. – Mode of access: <http://www.osce.org/cio/108343>.
343. The CSCE Human Dimension Seminar on Tolerance. A report // US Commission on Security and Cooperation in Europe. – Washington, DC, 1992. – 10 p.

344. The Enlargement of Europe. – Manchester: Manchester University Press, 1999. – 188 p.
345. The “frozen” Transdniester conflict [Electronic resource] [Web-site]. – U.S. Online Training on OSCE. – Mode of access: <http://react.usip.org/pub/m4/p46.html>.
346. The Future of OSCE Field Operations (Options) // OSCE Network of Think Tanks and Academic Institutions. – Vienna: Red hot 'n' cool, 2014. – 28 p.
347. The Human Dimension of the OSCE: An Introduction // OSCE Human Dimension Commitments. A reference guide. – Warsaw: ODIHR, 2001. – P. XIV-XVI.
348. The Ljubljana Guidelines on Integration of Diverse Societies. – The Hague: The OSCE High Commissioner on National Minorities, 2012. – 65 p.
349. The operational role of the OSCE in Southeastern Europe: Contributing to Regional Stability in the Balkans / Ed. by D.Warner and V.-Y.Ghebali. – Aldershot: Ashgate, 2001. – 150 p.
350. The OSCE and the Multiple Challenges of Transition: The Caucasus and Central Asia / Ed. by F.Sabahi and D.Warner. – Aldershot: Ashgate, 2004. – 204 p.
351. The OSCE: Soft Security for a Hard World: Competing Theories for Understanding the OSCE. – Brussels: P.I.E. Peter Lang, 2014. – 193 p.
352. The procedures and mechanisms of the OSCE [Electronic resource] // Centre Virtuel de la Connaissance sur l'Europe. – Mode of access: [http://www.cvce.eu/obj/the\\_procedures\\_and\\_mechanisms\\_of\\_the\\_osce-en-32a78695-6b86-46d0-98cce6db63fd4037.html](http://www.cvce.eu/obj/the_procedures_and_mechanisms_of_the_osce-en-32a78695-6b86-46d0-98cce6db63fd4037.html).
353. The V to V Dialogues [Electronic resource] [Web-site]. –Organization for Security and Co-operation in Europe. – Mode of access: <http://www.osce.org/cio/108342>.
354. Threat Perceptions in the OSCE Area. – Vienna: OSCE Network of Think Tanks and Academic Institutions, 2014. – 46 p.

355. Towards a Euro-Atlantic and Eurasian Security Community: From Vision to Reality // OSCE Network of Think Tanks and Academic Institutions. – Hamburg, Paris, Moscow, Warsaw, 2012. – 28 p.
356. Trenin D. Russia Redefines Itself and Its Relations with the West / D. Trenin. // The Washington Quarterly. – Spring 2007. – Vol. 30, No. 2. – P. 95-105.
357. Turkmenistan. Parliamentary Elections 15 December 2013. OSCE/ODIHR Election Assessment Mission. Final Report. – Warsaw: ODIHR, 2014. – 28 p.
358. Twentieth Meeting of the Ministerial Council. 5 and 6 December 2013 [Electronic Resource] – Kyiv: OSCE, 2013. – Mode of access: <http://www.osce.org/mc/kyiv?download=true>.
359. Uncertain Europe: Building a New European Security Order? / Ed. by M.A.Smith and G.Timmins. – London: Routledge, 2001. – 284 p.
360. United Nations Security Council Resolution 1199 (1998) [Electronic resource]. – New York: UN, 1998. – Mode of access: [http://www.un.org/en/ga/search/view\\_doc.asp?symbol=S/RES/1199\(1998\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1199(1998)).
361. Van Rie M.-J. The Role of the OSCE in the conflict in Georgia / M.-J. van Rie. // Security and Human Rights. – 2009. – No.4. – P. 318-324.
362. Vinet G. L'OSCE, la grande discrete / G.Vinet. // Revue Defense Nationale. – Avril 2013. – No.759. – P.98-103.
363. Waever O. Insecurity, Security and Asecurity in the West-European Non-War Community / O.Waever. // Security Communities. / Ed. by E.Adler and M.Barnett. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – P. 69-118.
364. Waever O. Securitization and Desecuritization / O.Waever. // On security. / Ed. by R.D.Lipschutz. – New York: Columbia University Press, 1995. – P. 46-86.
365. Wagner W. Building an Internal Security Community: The Democratic Peace and the Politics of Extradition in Western Europe / W.Wagner. //Journal of Peace Research. –November 2003. – Vol.40, No.6. – P.695-712.
366. Walt S.M. The Origins of Alliances / S.M.Walt. – Ithaca: Cornell University Press, 1987. – 321 p.

367. Walter B.F. *Civil Wars, Insecurity, and Intervention* / B.F.Walter, J.Snyder. – New York: Columbia University Press, 1999. – 352 p.
368. Warkotsch A. *International Socialization in Difficult Environments: The Organization for Security and Cooperation in Europe in Central Asia* / A.Warkotsch. // *Democratization*. – June 2007. – Vol. 14, No. 3. – P. 491-508.
369. Wendt. A. *Collective Identity Formation and the International State* / A. Wendt. // *American Political Science Review*. – June 1994. – Vol. 88. – P. 384-396.
370. Wendt A. *Social Theory of International Politics* / A.Wendt. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – 447 p.
371. Wendt A. *The Agent-Structure Problem in International Relations Theory* / A. Wendt. // *International Organization*. – Summer 1987. – Vol. 41, No. 3. – P. 335-370.
372. *What Security for Which Europe?: Case Studies from the Baltic to the Black Sea* / Ed. by D.W.P.Lewis and G.Lepesant. – New York: Peter Lang, 1999. – 211 p.
373. Wiberg H. *Security Communities: Emmanuel Adler, Michael Barnett and Anomalous Northerners* / H.Wiberg. // *Cooperation and Conflict: Nordic Journal of International Studies*. – September 2000. – Vol. 35, No3. – P. 289-298.
374. Wohlfeld M. *The OSCE and conflict prevention* / M.Wohlfeld. // *Conflict Prevention from Rhetoric to Reality. Volume 1: Organizations and Institutions* / Ed. by A.Schnabel and D.Carment. – Lanham: Lexington Books, 2004. – P.167-206.
375. Zaagman R. *OSCE Peacekeeping: A Useful 'Harder' Option* / R.Zaagman. // *Helsinki Monitor*. – 1996. – Vol. 7, No. 3. – P. 65-71.
376. Zagorski A.V. *OSCE Early Warning and Conflict Prevention Mechanisms: What Room for Improvement?* / A.V. Zagorski. // *The OSCE and a New Security Governance in Europe* / Ed. by D.Warner with V.Marinkovic. – Geneva: The Graduate Institute, 2009. – P. 102–119.
377. Zarifi K. *The OSCE and Its Reform Issues* / K.Zarifi. // *International Affairs (Minneapolis)*. – 2013. – Vol.59, No.6. – P.113-129.

378. Zellner W. Conventional Arms Control in Europe: Is There a Last Chance? [Electronic resource] / W.Zellner. // Arms Control Association. – 2 March 2012. – Mode of access: [http://www.armscontrol.org/act/2012\\_03/Conventional\\_Arms\\_Control\\_in\\_Europe\\_Is\\_There\\_a\\_Last\\_Chance](http://www.armscontrol.org/act/2012_03/Conventional_Arms_Control_in_Europe_Is_There_a_Last_Chance).
379. Zellner W. Managing Change in Europe: Evaluating the OSCE and its Future Role: Competencies, Capabilities, and Missions / W.Zellner. // CORE Working Paper 13. – Hamburg: Centre for OSCE Research, 2005. – 46 p.

**Таблиця 1. Концепції безпеки.**

<u>Назва</u>	<u>Референтний об'єкт</u>	<u>Цінність, що знаходиться під загрозою</u>	<u>Джерело загрози</u>	<u>Форма загрози</u>
Національна безпека	Держава (режим)	Суверенітет Територіальна цілісність	Інші держави / недержавні актори	Збройна агресія
Соціальна безпека	Нації Соціальні групи	Національна єдність, Ідентичність	Держави Мігранти Культури	Геноцид Етнічні чистки Дискримінація
Людська безпека	Індивідууми Людство	Вживання Якість життя	Держава Глобалізація	Тероризм Злочинність Недостатній розвиток
Безпека навколишнього середовища	Екосистема Планета Живі організми	Сталий розвиток	Людство	Забруднення Викиди Глобальне потепління

Джерело – Мьоллер Б., «Національна, соціальна та людська безпека – загальна дискусія з case study з Балкан» [258].

ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН  
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО  
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА  
ШЕВЧЕНКА

04119, м. Київ, вул. Мельникова, 36/1  
Тел: (044) 481-44-37  
Факс: (044) 481-45-55  
E-mail: office@iir.kiev.ua



INSTITUTE OF  
INTERNATIONAL RELATIONS  
TARAS SHEVCHENKO NATIONAL  
UNIVERSITY OF KYIV

36/1, Melnikova St., Kyiv 04119 Ukraine  
Phone: (044) 481-44-37  
Fax: (044) 481-45-55  
E-mail: office@iir.kiev.ua

10.10.2016 № 837-34

на \_\_\_\_\_ від \_\_\_\_\_

### ДОВІДКА

*про практичне впровадження результатів дисертаційного дослідження  
«Теорія і практика формування міжнародних спільнот безпеки (на прикладі  
ОБСЄ)» аспірантки кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики  
Інституту міжнародних відносин Київського національного університету  
імені Тараса Шевченка Спиридонової Кірі Олександрівни  
(спеціальність 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та  
глобального розвитку)*

Видана аспірантці кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка Спиридонової Кірі Олександрівни про те, що теоретичні положення та практичні рекомендації її дисертаційного дослідження впроваджені у практику науково-педагогічної діяльності кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин для розробки навчально-методичних матеріалів у рамках нормативних та спеціальних дисциплін «Міжнародні відносини та світова політика», «Міжнародні системи та глобальний розвиток», «Регіональні механізми міжнародної безпеки», «Сучасні тенденції світової політики», «Міжнародна та європейська безпека».

Крім того, результати дослідження К.О. Спиридонової були використані у ході розробки навчальних матеріалів дисципліни «Міжнародні організації» на кафедрі міжнародних організацій і дипломатичної служби Інституту міжнародних відносин.

Директор

В.В. Копійка

Отформатовано: Шрифт:  
Times New Roman, 14 пт

**МІНІСТЕРСТВО  
ЗАКОРДОННИХ СПРАВ  
УКРАЇНИ**

Михайлівська площа, 1  
м. Київ, 01018, Україна



Тел.: (044) 238 17 48; факс: (044) 238 18 88  
E-mail: [zsmfa@mfa.gov.ua](mailto:zsmfa@mfa.gov.ua)  
Web: <http://www.mfa.gov.ua>  
Код ЄДРПОУ 00026620

**MINISTRY  
OF FOREIGN AFFAIRS  
OF UKRAINE**

1 Mykhailivska Square  
Kyiv, 01018, Ukraine

*22 лютого 2017 р. №413/19 - 917/2 - 536*

**ДОВІДКА  
про впровадження результатів дисертаційного дослідження  
Спиридонової Кіри Олександрівни  
«Теорія і практика формування міжнародних спільнот безпеки (на  
прикладі ОБСЄ)», поданого на здобуття наукового ступеня  
кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.04 – політичні проблеми  
міжнародних систем та глобального розвитку**

У період 2014 – 2017 рр. у роботі Міністерства закордонних справ України впроваджувалися результати дисертаційного дослідження Спиридонової Кіри Олександрівни «Теорія і практика формування міжнародних спільнот безпеки (на прикладі ОБСЄ)».

Впровадження низки теоретичних та практичних положень дослідження відбувалося у процесі підготовки офіційної позиції МЗС України стосовно проектів рішень Постійної Ради та Ради Міністрів закордонних справ ОБСЄ, що стосувалися проблематики залучення ОБСЄ до вирішення ситуації в та довкола України, зокрема, проекту Політичної декларації Базельського засідання РМЗС ОБСЄ 2014 р., проектів міністерських декларацій щодо ролі ОБСЄ у вирішенні кризи в та навколо України Белградського та Гамбурзького засідань ОБСЄ у 2015 р. та 2016 р. відповідно, а також у ході розробки Україною власних проектів Рішень РМЗС ОБСЄ 2015-2016 рр. (щодо посилення залучення ОБСЄ до безпеки, контролю та управління кордонами, які мали на меті активізувати зусилля ОБСЄ зі сприяння відновленню Україною повного контролю над ділянкою українсько-російського державного кордону, що тимчасово не контролюється Україною).

Окремі положення дисертації щодо особливої ролі спільних цінностей та норм у вигляді наявних в ОБСЄ зобов'язань та необхідності відновлення довіри на просторі ОБСЄ були застосовані при підготовці виступів Міністра закордонних справ України та Постійного представника України при міжнародних організаціях у Відні у рамках засідань низки робочих органів Організації.

Певні елементи дисертаційного дослідження також були враховані під час розробки планів роботи відділу ОБСЄ Департаменту міжнародних організацій Міністерства закордонних справ України на 2016 та 2017 рр.

В.о. Директора Департаменту  
міжнародних організацій

А.І.Праведник